

ODSJEK ZA SOCIJALNI RAD

**UTJECAJ PORODICE I MEDIJA NA POJAVU VRŠNJAČKOG
NASILJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA**

-magistarski rad-

Kandidat/kinja:

Nejla Ćatić

Broj indeksa: 717/IIsw

Mentor:

Prof.dr. Sanela Bašić

Sarajevo, (Februar, 2021.)

SADRŽAJ

UVOD	3
I TEORIJSKE OSNOVE RADA	5
1.1. PORODICA	5
1.1.1. Definisane pojma porodica	5
1.1.2. Utjecaj porodice na ponašanja djeteta	5
1.1.2.1. Roditeljska ponašanja	8
1.1.2.2. Roditeljska agresivnost	12
1.1.2.3. Roditeljsko zanemarivanje	14
1.1.2.4. Ostali porodični faktori	16
1.2. VRŠNJAČKO NASILJE	19
1.2.1. Počeci bavljenja pojavom vršnjačkog nasilja	19
1.2.2. Definisane pojma vršnjačkog nasilja	20
1.2.3. Oblici nasilja među djecom	21
1.2.4. Uzroci nasilja među djecom	25
1.2.5. Obilježja djece koja čine nasilje	33
1.2.6. Obilježja djece koja su žrtva nasilja	35
1.2.7. Primjeri vršnjačkog nasilja	38
1.3. MEDIJI	42
1.3.1. Definisane pojma mediji	42
1.3.2. Utjecaj medija na ponašanja djeteta	43
1.3.2.1. Televizija	46
1.3.2.2. Videoigrice	49
1.3.2.3. Internet	52
II METODOLOŠKI OKVIR RADA	57
2.1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA	57
2.2. PREDMET ISTRAŽIVANJA	57
2.3. HIPOTEZE	60
2.4. CILJEVI ISTRAŽIVANJA	61
2.5. METODE ISTRAŽIVANJA	62
2.6. VREMENSKO ODREĐENJE PREDMETA ISTRAŽIVANJA	62
2.7. PROSTORNO ODREĐENJE PREDMETA ISTRAŽIVANJA	62
III REZULTATI ISTRAŽIVANJA	63
IV ZAKLJUČAK	79
V LITERATURA	82
VI PRILOZI	85

UVOD

Vršnjačko nasilje je problem sa kojim se, u posljednjih par godina, sve više susrećemo, a posebno nasilje koje se dešava među djecom u osnovnim školama. Kroz školovanje smo se svi susretali sa primjerima gdje su učenici, iz različitih razloga, bili odbačeni, nepoželjni, ismijavani, a također su se dešavale tuče, najčešće u školskom dvorištu. Sve to ide u prilog tome da je vršnjačko nasilje zastupljeno u osnovnim školama, i da je u stalnom porastu.

Nasilje je, prema brojnim autorima, namjerno nanošenje fizičke i psihičke boli i predstavlja najekstremniji oblik neprihvatljivog ponašanja djece. Može dovesti do ozljeda, do negativnog psihičkog i socijalnog stanja, do nerazvijenosti, depresije, itd. Nasilje može imati brojne posljedice, kako na dijete žrtvu nasilja, tako i na dijete nasilnika. Treba istaći i da je vršnjačko nasilje društveni problem, na koji utječu različiti faktori, poput individualnih osobina, porodičnih odnosa, medija, vršnjaka i škole.

Različiti autori ističu da nasilje nije urođeno nego se uči, tako da je odgovornost roditelja i društva sve veća. Roditelji koji se nasilno ponašaju jedni prema drugima, prema djetetu, dovode do toga da dijete takvo ponašanje nauči i počne ga primjenjivati u odnosima sa svojim vršnjacima i smatra da se samo nasiljem može postići određeni cilj. Također, roditelji koji imaju permisivan ili autoritaran roditeljski stil odgoja, dijete uče da može raditi šta god želi, da mu je sve dozvoljeno, da nema empatije prema svojim vršnjacima, i takva djeca često pokazuju nasilna ponašanja.

Pored porodičnih odnosa, pažnja se treba obratiti i na medije u kojima je u velikoj količini prisutno nasilno ponašanje, a najviše u videoigricama i sadržajima na internetu. Djeca koja neograničeno vrijeme provode ispred TV-a, kompjutera, mobitela, pod povećanim rizikom su da postanu nasilna. Aktuelni filmovi, crtani filmovi i serije su prožeti nasilnim scenama, tako da dijete može da idealizuje tog lika, i počne se ponašati kao on. Slično se dešava i sa videoigricama, gdje djeca najviše imaju dostupne igrice u kojima su prisutne pucnjave, borbe, odnosno fizičko nasilje, i taj adrenalin virtuelnog svijeta prenose u stvarni svijet. Internet je nekontrolisan prostor na kojem svako može da objavi bilo kakav sadržaj, pa tako riječi koje se objavljuju mogu da pune um mlade osobe, i ukoliko se konstantno ponavljaju riječi koje sadrže govor mržnje djeca te riječi smatraju istinom i u skladu sa tim se tako ponašaju. U najvećem riziku su djeca predškolskog uzrasta, zato što najmanje imaju razvijenu percepciju o virtuelnom i stvarnom svijetu. Jedan od glavnih problema jesu roditelji koji nisu upoznati i ne kontrolišu šta im djeca gledaju, kakve igrice igraju i šta čitaju i rade na internetu.

Djeca trebaju da dobiju poruku da je nasilje nedopustivo i štetno, bilo da se nađu u ulozi nasilnika, žrtve ili posmatrača. Na taj bi način djeca koja posmatraju nasilje osjetila veću odgovornost da učine ono što trebaju, odnosno da prijave nasilje.

Cilj rada je :

- utvrditi prisutnost vršnjačkog nasilja u osnovnim školama,
- oblike u kojima se nasilje ispoljava i
- utjecaj faktora porodičnog okruženja i medija na pojavu vršnjačkog nasilja.

I TEORIJSKE OSNOVE RADA

1.1. PORODICA

Jedan od važnijih problema današnjice jeste porast nasilja među djecom. Brojni psiholozi, pedagozi, socijalni radnici i ostali stručnjaci se bave proučavanjem različitih faktora koji utiču na pojavu vršnjačkog nasilja. Mnoga istraživanja pokazuju kako porodica, ponašanja u porodici, i sami odnosi u porodici imaju najvažniju ulogu u mogućoj pojavi nasilničkog ponašanja kod djeteta (Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014).

1.1.1. DEFINISANJE POJMA PORODICA

Prema opšteprihvaćenoj definiciji, „Porodica je osnovna ćelija društva čija uloga u sticanju dobrih navika i pravilnom vaspitanju djeteta nemjerljiva i nezamjenjiva” (Đukić, 2013). Na osnovu ove definicije se jasno vidi kako porodica ima veoma važnu ulogu u cjelokupnom razvoju djeteta, ali ona može imati i zaštitne i rizične faktore. Poznato je da se dijete odgaja do 7. godine života, kako tvrde brojni psiholozi, i da tada dijete usvaja brojne obrasce ponašanja. Navike koje dijete usvoji u porodici koja je disfunkcionalna, i neprihvatljiva ponašanja koja se toleriraju u velikoj mjeri usmjeravaju djetetovo ponašanje u kasnijoj dobi, ali i mogućnost pojave vršnjačkog nasilja (Đukić, 2013). Djeca aktivno posmatraju roditelje, oponašaju ih, tako da ukoliko roditelji imaju svađe, konflikte, nasilje, dijete smatra da je to ponašanje prihvatljivo i prenosi ga u odnose sa drugima (Olweus, 1994; prema Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015). S druge strane, ukoliko u porodici vlada harmonija, ne postoje konflikti, i druga rizična ponašanja, samim tim se djetetu stvaraju pozitivni uslovi za rast i razvoj (Đukić, 2013).

„Najvažnija osobina svake obitelji je toplina emocionalnih odnosa između roditelja i djece, emocionalna klima koja vlada u obitelji. Ona ima snažan utjecaj na razvoj djeteta, na njegov doživljaj odnosa među ljudima, kao i na njegove mogućnosti da kasnije kao roditelj odgaja svoju djecu“ (Jovančević i sur., 2005).

1.1.2. UTJECAJ PORODICE NA PONAŠANJA DJETETA

Nasilje među djecom je povezano sa mnogim teorijama, pa tako npr. Bandurina teorija socijalnog učenja govori kako je nasilno ponašanje naučeno, odnosno negativna ponašanja koja djeca doživljavaju ili kojima svjedoče u primarnoj porodici dovodi do toga da nauče da je to adekvatan način ponašanja i sa drugim osobama, odnosno vršnjacima. Prema teoriji privrženosti, teoriji obiteljskih sistema, teoriji prisile, se smatra da djeca koja su bila izložena nasilju u ranom djetinjstvu biti pod većim rizikom za razvoj negativnih obrazaca ponašanja (Lereya, Samara i Wolke, 2013.; prema Velki, 2012). Budući da se, prema navedenom, nasilno ponašanje uči, postoji velika odgovornost na roditeljima, ali i društvu općenito, da djeca shvate da je nasilje nedopustivo i društveno neprihvatljivo ponašanje koje je štetno za njih, bilo da su nasilnik, žrtva ili posmatrač. Roditelji ipak imaju vodeću ulogu u odgoju i razvoju djeteta, pa samim tim trebaju obratiti pažnju na vlastita ponašanja i djela jer djeca od njih najviše preuzimaju obrasce ponašanja.

Dan Olweus (1998) koji se među prvima počeo baviti pojavom vršnjačkog nasilja, je na temelju svojih istraživanja došao do zaključka da roditeljsko vaspitanje i uslovi u kojima dijete odrasta utiče na pojavu nasilnog ponašanja kroz sljedeća četiri faktora:

Prvi faktor se odnosi na roditeljsku toplinu, što znači da ukoliko su roditelji emotivno neosjetljivi na potrebe djeteta, ne pružaju emotivnu podršku, pažnju, zainteresovanost, onda su takva djeca češće agresivna, neposlušna, pokazuju neprihvatljiva ponašanja. Nedostatak roditeljske topline u ranom djetinjstvu može da poveća opasnost od pojave nasilnog ponašanja u kasnijoj dobi. Baldry (2003) tvrdi da ukoliko kod roditelja postoji slaba briga za dijete i ne obraćaju pažnju na dječija osjećanja, može biti značajan faktor rizika za pojavu vršnjačkog nasilja. Ako djeca odrastaju u ovakvim porodicama, i ovakvom okruženju često dovodi do toga da ni sama ne osjećaju empatiju prema drugim osobama, naročito vršnjacima.

Drugi faktor jeste roditeljski nadzor. Ako roditelji ne postavljaju granice u odnosu sa djecom, ne postavljaju granice u odnosu na nasilno ponašanje prema vršnjacima, ako roditelji imaju permisivan stil odgoja, samim tim će povećati agresiju kod djeteta i opasnost od nasilnog ponašanja. Ako agresija nije sankcionisana, i ako su roditelji tolerantni na to ponašanje i popustljivi, onda se povećavaju i učvršćuju agresivne reakcije kod djeteta (Olweus, 1998).

Treći faktor koji utječe na pojavu nasilnog ponašanja kod djece je tjelesno kažnjavanje od strane roditelja. Na osnovu istraživanja Baldry-a (2003) dolazi se do zaključka da djeca koja vrše nasilje nad svojim vršnjacima su odrasla u porodicama u kojima su roditelji bili nasilni jedni prema drugima ili prema djeci. Ali i samo prisustvovanje nasilju u porodici predstavlja rizični faktor za pojavu nasilnog ponašanja kod djeteta. Prema istraživanju „Canadian

National Longitudinal Survey of Children and Youth“ djeca koja su prisustvovala nasilju u porodici u većem broju zlostavljaju svoje vršnjake bilo da je to na direktan ili indirektan način (Baldry, 2003).

Četvrti faktor se odnosi na vaspitanje, a prema Olweus-u na temperament djeteta. Prema nekim istraživanjima se navodi da djeca koja se teže vaspitaju su sklonija problematičnom ponašanju, ali ipak se ne radi o direktnoj vezi između temperamenta i neprihvatljivog ponašanja, nego o povezanosti između roditelja i djece. Ako komunikacija između djece i roditelja nije satkana strpljenjem, istrajnošću i stabilnošću roditelja, onda postoji veća vjerovatnoća da će djeca razviti nesigurnu privrženost i da će roditelji agresivno reagovati na ponašanje djeteta.

Rothbart i Bates (1998; prema Essau i Conradt, 2006), također, navode temperament kao faktor rizika za razvoj nasilnog ponašanja. Thomas i Chess (1997) navode 3 tipa temperamenta:

1. „Jednostavan temperament“ - karakterišu se djeca koja su uvijek pozitivno raspoložena i lako prilagodljiva različitim situacijama.
2. „Faza zagrijavanja“ – djeca koja su na oprezu u novim situacijama, ali kada istraže onda se brzo prilagode.
3. „Težak temperament“ – karakterišu se djeca koja su negativna, hiperaktivna, labilna, kojima je teško zadržati pažnju. Djeca koja u ranijoj dobi imaju „težak temperament“, u kasnijoj dobi pokazuju neke oblike društveno neprihvatljivih, nasilnih ponašanja (Essau i Conradt, 2006).

Postoji još jedan oblik temperamenta, a to je ponašanje djeteta koje „traži uzbuđenje“. Djeca sa ovakvim oblikom temperamenta su veoma sigurna u sebe, društvena, hrabra, impulsivna. Negativna strana je ta što ne znaju obuzdati svoje ponašanje, i istraživanja pokazuju kako takva djeca često postaju agresivna, odaju se kriminalu i delinkventnom ponašanju (Raine i sur., 1998; Ruchkin i sur., 1998; prema Essau i Conradt, 2006)

Ovi i mnogi faktori rizika se istražuju više od 50 godina, pa samim tim postoji i klasifikacija koja obuhvata 3 faktora, a to su :

1. Roditeljska ponašanja
2. Roditeljska agresivnost
3. Zanemarivanje djeteta (Velki, 2012).

S obzirom da se navedene dvije klasifikacije prepliću, predstavimo i drugu klasifikaciju kako bi neki segmenti bili detaljnije opisani i objašnjeni.

1.1.2.1. RODITELJSKA PONAŠANJA

Budući da porodica predstavlja prvu sredinu u koju dijete dolazi, odrasta i razvija se, također, dolazi i do formiranja stavova kod djeteta, navika i ponašanja (Caktaš, Ivanušec, 2014). Brojna istraživanja su pokazala da na odrastanje djeteta i formiranje njegove ličnosti utječu mnogi faktori kao što su: roditeljski odgoj, komunikacija između roditelja i djeteta, roditeljska disciplina i nadzor, ali i sistemi vrijednosti koje roditelji prenose na svoju djecu. Orpinas i Horne (2006; prema Velki, 2012) ističu dva najvažnija faktora na pojavu nasilnog ponašanja kod djece, a to su loša komunikacija i roditeljski odgoj, dok Loeber i Hay (1997; prema Velki 2012) navode slab roditeljski nadzor, slabu kontrolu nad djecom, neuključivanje roditelja u odgoj i obrazovanje djece. Sam odnos između djeteta i roditelja ima veoma veliki utjecaj na pojavu i razvoj nasilnog ponašanja kod djeteta. Nasilno ponašanje se povećava kako odnosi u porodici nazaduju i propadaju. Istraživanja pokazuju kako nasilnoj djeci nedostaje porodične topline, roditelji imaju autoritaran roditeljski stil odgoja i ne pružaju im podršku (Ahmed i Braithwaite, 2004; Baldry i Farrington, 2005).

Stilovi roditeljstva, također, predstavljaju bitan faktor za dalji razvoj djeteta i formiranje njegove ličnosti i ponašanja. Roditeljski stil je kombinacija roditeljskih stavova i ponašanja prema djetetu koja stvaraju odgojnu klimu (Berk, 2015). „Roditeljski odgojni stil uokviruje emocionalno ozračje unutar kojeg se odvijaju sva međudjelovanja roditelja i djeteta i važan je moderator svih odgojnih utjecaja.“ (Sunko, 2008). Roditeljski stilovi se mogu razlikovati na dvije dimenzije. Prva je, roditeljska toplina koja podrazumijeva količinu ljubavi i podrške od strane roditelja prema djetetu, a druga predstavlja roditeljsku kontrolu i nadzor, odnosno u kojoj količini roditelji kontrolišu i nadziru dijete i sve što se dešava oko njega (Klarin, 2006). Na razvoj djeteta, na njegovo ponašanje i socijalne odnose djeluje odgojni stil koji je zastupljen u porodici. Međutim, u velikom broju porodica ne postoji samo jedan odgojni stil, nego su isprepleteni (Caktaš, Ivanušec, 2011). Kako je već opisano, roditeljsko ponašanje je često razmatrano kroz stilove roditeljstva, na osnovu čega su Maccoby i Martin (1983., prema Roboteg-Šarić, 2011) kombinacijom prethodno navedene dvije dimenzije opisali četiri roditeljska stila odgoja, a to su: autoritarni roditeljski stil, permisivni, autoritativni i indiferentni ili zanemarujući roditeljski stil.

Autoritarni roditeljski stil

Autoritaran roditeljski stil podrazumijeva zahtjevno i restriktivno ponašanje roditelja sa mnogo kontrole i discipline, ali sa manje topline i ljubavi (Raboteg-Šarić i sur., 2002). „Kod autoritarnog stila roditeljstva prevladava nadzor nad pokazivanjem (ili osjećanjem) topline, te je takav stil pogodan za razvoj osobina kao što su agresivnost, ćudljivost, niska razina tolerancije na frustraciju. Kod autoritarnosti zapravo možemo govoriti o postojanju dvaju monologa – monologa djeteta i monologa roditelja koji se međusobno ne susreću.“ (Pernar, 2010). Takvi roditelji su često strogi, sve kontrolišu, ne pokazuju toplinu, koriste kazne u odgoju, često koriste fraze poput: Napravi tako jer sam ja to rekao/la. Njihova odluka je uvijek konačna i ne dozvoljavaju djeci da iznesu svoje mišljenje ili stav. Djeca koja odrastaju u takvoj porodičnoj sredini postaju buntovna, agresivna, frustrirajuća, ovisna (Kopko, 2007). „Osjećaji koji kod takve djece dominiraju su strah, nepovjerenje, neiskrenost, lažno poštovanje, a oblikuje ih roditeljski način u kojem ima puno cinizma, grubosti, vrijeđanja.“ (Pernar, 2010). Roditelji koji primjenjuju autoritarni roditeljski stil odgoja ne dopuštaju fleksibilnost ni u kom obliku, i postoji nadređenost roditelja, i podređenost djece. Roditelji su usmjereni na postavljanje granica i njihovih pravila i skloni su kažnjavanju djeteta, kako fizičkom tako i psihičkom (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Upravo to može dovesti do toga da dijete odraste u osobu koja nije samostalna, nije zadovoljna i ovisna je o drugim osobama (Rosić, 1998). Također, autoritaran roditeljski stil i ponašanja roditelja u skladu sa tim stilom mogu dovesti do pojave agresivnosti kod djeteta. Djeca postaju neposlušna, i ukoliko ne dobiju ono što su željeli, mogu upotrijebiti silu, kao što su naučili u porodici (Berk, 2015).). Prema nekim istraživanjima koji se odnose na roditeljske stilove odgoja, dolazi se do podataka da je autoritaran roditeljski stil najveći prediktor za pojavu nasilnog ponašanja kod djeteta (Baldry i Farrington, 2000; Klarin, 2002).

Permisivni roditeljski stil

„Permisivan roditeljski stil opisuje se kao nerestriktivan, topao i prihvaćajući, ali u njemu roditelji ne postavljaju djeci gotovo nikakve granice u odgoju.“ (Raboteg-Šarić i sur., 2002). Permisivni roditelji su topli, popustljivi, pasivni, ne vole se protiviti djetetu, ne postavljaju nikakve zahtjeve. Djeca koja odrastaju u takvim porodicama često ne poštuju pravila, imaju problem sa samokontrolom, sa sklapanjem socijalnih odnosa, i roditelji im često dopuštaju da samostalno donose odluke (Kopko, 2007). Roditelji koji praktikuju permisivan roditeljski stil misle da će na taj način bolje pokazati svoju ljubav i toplinu prema djetetu, a istovremeno ne postavljaju nikakve granice i pravila ponašanja. Na taj način djeci daju preveliku slobodu, a prevelika sloboda nije adekvatna za dijete, jer može doći do pojave nesigurnosti i nesnalaženja u granicama (Berk, 2015). Roditelji stvaranjem takvog okruženja, gdje je dijete

u centru pozornosti, podupiru djetetovu sebičnost i bezobzirnost, i dolazi do nemogućnosti normalnog razvoja ljudskih osobina kod djeteta. Ovaj roditeljski stil odgoja dovodi i do toga da dijete postane nezrela, impulsivna i agresivna osoba koja se ne zna snaći u situacijama u kojima neko drugi posjeduje autoritet. Djeca koja su odgajana po ovom principu su podložnija tome da budu problematična u školi i da razviju oblike nasilnog ponašanja (Darling, Steinberg, 1999). Ukoliko roditelji ne postavljaju nikakve granice i ne nadziru dijete i njegovo društvo, samim tim može doći i do utjecaja vršnjaka koji potiču nasilje ili druga društveno neprihvatljiva ponašanja.

Autoritativni roditeljski stil

Autoritativni roditeljski stil je stil koji se još naziva i demokratski, dosljedan. „Autoritativan stil odgoja predstavlja kombinaciju između prvih dva ekstrema i uključuje ponašanje roditelja koje je restriktivno i odgovorno, ali uz mnogo topline i razumijevanja.“ (Raboteg-Šarić i sur., 2002). Roditelji koji primjenjuju autoritativan roditeljski stil grade pozitivan odnos sa djetetom, jer oni iskazuju svoju ljubav, toplinu i prihvataju dijete i sve njegove osobine. Autoritativni roditelji pokazuju i strogoću i toplinu i potiču djecu da budu samostalna i odgovorna za ono što urade. Roditelji slušajući, svoje dijete uče da pregovara i da se bori za sebe, i samim tim ono postaje odgovorna, sposobna i autonomna osoba (Kopko, 2007). „To je stil koji na najbolji način postavlja granice koje su u odgoju važne i djeca ih bez sumnje trebaju i traže. Takvi će roditelji potencirati razvoj djetetovih osobina poput znatiželje, samouvjerenosti, nezavisnosti i dobrog akademskog uspjeha.“ (Pernar, 2010). Ciljevi ovakvog odgojnog stila su razvoj djetetove sreće, motivacije, samostalnosti i kreativnosti. Istraživanja pokazuju kako djeca autoritativnih roditelja imaju veoma razvijene socijalne vještine, kontrolišu svoje emocije, imaju pozitivnu sliku o sebi i u skladu sa tim i pozitivne oblike ponašanja (Klarin, 2006). Također, brojna istraživanja pokazuju kako djeca koja su odgojena po ovom roditeljskom stilu lakše sklapaju prijateljstva, imaju više odgovornosti i povjerenja (Brajša-Žganec, 2003). Ovaj stil roditeljstva se smatra najpoželjnijim, jer stvara zdravo okruženje, zdrave i pozitivne odnose u porodici, i dovodi do sretne, odgovorne, samostalne, autonomne osobe sa visokim samopouzdanjem i samopoštovanjem.

Indiferentni ili zanemarujući roditeljski stil

„Indiferentni roditelji postavljaju malo ograničenja, ali pružaju i malo pažnje, zanimanja i emocionalne podrške.“ (Raboteg-Šarić i sur., 2002). Zanemarujući roditeljski stil podrazumijeva slabu kontrolu koju prati i emocionalna hladnoća roditelja prema djetetu. Indiferentni roditelji zanemaruju potrebe, želje i iskustva djeteta. Često koriste fraze poput:

Idi gdje želiš, ne zanima me. Slabo pokazuju ljubav prema djeci, često su depresivni, emocionalno distancirani (Berk, 2015). Neki roditelji mogu doći do ovakvog odgojnog stila ukoliko su umorni, frustrirani, ili više ne mogu da predstavljaju autoritet djetetu. Djeca se ponašaju slično kao i djeca sa permisivnim roditeljima, i ukoliko odrastaju u ovakvim porodičnim odnosima najčešće dolazi do pojave negativnih društvenih ponašanja, postaju neposlušna, niskog samopoštovanja, promjenjivog raspoloženja i slabe samokontrole (Kopko, 2007). Zanemarujući roditeljski stil dovodi do toga da ne potiče zdrav socijalni razvoj djeteta i samim tim dijete reaguje neprijateljski, dolazi do neuspjeha u školi i poteškoća u sticanju socijalnih vještina (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Kompetencije roditelja kao odgajatelja djece mogu biti umanjene iz različitih razloga koji utječu na povećanje nivoa stresa, kao što su nezaposlenost ili nezadovoljstvo radnim mjestom, loši ekonomski uslovi, razvod, što može dovesti do negativnih stavova prema djetetu (Dodgeisur, 1994; Patterson, 1983.; prema Keresteš, 2002). Djeca koja čine nasilje, ali i koja su žrtve nasilja, dolaze iz porodica koja imaju negativne stavove i ponašanja, i koja su veoma malo ili nikako uključena u život svoje djece (Bowers, Smith i Binney, 1992.; prema Sesar, 2012). Ako izostaje roditeljski nadzor, i postoji visok nivo permisivnosti dolazi do mogućnosti izlaganja djece vršnjacima neprihvatljivih i rizičnih ponašanja. Ukoliko su roditelji hladni, permisivni, nisu osjetljivi na potrebe djeteta, ne postoji toplina u odnosima, postavljaju malo ili nikako zahtjeva, djetetu šalju poruku da ih nije briga za njih. Djeca koja odrastaju uz takve roditelje postaju neprijateljski nastrojena prema svojim vršnjacima, ne prihvataju i krše pravila, postaju sklona agresivnom ponašanju i povećava se rizik za pojavom delinkventnog ponašanja u kasnijoj dobi (Olweus, 1998.; prema Velki 2012). Istraživanja brojnih autora pokazuju kako nedostatak roditeljskog nadzora, slaba uključenost roditelja u život djeteta, stroga disciplina, permisivnost, predstavljaju dobre predikatore za pojavu nasilnog ponašanja kod djeteta (LoeberiHay, 1997; Knezović iBuško, 2007; Yahav, 2007.; prema Velki, 2012). Također, istraživanja pokazuju da su prisilna kontrola i roditeljska toplina u vezi sa pojavom problema u ponašanju kod djece, i da prisilna kontrola dovodi do anksioznosti, povlačenja i depresije Scaramella, Conger, Simons, 1999., Tamrouti-Makkink, SemonDubas, Gerris, VanAken, 2004.; prema Wagner-Jakab, 2008). Nizak nivo topline u porodičnim odnosima može dovesti do uznemirenosti, tjeskobe, socijalnog povlačenja, ali i do agresivnosti, delinkvencije, konzumiranja psihoaktivnih supstanci (Peterson, DeBaryshe, Ramsey, 1989., Gray, Steinberg, 1999., Scaramella, Conger, Simons, 1999., Tamrouti-Makkink, Semon Dubas, Gerris, Van Aken, 2004.; prema Wagner-Jakab, 2008).

1.1.2.2. RODITELJSKA AGRESIVNOST

Neprihvatljiva i nasilna ponašanja javljaju se u nekim porodicama češće nego kod drugih, a jedan od faktora koji utječe na pojavu takvog ponašanja jeste naslijeđe, odnosno ukoliko djeca to gledaju kod svojih roditelja onda i sama prenose takav obrazac ponašanja na buduće generacije. Porodice u kojima postoje porodični prisilni procesi često dovode do pojave nasilnog ponašanja kod djeteta, i predstavljaju veoma važnu ulogu u daljem razvoju agresivnog ponašanja. Kada je riječ o porodičnim prisilnim procesima može se reći da podrazumijevaju porodice u kojima članovi ne ostvaruju ciljeve i zadatke kroz saradnju, nego uz korištenje agresivnih i nasilnih ponašanja, što može uključivati i psihičku i fizičku upotrebu sile, i samim tim, kada se prekine konfliktna situacija postoji još veća vjerovatnoća da će se takvo ponašanje ponoviti u istim ili sličnim situacijama (Patterson i sur., 1992.; prema Vasta i sur., 1998).

Na osnovu teorije socijalnog učenja u takvim porodičnim situacijama djeluju dva procesa, a to su:

1. U prvom procesu roditelji predstavljaju svojoj djeci agresivno i nasilno ponašanje, a djeca odmah oponašaju.
2. U drugom procesu roditelji sa djecom imaju takav odnos koji dovodi i podržava nasilno ponašanje. U porodicama, zatim, postoje neprijateljski odnosi, negativna porodična klima, ne postoji saradnja i dogovor, roditelji kude djecu, a djeca to ignorišu (Vasta, Haith, Miller, 2005).

Rezultati pojedinih istraživanja pokazuju kako djeca koja su doživjela ili svjedočila nasilju u porodici su pod većim rizikom da i sama usvoje takav obrazac ponašanja, i razviju nasilna ponašanja prema drugima, a naročito prema svojim vršnjacima (Baldry, 2003; KnousWestfall i sur., 2012.; prema Sušac, 2016). Snyder (1977.; prema Đurđević i sar., 2013) je na osnovu svojih istraživanja došao do zaključka da ukoliko dijete posmatra nasilje u porodici, i ukoliko postoji negativno porodično okruženje, može dovesti do formiranja nasilnog modela ponašanja, jer dijete to smatra adekvatnim i efikasnim načinom rješavanja određenih problema i postizanja ciljeva. Nasilni konflikti između roditelja se često navode negativnim faktorima. U porodicama nasilne djece, sukobi između roditelja su česti, koji dovode do neprihvatljivih oblika ponašanja kod djece (Mc Cord i dr., 1961; Farrington i West, 1971;

Farrington, 1978, 1991; Loeber i Dishion, 1984.; prema Mejovsek 1997). Rezultati pokazuju da djeca nasilnici dolaze iz porodica u kojima su roditelji nasilni i imaju agresivna ponašanja (Smokowski i Holland Kopasz, 2005.; prema Sušac, 2016). Kada se uporede djeca koja rastu u porodicama u kojima preovladava ljubav i toplina, i djeca koje žive u porodicama u kojima postoji zlostavljanje i odbacivanje, dolazi se do zaključka da postoje veoma velike razlike, i da negativni porodični odnosi utječu na razvoj djeteta, a posebno se ističu nasilna ponašanja roditelja (McCord, 1983.; prema Mejovsek, 1997). Dodge i sar. (1990) su u svojim istraživanjima pokazali da su djeca koja su fizički zlostavljana od strane roditelja u većem riziku za razvoj nasilnog ponašanja. Do fizičkog zlostavljanja može doći ukoliko je porodica u slaboj finansijskoj situaciji ili postoje druge deprivacije, a posebno se ističe nasilje i konflikti između bračnih partnera (roditelja). Na osnovu nekih istraživanja se došlo do podataka da fizički zlostavljana djeca ne percipiraju tačno neke socijalne situacije, odnosno percipiraju ih kao prijetnje, i samim tim djeca ne razvijaju pravilne i pozitivne stavove ponašanja i onda dolazi do sukoba sa vršnjacima (prema Mejovsek, 1997). Straus (1991) je iskazao mišljenje da na rast i razvoj djece, veoma negativne učinke ima fizičko kažnjavanje. Tada je razvoj djeteta usmjeren na prihvatanje i upotrebljavanje nasilnog ponašanja u rješavanju svih konfliktnih situacija. Međutim, kod neke djece se ne javlja potreba za nasilnim rješavanjem konflikata, nego baš suprotno. Može doći do povlačenja u sebe, što često dovodi do depresivnih i asocijalnih oblika ponašanja (prema Mejovsek, 1997). Do takvih ponašanja može doći kada roditelji dijete često omalovažavaju, kritiziraju, rugaju mu se, posramljuju, ako nikad nisu zadovoljni, i to čine sa namjerom da povrijede dijete, i samim tim ga emocionalno zlostavljaju (Waniec, 1996.; prema Ajduk, Fetić, 2002). Prema brojnim istraživanjima je utvrđeno da psihičko zlostavljanje ostavlja veće posljedice nego fizičko, bilo da se radi o sukobu između vršnjaka, na relaciji roditelj-dijete, ili bilo kojoj drugoj relaciji. Postoji klasifikacija ponašanja roditelja koji, svjesno ili nesvjesno, vrše psihičko zlostavljanje djeteta, a to je:

- Odbacivanje (odbijanje pružanja pomoći djetetu, diskriminacija jednog djeteta u odnosu na drugo, itd)
- Ponižavanje (ruganje, nazivanje djeteta pogrđnim imenima, naglašavanje da je dijete inferiorno, itd)
- Zastrašivanje (prijetnja fizičkom povredom, ostavljanje djeteta samog, itd)
- Izoliranje (zaključavanje djeteta samog, zabrana druženja sa vršnjacima, itd)

- Pogrešno socijaliziranje (postavljanje antisocijalnih ponašanja kao normalnim i prihvatljivim, prihvatanje kriminalnog ponašanja, itd)
- Uskraćivanje emocionalnog odnosa (ignorisanje djeteta i njegovih potreba, izbjegavanje komunikacije, „mehaničko“ postupanje sa djetetom, itd) (Ajduković i Pečnik, 1994).

1.1.2.3. RODITELJSKO ZANEMARIVANJE

Zanemarivanje djece se mnogo češće dešava od zlostavljanja djece. Posljedice zanemarivanja su podjednako ozbiljne kao i posljedice zlostavljanja, samo što se još uvijek više pažnje pridaje fizičkom ili spolnom zlostavljanju. Pažnja javnosti, ali i stručnjaka je više usmjerena na slučajeve fizičkog zanemarivanja, zbog toga što su direktno vidljive posljedice. Međutim, na primjer emocionalno zanemarivanje ne ostavlja direktno vidljive tragove, ali imaju razarajući utjecaj na rast i razvoj djeteta i njegovog ponašanja (Briere i sur., 1996.; prema Sesar i sur., 2008). Zlostavljanje djeteta podrazumijeva ugrožavanje fizičkog i psihičkog integriteta ličnosti (Milosavljević, 1998.; prema Mošković, 2015). Zanemarivanje, u širem smislu, podrazumijeva nebrigu i propuštanje roditelja da zadovolje potrebe djeteta, bilo da su razvojne ili emocionalne, kao i osnovne životne potrebe, kao što su hrana, odjeća, smještaj, zdravstvena briga, obrazovanje i ostalo (White i sur., 1987.; prema Ajduković i Pečnik, 1994). Brojni autori navode kako se zanemarivanje javlja u sklopu svih oblika zlostavljanja (Chadwick, 1999; Krugman, 1999; Newberger, 1991.; prema Pejović–Milovančević i sar., 2001). Zanemarivanje roditeljskih odgovornosti mogu se odnositi i na ponašanja roditelja koji indirektno mogu štetiti djeci, kao što su npr. kriminalne aktivnosti (Pečnik, 2001.; prema Sesar i sur., 2008). Navode se i različiti oblici zanemarivanja, kao što su:

- Fizičko zanemarivanje predstavlja najrašireniji i najprepoznatljiviji oblik zanemarivanja. U fizičko zanemarivanje spada: uskraćivanje zdravstvene zaštite za određene bolesti i oštećenja, ostavljanje djeteta bez odgovarajuće skrbi, tjeranje iz kuće, nezadovoljavanje osnovnih fizičkih potreba (hrana, odjeća, higijena), ugrožavanje sigurnosti djeteta npr. vožnjom automobila u alkoholiziranom stanju, itd (Gaudin, 1993.; prema Sesar i sur., 2008).
- Emocionalno zanemarivanje je oblik zanemarivanja koji je najteže utvrditi i dokazati zato što nema vidljivih fizičkih dokaza. Najviše se dešava u tišini u porodici i najčešće počinje u vrijeme kada dijete još ne govori i ne shvata da je zanemareno (Briere i sur., 1996.; prema Sesar i sur., 2008). U emocionalno zanemarivanje spada:

nezadovoljavanje djetetovih potreba za ljubavlju i nježnošću, ne pokazivanje emocija djetetu, nepružanje emocionalne podrške, konzumiranje alkohola ili psihoaktivnih supstanci pred djetetom i nagovaranje djeteta da ih počne konzumirati, podržavanje delinkventnog ponašanja, izbjegavanje pružanja pomoći djetetu u slučaju depresije, pokušaja suicida, te ostali oblici kojima dolazi do nezadovoljavanja emocionalnih potreba djeteta (Gaudin, 1993., Ždero, 2005.; prema Sesar i sur., 2008).

- Edukativno zanemarivanje se definiše kao izostanak pomoći i saradnje roditelja tokom edukativnih (obrazovnih) procesa (Briere i sur., 1996.; prema Sesar i sur., 2008). U edukativno zanemarivanje spada nepoduzimanje nikakvih djela roditelja za djetetovo izostajanje sa nastave najmanje 5 dana u jednom mjesecu, zadržavanje djeteta u kući iz neopravdanih razloga i izostajanje sa nastave najmanje mjesec dana, izbjegavanje pomoći djetetu u učenju ili čitanju na koje su roditelji upozoreni (Gaudin, 1993.; prema Sesar i sur., 2008), zatim neosiguravanje potrebne opreme za školovanje, nedolaženje na roditeljske sastanke i slično (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003.; prema Sesar i sur., 2008).

Prema DePanifilis (2006) fizičko zanemarivanje djece dovodi do sljedećih posljedica:

- fizičke povrede (lomovi, opekotine)
- loši higijenski uslovi i navike (prljava odjeća i obuća, infekcije na ranama)
- izloženost toksinima
- nedostatak medicinske njege (hronične bolesti, dehidracija, razne infekcije)
- neorganske razvojne smetnje do druge godine života (loš mišićni tonus, slabo napredovanje u rastu, mršavost)
- neuhranjenost (loša ishrana utječe na razvoj mozga, nedostatak željeza na anksioznost i depresiju) (prema Bilić i sur., 2012).

Posljedice emocionalnog zanemarivanja ogledaju se u razvoju antisocijalnog poremećaja ličnosti (Luntz i Widom, 1994.; prema Sesar i sur., 2008)., posttraumatskog stresnog poremećaja (Widom, 1999.; prema Sesar i sur., 2008), opsesivno-kompulsivnog poremećaja (Lochner i sur., 2002.; prema Sesar i sur., 2008). Emocionalno zanemarena djeca u kasnijoj dobi teže uspostavljaju emocionalne veze, samopoštovanje i samopouzdanje im je na niskom nivou, imaju loše socijalne vještine (Sesar i sur., 2008).

Sesar i sur. (2008) su na osnovu istraživanja koje su sproveli na području zapadne Hercegovine došli do rezultata: 28% djevojaka i 31% momaka je doživjelo neki oblik zanemarivanja do svoje četrnaeste godine. 23% djevojaka i 25% mladića su bili izloženi zanemarivanju koji uključuje odbijanje komunikacije. 3-5% ispitanika oba spola su doživjeli zanemarivanje u vidu neosiguravanja hrane i odjeće, neodvođenje ljekaru i zatvaranje u kuću. Prema de Paul i sar. (1995), djeca koja su bila zanemarena u djetinjstvu, češće su kažnjavana, imaju više problema i poremećaja u ponašanju, problema u socijalizaciji, i postaju agresivnija i podložna za razvoj delinkventnog ponašanja, nego djeca koja nisu bila zanemarena. Te poteškoće se najviše primjećuju u periodu adolescencije (Kendall-Tackett i Eckenrode, 1996. ; prema Sesar i sur., 2011). Na osnovu nekih istraživanja, djeca koja su bila zanemarena od strane svojih roditelja imaju više problema u školi i češće su nasilna prema vršnjacima (Arata i sur., 2005; Buljan Flander i KocijanHercigonja, 2003; Gaudin, 1999; Knutson, 1995.; prema Velki, 2012). Zanemarena djeca odbijaju saradnju sa nastavnicima, a u odnosu sa svojim vršnjacima se ponašaju sa najnižim nivoom empatije, ali slaba komunikacija i bezosjećajnost se može pokazivati i prema roditeljima (Bacon i Richardson, 2001; Georgiou, 2008; Knutson, 1995.; prema Velki, 2012).

1.1.2.4. OSTALI PORODIČNI FAKTORI

Porodica se prema strukturi dijeli na jednoroditeljsku i dvoroditeljsku. Za jednoroditeljsku porodicu najčešće se vezuje da dijete živi sa majkom. Na osnovu mišljenja pojedinih stručnjaka, jednoroditeljske porodice se najčešće vezuju za delinkventno, nasilno ponašanje djece, ali i sa njihovim niskim samopouzdanjem i nemogućnosti sklapanja prijateljstava i adekvatnih socijalnih odnosa (Carlson, Corcoran, 2001., Čudina-Obradović i Obradović 2006; prema Wagner-Jakab, 2008). Također, za razvoj nasilnog ponašanja vezuje se i odnos djece sa majkama i očevima, pa tako majke koje iskazuju svoja osjećanja, mišljenja, uvjerenja na prikladan način, i očevi koji pokazuju razumijevanje za moguće djetetove probleme, imaju djecu koja su u rijetkim slučajevima počinitelji vršnjačkog nasilja, a sve ono što „iskače“ iz navedenih obrazaca ponašanja dovodi do pojave nasilnog ponašanja kod djece (Sesar, 2011). Na osnovu istraživanja, Perry i sar. (2001) su došli do zaključka da djeca koja imaju pretjeranu bliskost sa majkom, posebno dječaci, su žrtve vršnjačkog nasilja. U tom odnosu je majka previše zaštitnički nastrojena, i samim tim ne omogućuje da dijete razvije autonomnost i asertivnost, nego pasivnost i ovisnost (prema Velki, 2012). Sa druge strane, Finnegan i sar. (1998) naglašavaju da djevojčice koje su žrtve vršnjačkog nasilja sa majkom imaju hladan

odnos, i ne pruža im dovoljno podrške za razvoj asertivnosti (prema Velki, 2012). Prema novijim istraživanjima ističe se da očevo i majčino ponašanje može na različite načine utjecati i na psihološko stanje djeteta. Prihvatanje od strane oca je povezano sa socijalnim i akademskim kompetencijama, mentalnim zdravljem, poremećajima ličnosti kod djeteta (Rohner, 1998.; prema Valić i Brajša-Žganec, 2018). Za pravilan emocionalni razvoj djeteta, bolje prilagođavanje u školi i veće obrazovno postignuće, za manji broj problema u ponašanju, je neophodno emocionalno prihvatanje od strane majke. Ukoliko emocionalno prihvatanje izostane, može doći do različitih poremećaja, kao npr. agresivno ponašanje, povlačenje u sebe i slično (Vulić-Prtorić, 2002.; prema Valić i Brajša-Žganec, 2018). Ali ipak, odbacivanje od strane oca je najviše povezano sa pojavom različitih poremećaja u ponašanju djeteta, naročito sa agresivnošću, delinkventnim ponašanjem, ovisnosti, depresivnosti, anksioznosti, ne prilagođavanjem u školi i sa vršnjacima (Valić i Brajša-Žganec, 2018). Temelj za razvoj zdrave djece najčešće se navodi roditeljska privrženost. Kada se dijete razvijalo u porodici u kojoj postoji privrženost, veća vjerovatnoća je da će se u budućim situacijama snalaziti adekvatnije i formiraće pozitivne i uspješne odnose sa svojim vršnjacima i drugim ljudima. Prema Klarin (2006) djeca koja su privržena sa svojim roditeljima u najranijoj dobi, formiraju osobine kao što su emocionalna zrelost, povjerenje, samopouzdanje, samopoštovanje. Privrženost utječe i na to da djeca ne pokazuju agresivnost, ljutnju, gnjev prema svojim vršnjacima, za razliku od djece sa nedostatkom privrženosti koja pokazuju neprihvatljiva ponašanja u ranoj dobi. Djeca koja rastu i razvijaju se u porodici sa nedostatkom privrženosti i sa hladnim porodičnim odnosima dolaze do zaključka da je nasilje nad drugom djecom normalno i adekvatno ponašanje (Rečić, 1996). Djeca očekuju da roditelji imaju razumijevanja, zainteresovanosti, ljubavi, povjerenja, a ukoliko ta očekivanja ne postoje, kod djeteta se može javiti osjećaj nezadovoljstva, neprihvatanja i odbačenosti, što predstavlja faktor rizika za moguće probleme u socijalnim odnosima, ali i za pojavu nasilnog ponašanja (Lacković-Grgin 2006). Također se navodi da su optimalne ekonomske prilike porodice potrebne da bi se djeci omogućili normalni uslovi za život i razvoj tjelesnih, intelektualnih, moralnih i socijalnih sposobnosti (Vukasović, 1994; prema Rosić, 1998). Porodica sa višom stopom siromaštva je pod većim rizikom za postojanje stresa, a sam stres dovodi do povećanih porodičnih svađa, konflikata, zanemarivanja i slabijeg nadzora nad djecom (Dodge, Pettit i Bates, 1994; Eisenberg i sur., 2006; prema Velki, 2014). Ukoliko postoje takva ponašanja u porodici koja su uzrokovana stresom, povećana je mogućnost da će se i kod djeteta razviti negativni obrasci ponašanja, kao što su nasilna ponašanja (Gullotta i sur., 2005; Hill, Levermore, Twaite i Jones, 1996; prema Velki, 2014). Na osnovu novijih istraživanja dolazi se do rezultata da je za određivanje faktora koji utječu na pojavu

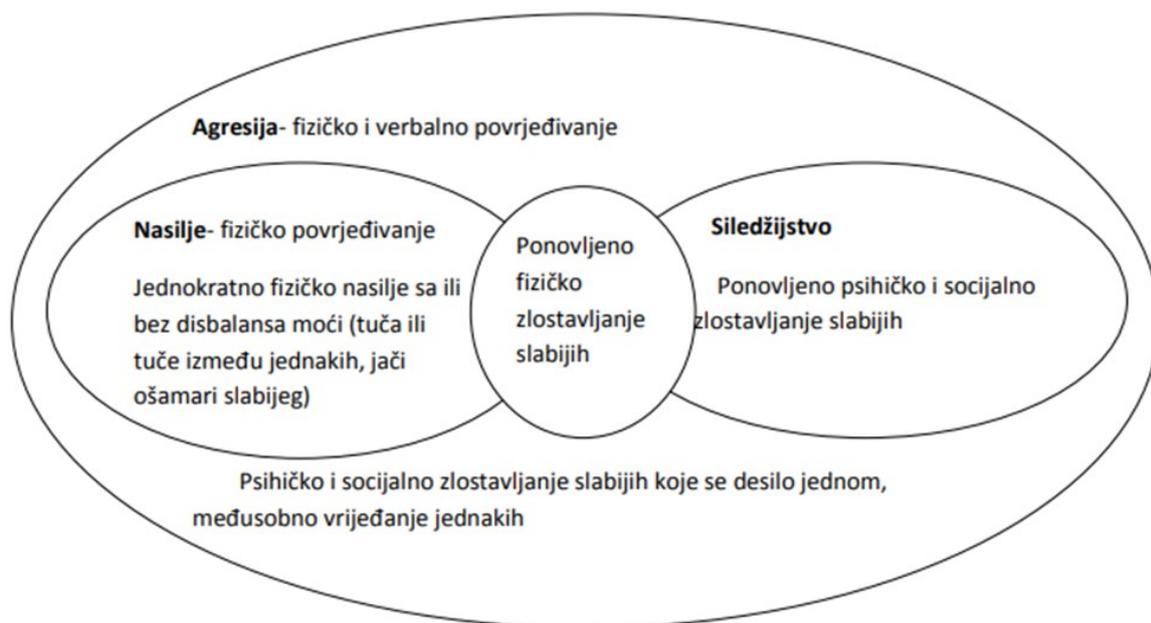
vršnjačkog nasilja važnija nejednakost prihoda porodice unutar škole koju dijete pohađa, nego socioekonomski status porodice. Ako postoje velike razlike u porodičnim primanjima, djeca na to gledaju kao nepravednost, i zatim dolazi do više vršnjačkog nasilja (Elgar i sur., 2009; prema Velki, 2014). Veliki broj istraživanja se bavio i utjecajem brata/sestre na pojavu i razvoj nasilnog ponašanja kod djece. Djeca koja su imala nasilne odnose sa bratom ili sestrom češće su uključena u vršnjačko nasilje (Menesini, Camodeca i Nocentini, 2010.; prema Velki, 2014). Prema istraživanju Duncan-a (1999.) utvrđeno je da je čak 50% djece, koja su bila nasilna prema svojim vršnjacima, također nasilna ponašanja prakticalovala sa braćom/sestrama (prema Velki, 2014). Jedan od faktora koji mogu utjecati na pojavu nasilnog ponašanja jeste ne postojanje emocionalne inteligencije. Emocionalna inteligencija se definiše kao „sposobnost preciznog uočavanja, procjene i izražavanja emocija; sposobnost pristupa i/ili priziva osjećaja kad oni olakšavaju mišljenje; sposobnost razumijevanja emocija i emocionalnih spoznaja te sposobnost refleksivne regulacije emocija u svrhu pomaganja emocionalnom i intelektualnom razvitku“ (Peter Salovey i John D. Mayer, 1999). Smatra se da je nedovoljna razvijenost emocionalne inteligencije glavni faktor za pojavu nasilnog ponašanja i u školama, ali i u cjelokupnom društvu (Goleman, 2010.; prema Valić i Brajša-Žganec, 2018). Myer, Salovey i Caruso (2004.) došli su do rezultata povezanosti nasilnog ponašanja i emocionalne inteligencije, i to da ako je viši nivo emocionalne inteligencije, manje je nasilnog ponašanja. Također je utvrđeno da djeca sa većom emocionalnom inteligencijom posjeduju bolje socijalne vještine i da imaju kvalitetnije odnose sa vršnjacima, za razliku od djece sa manjom emocionalnom inteligencijom (Eisenberg, Cumberland i Spinrad, 1998.; prema Valić i Brajša-Žganec, 2018). Samim tim što se emocionalna inteligencija sastoji iz nekoliko različitih sposobnosti, istraživanja pokazuju najznačajniju povezanost vršnjačkog nasilja sa sposobnošću regulacije, razumijevanja i prepoznavanja emocija (Krulić i Velki, 2014; Mayer i sur., 2004; Vučenović, Takšić i Hajnel, 2014.; prema Valić i Brajša-Žganec, 2018). Porodična komunikacija ima važnu ulogu u učenju i razvoju emocionalne inteligencije, jer roditelji od ranog djetinjstva uče djecu kako i u kojoj mjeri emocije izražavati. (Brajša-Žganec, 2008.; prema Valić i Brajša-Žganec, 2018.) Roditelji koji ne pokazuju zainteresovanost za emocionalne potrebe djeteta, utječu da dijete dolazi u stanje uznemirenosti, gdje je prepušteno sebi, i mogu da se pojave nasilna i druga društveno neprihvatljiva ponašanja (Bilić, Buljan-Flander i Hrpka, 2012.; prema Valić i Brajša-Žganec, 2018).

1.2. VRŠNJAČKO NASILJE

1.2.1. POČECI BAVLJENJA POJAVOM VRŠNJAČKOG NASILJA

Vršnjačko nasilje u školama podrazumijeva fenomen koji se počinje sistematski izučavati od 70-tih godina prošlog vijeka. Krajem 1960. godine i početkom 1970. godine nasilje među djecom se nije smatralo kao neprihvatljivo ponašanje nego kao dio djetinjstva i smatralo se „normalnim“ za to razdoblje. Do promjene je došlo 1972. godine kada je Heinemann (švedski doktor) posmatrao i bilježio svoja zapažanja o nasilju koja su se dešavala na školskom igralištu. Na osnovu tih zapažanja Heinemann je sproveo istraživanje koje je nazvao mobbing. Nakon Heinemann-a, nastavak istraživanja o nasilju je sproveo Dan Olweus gdje je istražio prirodu sistematski, te frekvenciju i posljedice nasilja među djecom u skandinavskim školama (Olweus, 1998.; prema Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015). Dan Olweus je svojim istraživanjima proširio obim ponašanja koji su povezani sa nasiljem i upotrijebio je izraz bullying. Bullying je engleska riječ koja se prevodi kao siledžijstvo, maltretiranje, zlostavljanje, nasilje (Popadić, 2009).

Kako bi preciznije definisali pojam vršnjačkog nasilja prikazati ćemo shemu koja pokazuje odnos agresije, nasilja i siledžijstva, koji se temelje na određenju prema Dan-u Olweus-u.

Shema 1: Odnos između agresije, nasilja i siledžijstva na osnovu Olweus-ovih određenja (Popadić, 2009: 29)

Na ovoj shemi se primjećuje kako siledžijstvo nije oblik nasilja, nego da su i siledžijstvo i nasilje oblici agresivnosti koji se samo u nekim segmentima preklapaju. Kada se fizički napadi ne ponavljaju i ne postoji razlika u moći onda bi takvo ponašanje spadalo u nasilje ne u siledžijstvo, a ako se psihičko i socijalno zlostavljanje ponavlja onda bi to spadalo u siledžijstvo. Ako se psihičko i socijalno zlostavljanje ne ponavlja ni ne postoji razlika u moći, onda takvo ponašanje se ne bi svrstalo ni u siledžijstvo, ni u nasilje, nego u agresivno ponašanje. Ovakvo definisanje nasilja prema Olweus-u su bila polazna osnova svim ostalim istraživanjima, gdje se ispitivanje nasilja u školama često svodilo na istraživanje siledžijstva, i u praksi se siledžijstvo, koji je jedan vid agresije, smatrao nasiljem, i obrnuto.

1.2.2. DEFINISANJE POJMA VRŠNJAČKOG NASILJA

Kako je problematika postajala sve više aktuelna tema, tako je i tema vršnjačkog nasilja došla do izražaja u javnom životu i na polju nauke, tako da su se time počela baviti mnoga istraživanja kako u svijetu tako i kod nas, s tim da u svijetu od devedesetih godina, a kod nas u posljednjih 10 godina (Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015). Sve više istraživanja se bave vršnjačkim nasiljem u školama i tako predstavljaju veliku važnost za razumijevanje tog fenomena. Veoma je važno da saznanja do kojih se tim istraživanjima dođe budu sve šira, dopunjenija, ili možda odbačena, ali da se ipak podigne osviještenost o tom problemu (Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015).

Vršnjačko nasilje i zlostavljanje među djecom se često koriste kao istoznačni pojmovi, ali razlika je u tom što vršnjačko nasilje uključuje sve segmente fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja i zastrašivanja, i radi se o širem obimu pojmova nasilnog ponašanja koje djeca čine i doživljavaju od zlostavljača (Barter, 2011, Vejmelka, 2012), dok se zlostavljanje među djecom može desiti bez neke vidljive provokacije, a negativno ponašanje se može iskazati kroz fizički kontakt, riječima, ili na neke druge načine (Roberts i Morotti, 2000.; prema Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015). Vršnjačko nasilje se najčešće definiše kao opetovano i namjerno, neprijateljsko ili nasilno postupanje jednog ili više učenika, nejednake stvarne ili percipirane fizičke snage, odnosno psihološke ili socijalne moći, zbog kojih žrtva trpi tjelesnu i/ili emocionalnu štetu, a nemoćna je da se odupre i sama odbrani (Olweus, 1998; Bilić i sar. 2012.; prema Bilić, 2013, str. 219). Nasilje je, prema definiciji Međunarodne zdravstvene organizacije, “namjerno, zapriječeno ili aktuelno korištenje fizičke sile ili moći protiv sebe ili druge osobe, ili protiv grupe i zajednice koje vodi ili s velikom vjerovatnoćom može da dovede do ozljede, smrti, psihološke povrede, nerazvijenosti ili deprivacije” (WHO 1999: 2). Prema Ortega i Mora-Merchan (1999.; prema Sesar, 2011), kada dijete ili mlada osoba koja doživljava nasilje osjeća potpunu bespomoćnost i ne može pobjeći od nasilja koje može biti vidljivo kao šala ili igra koja nema za posljedicu blagu anksioznost ili bespomoćnost, tada postoji potreba za identifikacijom stvarnog vršnjačkog nasilja.

Nasilje podrazumijeva 6 faktora (Zečević, 2010) :

1. Namjera da se povrijedi ili nanese šteta;
2. Intenzitet i trajanje;
3. Moć nasilnika;
4. Ranjivost žrtve;
5. Manjak podrške;
6. Posljedice.

1.2.3. OBLICI NASILJA MEĐU DJECOM

Kada je riječ o oblicima nasilja među djecom, mnogi autori navode dva klasifikacijska pristupa. Prvi pristup se odnosi na nasilno ponašanje s obzirom na njegove pojavne oblike, a drugi pristup se odnosi na izravna i neizravna nasilna ponašanja (Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015).

S obzirom na pojavne oblike, vršnjačko nasilje se dijeli na:

- Fizičko nasilje,
- Verbalno ili emocionalno nasilje,
- Ekonomska manipulacija ili ekonomsko nasilje,
- Socijalno nasilje,
- Seksualno nasilje
- Elektronsko nasilje (Ćatić, 2003).

Fizičko nasilje

Fizičko nasilje je nasilje koje dovodi do različitih oblika fizičkih povreda (Popadić, 2009), i predstavlja najuočljiviji oblik nasilja među djecom (Coloroso, 2004.; prema Kraljić-Babić i Vejmelka, 2015). Fizičko nasilje podrazumijeva nanošenje povreda djetetu fizičkim putem. Ali učesnici fizičkog nasilja nisu samo osobe koje fizički maltretiraju dijete, nego i osobe koje maltretiranje nisu spriječile. Postoje različiti oblici ponašanja, a to su: udaranje, guranje, čupanje, šamaranje, napad određenim predmetima, pljuvanje, uništavanje odjeće i slično (Zečević, 2010). Najčešće povrede djeteta koje je fizički zlostavljano su: modrice različite starosti, opekline, posjekotine, neobjašnjivi prelomi kostiju, izbijeni ili klimavi zubi, povrede koje su posljedice ljudskog ugriza, iščupana kosa, duboke ogrebotine (Kandare-Šoljaga, 2008). Fizički zlostavljano dijete često pokazuje i različite oblike ponašanja koji su vidljivi. Neki od oblika ponašanja su: dijete postaje plašljivo, boji se fizičkog kontakta, postaje destruktivno i prema sebi i prema drugima, povlači se u sebe, pokazuje agresivnost ili izoliranost, ima loše socijalne odnose, probleme u učenju, slab školski uspjeh, lošu koncentraciju, bježi od kuće, pokazuje delinkventna ponašanja, nosi odjeću kojom sakriva određene dijelove tijela (Kandare-Šoljaga, 2008). Navedena ponašanja su vidljivi indikatori da dijete ima neke probleme, pa je važno odmah reagovati, razgovarati sa djetetom i pokušati mu pomoći.

Verbalno ili emocionalno (psihičko) nasilje

Verbalno ili emocionalno nasilje je nasilje koje dovodi do privremenog ili trajnog narušavanja emocionalnog zdravlja djeteta (Popadić, 2009). Emocionalno nasilje se može definisati i kao postupanja koja dovode do ometanja razvoja djetetove pozitivne slike o sebi (Tomić i sur., 2005). Verbalno nasilje najčešće prati fizičko nasilje. Verbalno ili emocionalno nasilje podrazumijeva omalovažavanje, ponižavanje, uvrede, ismijavanje, verbalno zastrašivanje, prijetnje, ucjenjivanje, namjerno zanemarivanje i isključivanje iz grupe, širenje tračeva, naređivanje i slično (Šostar, 2010). Ovaj oblik nasilja je suptilniji od fizičkog, ali je ipak

štetno za dijete. Povrede nisu vidljive golim okom, ali posljedice verbalnog nasilja mogu biti mnogo teže od drugih oblika nasilja (Tomić i sur., 2005). Pod psihičkim nasiljem se podrazumijeva trajno neprijateljsko postupanje prema djetetu, odbijanje djeteta, postupci kojim se dijete vrijeđa, omalovažava, ponižava, ucjenjuje, izolira (Šostar, 2010). Zečević (2010) navodi sljedeće ciljeve psihičko nasilja:

- Razvijanje zabrinutosti kod žrtve
- Stvaranje ovisnosti od zlostavljača
- Oslabljivanje tjelesnih i psihičkih sposobnosti za otpor
- Izazivanje samooptuživanja

Najvažnije je prepoznati kod djeteta da je psihički zlostavljano kako bi mu se u najkraćem roku pružila pomoć. Karakteristike psihički zlostavljanje djece su: apatija, agresivnost, usamljenost, problemi sa učenjem, depresija, strah i tjeskoba (Stigleitner Gotovac, 2012).

Ekonomska manipulacija ili ekonomsko nasilje

Ekonomsko nasilje podrazumijeva krađu i iznuđivanje novca od djeteta (Šostar, 2010). U našem društvu je ekonomska manipulacija u porastu. Češće se javlja kod starije djece, nego u osnovnoj školi. Najčešće starija djeca krađu novac ili stvari od mlađe djece. Ekonomsko nasilje „nikad ne dolazi samo“ nego je uvijek isprepleteno sa verbalnim i fizičkim nasiljem. Žrtva ekonomskog nasilja ne prijavljuje nasilje, zato što je u strahu zbog prijetnji starije djece (Tomić i sur., 2005).

Socijalno nasilje

Socijalno nasilje podrazumijeva isključivanje djeteta iz grupnih aktivnosti, ogovaranje, širenje laži, nagovaranje druge djece da se ne druže sa tim djetetom (Šostar, 2010). U slučaju socijalnog nasilja, nasilnik dovodi do djetetove socijalne izolacije, i kontroliše njegov društveni život. Nasilnik donosi odluke o kretanju u školi, igri, druženju, slobodnim aktivnostima. Socijalno nasilje može uključivati i zabranu korištenja sredstava komunikacije, prevoza, kako dijete ne bi imaju pristup i kontakt sa drugom djecom. Djeca koja su socijalno zlostavljana stalno su frustrirana zato što se ne mogu družiti sa svojim vršnjacima, i sa kim žele (Tomić i sur., 2005).

Seksualno nasilje

Seksualno nasilje je nasilje koje podrazumijeva dodirivanje po intimnim dijelovima protiv volje djeteta, upućivanje bezobraznih riječi, pokazivanje bezobraznih slika. Prema Popadiću (2009), seksualno nasilje postoji kada se dijete navodi na neželjeni seksualni čin ili upotrebu

rječnika sa neprimjerenim seksualnim dijalogom. Vrste seksualnog zlostavljanja su: seksualno uznemiravanje, seksualna zlouporaba, incest, nedobrovoljne seksualne radnje, silovanje (Botonjić, 2018).

Elektronsko nasilje

Elektronsko nasilje je relativno nova pojava i podrazumijeva svaki vid javnog ponižavanja, zlostavljanja, vrijeđanja osobe putem društvenih mreža. Ono uključuje slanje elektronskih poruka sa prijetećim, vulgarnim sadržajem, lažno predstavljanje i samim tim uništavanje ugleda osobe, prikazivanje privatnih razgovora i fotografija osoba, isključivanje iz online društvenih grupa (Popadić, 2009). Žrtve elektronskog nasilja mogu osjećati bijes, ljutnju, strah, sram, a s obzirom da je djeci veoma važno mišljenje vršnjaka, ovakav vid nasilja može da dovede do velikog stresa. Veliki problem postoji ukoliko dijete, kao bijeg od elektronskog nasilja, vidi kroz želju za osvetom, izbjegavanje prijatelja, nasilno ponašanje, konzumiranje psihoaktivnih supstanci i slično (Botonjić, 2018).

Izravno nasilno ponašanje

U izravno nasilno ponašanje spadaju svi oni oblici ponašanja koji podrazumijevaju direktne, verbalne napade na žrtvu, kao što su vrijeđanje, naređivanje, ruganje, ponižavanje, i fizičke napade u smislu udaranja, čupanja i guranja.

Neizravno nasilno ponašanje

Neizravno nasilno ponašanje je teže vidljivo i uočljivo zbog suptilnijeg oblika. Ono uključuje sve socijalne i psihološke oblike nasilnog ponašanja, kao npr. Namjerno isključivanje djeteta iz grupe i ogovaranje, čemu su sklonije djevojčice (Sindik i Veselinović, 2010). Neizravni oblici nasilnog ponašanja uključuju sve oblike nasilja koji se ne dešavaju na izravan i direktan način.

Pored navedenih oblika nasilja, Bilić i Zloković (2004) navode i fenomen „prikrivenog nasilja“ gdje spadaju izbjegavanje i odbijanje komunikacije, socijalna izolacija i pritisak vršnjačke grupe. „Prikriveno nasilje“ predstavlja oblik nasilja koji je najteže uočiti, pratiti i identificirati. Zbog toga djeca nasilnici „prikriveno nasilje“ najčešće koriste kao početni oblik nasilja, koji kasnije raste u ozbiljnije oblike, ali ukoliko se nasilno ponašanje otkrije, ovaj oblik koriste kao novu strategiju za nastavak vršenja nasilja. Ako dođe do prekida verbalne komunikacije između nasilnika i žrtve, može doći i do neverbalne komunikacije, kao što je slanje brojnih prijetećih i negativnih poruka (Bilić i Zloković, 2004), agresivni pogledi,

„okretanje“ očiju, mrštenje, podsmjehivanje, neprijateljskog govora tijela i slično (Coloroso, 2004), i zbog toga se žrtva osjeća napeto, neugodno i anksiozno (Bilić i Zloković, 2004). Prekid komunikacije često dovodi do socijalne izolacije, i žrtva nasilja zbog nesigurnosti i nemoći počinje se udaljavati od svojih vršnjaka, čak i od onih koji pokazuju interesovanje za druženje sa njom. Žrtva se povlači, umjesto da se usmjeri prema frustraciji i rješavanju tog problema. Situacije koje ukazuju na socijalnu izolaciju su: dijete je osamljuje, izbjegavanje i vrijeđanje od strane vršnjaka, ne dobija pozive za proslave i izlete i često je nepoželjno u razrednim aktivnostima (Bilić i Zloković, 2004). Za djecu je jako važno kako ih vidi njihova okolina, tj. prijatelji, poznanici, roditelji, učitelji (Rumpf, 2009). S godinama, osjećaj pripadanja im postaje sve važniji, pa zbog toga mogu činiti okrutne stvari i prema sebi i prema drugima (Coloroso, 2004). Dijete koje je konstantno isključeno iz vršnjačkih aktivnosti (rođendana, sportskih igara i slično) može da bude iscrpljeno i traumatizirano, što dovodi do ozbiljnih psihofizičkih posljedica, nesposobnosti za dalje školovanje, a u najgorem slučaju i do samoubistva (Bilić i Zloković, 2004).

1.2.4. UZROCI NASILJA MEĐU DJECOM

Za razumijevanje vršnjačkog nasilja neophodno je uzeti u obzir uzroke koji se odnose na pojedinca, na neposrednu društvenu sredinu i na širu društvenu zajednicu i kulturu u najširem smislu (Čudina-Obradović, Obradović, 2006.; prema Žilić, Janković, 2016).

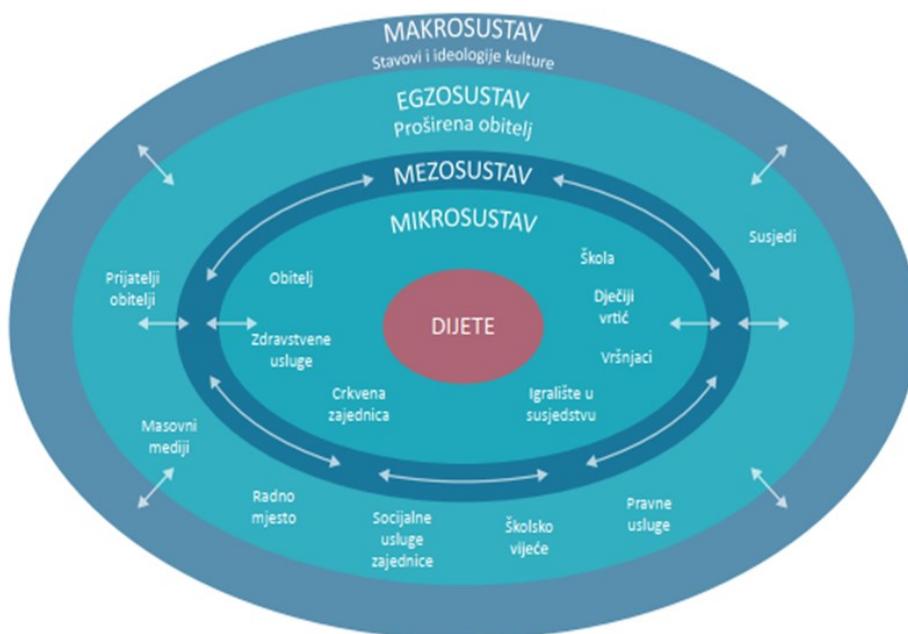
Pitanje zašto se kod djece javlja nasilno ponašanje ima višestruke odgovore. Šimčić i Šmida (2016) uzroke nasilnog ponašanja vide u : „interakciji genetskih i okolinskih faktora. Dakle, s određenim agresivnim tendencijama se rodimo pa ih različiti okolinski utjecaji 'izvuku' na površinu ili nisu dio našeg karaktera, ali nas takva okolina 'prisili' da nasilje koristimo kao obrambeni mehanizam, sredstvo preživljavanja i ophođenja ljudima“. Prema Coloroso-u (2004), postoje brojni razlozi za pojavu nasilnog ponašanja kod djece, ali je sigurno da se nasilnici ne rađaju kao nasilnici. Pored porodične atmosfere, školskog života, zajednice i medija, temperament i individualne osobine djeteta su, također, jedan od uzroka. Djeca nasilnici uče kako biti nasilni i to u većini slučajeva kroz način na koji su se prema njima ophodile veće ili moćnije osobe u njihovom životu.

Individualne osobine djeteta

Najistraživanije individualne osobine djeteta, kao poveznice sa nasilnim ponašanjem, su dob i spol. Istraživanja pokazuju kako stariji dječaci više pokazuju nasilnih obrazaca ponašanja (Olweus, 1998.; prema Velki i Vrdoljak, 2013), ali i da su češće fizički nasilni (Espelage, Bosworth i Simon, 2000.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Kada su u pitanju indirektni oblici nasilja, dječaci se podjednako nasilni kao i djevojčice. Žrtve svih oblika vršnjačkog nasilja su češće dječaci (Olweus, 2010.; prema Velki i Vrdoljak, 2013). Količina nasilnog ponašanja se povećava sa porastom dobi, odnosno najviše nasilnog ponašanja pokazuju djeca završnih razreda osnovnih škola, a žrtve su mlađi učenici (Olweus, 1998.; prema Velki i Vrdoljak, 2013). Kada je riječ o spolnim razlikama, Velki (2012) je utvrdila da su za nasilno ponašanje prema vršnjacima, za dječake važniji roditeljski, odgojni postupci, a za djevojčice roditeljska briga i prihvaćenost. Individualne karakteristike, poput rasne ili etničke pripadnosti, također, doprinose porastu vršnjačkog nasilja. Djeca mogu biti izrugivana i ismijavana zbog svog izgleda, jezika, običaja i slično (Ajduković i Čorkalo-Biruški, 2008.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Djeca sa vidljivim tjelesnim razlikama, kao npr. djeca sa većom tjelesnom kilažom, imaju povećan rizik da postanu i nasilnicima, i žrtvama nasilja (Kukuswadia, 2009.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Neke psihičke karakteristike, emocionalni problemi i zdravstveni status mogu biti uzroci za pojavu i rast nasilnog ponašanja prema vršnjacima, ali i mogućnost da postanu žrtve nasilja. Djeca sa nedostatkom empatije su sklonija činjenju vršnjačkog nasilja, ali se i ta povezanost razlikuje u odnosu na dječake i djevojčice (Espelage, Mebane i Swearer, 2004.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Djevojčice pokazuju viši nivo empatije, što uključuje brigu oko tuđih osjećaja i zauzimanje stava prema tuđim osjećajima (Espelage, Mebane i Swearer, 2004.; Gini i sur., 2007.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Također su se i stavovi o nasilju pokazali kao uzroci pojave vršnjačkog nasilja. Djeca nasilnici, nasilno ponašanje smatraju normalnim i uobičajenim obrascem ponašanja, očekuju uspjeh i ne očekuju negativne posljedice takvog svog ponašanja (Marini, Dane i Bosacki, 2006.; Perry, Williard i Perry, 1990.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Djeca nasilnici su motivisana nasilnim ponašanjima, imaju vjerovanje koje podupire nasilje, biraju nasilna ponašanja u rješavanju problema zato što tada imaju više samopouzdanja, i samim tim dolaze do neefikasnih rješenja problema (Orpinas i Horne, 2006.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Emocionalni problemi, kao što su depresivnost i anksioznost, su utvrđeni kod svih koji učestvuju u nasilnom ponašanju (Majvald-Bjedov, 2011.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Rizik za razvoj depresije i suicidalnih misli, ili samog suicida su imali počinitelji nasilja-žrtve. Djeci, anksioznost može predstavljati slabost koju pokušavaju zamijeniti sa vršnjačkim nasiljem. Istraživanja pokazuju da djeca sa anksioznošću sve situacije shvataju kao prijeteće i da samim tim nasilno reaguju

(Barrett i sur., 1996.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Individualne karakteristike djeteta, kao što su hiperaktivnost, živahnost, djeca koja se teže nose sa frustracijama, koja teže kontrolišu bijes i višak energije, koja nemaju strpljenja, koja su impulsivna ili traumatizirana, podložnija su za pojavu nasilnih obrazaca ponašanja (Bilić, 2003). Djeca sa nižim intelektualnim sposobnostima i slabim školskim uspjehom mogu biti u riziku da postanu žrtvom nasilja, ali mogu i djeca sa nadprosječnim intelektualnim sposobnostima i akademskim postignućima (Woods i Wolke, 2004.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Na osnovu svega navedenog može se zaključiti da individualne karakteristike djeteta, naročito one koje se odnose na izgled, pripadnost, sposobnost i ranjivost predstavljaju rizičan faktor da dijete postane žrtva nasilja. A sa druge strane, djeca sa manje empatije i nedostatkom socijalnih vještina češće su počinitelji nasilja (Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014).

Pored individualnih karakteristika, u objašnjenju uzroka vršnjačkog nasilja, navodi se i psihološki teorijski pristup Bronfenbrennerov ekološki (sistemska) pristup. Bronfenbrenner je posmatrao društveni kontekst u slojevima, tj.: mikrosustav, mezosustav, egzosustav i makrosustav između kojih postoji povezanost i nastavljaju se jedna na drugu. Prema ovom modelu dijete i okolina neprekidno utječu jedno na drugo, i zbog toga se vršnjačko nasilje ne može posmatrati kao izolovani fenomen, nego kao pojava koja se dešava u užem i širem okruženju. Prilikom analize uzroka vršnjačkog nasilja ne može se samo usmjeriti na individuu i individualne karakteristike, nego i na okruženje, odnosno porodicu, školu, vršnjake i medije, itd. (Bronfenbrenner 1979.; prema Šahinović i Jeftić, 2017).

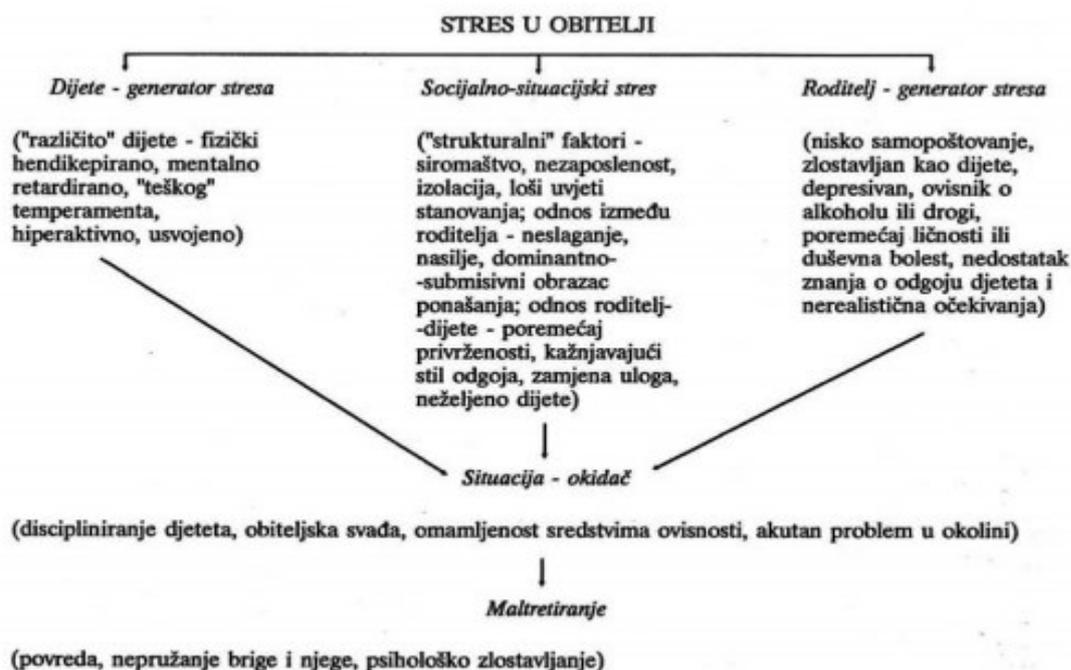

Shema 2: Bronfenbrennerov ekološki model (Bronfenbrenner 1979.; prema Šahinović i Jeftić, 2017).

Porodica

Porodica je primarna sredina u kojoj se dijete razvija i odrasta, i ima veoma važnu ulogu u mnogim aspektima dječijeg razvoja. Važnu ulogu za mogući razvoj nasilnog ponašanja kod djeteta „igraju“: struktura porodice, roditeljska ponašanja, odnosi u porodici, privrženost djece i roditelja, komunikacija u porodici i slično (Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Struktura porodice je bitan faktor za određivanje rizičnih faktora za nasilje među djecom, i iz toga proizlazi da su jednoroditeljske porodice rizični faktori. Djeca nasilnici češće nemaju oca, ili je odsutan, i upravo taj nedostatak za dječake predstavlja rizičan faktor za razvoj nasilnog ponašanja, dok dvoroditeljske mogu biti zaštitni faktor. Ali i u dvoroditeljskim porodicama mogu postojati neki rizični faktori. Kada očevi imaju veću moć od majki, a majke budu permisivne, onda u porodici vlada nedostatak empatije i negativna porodična i emocionalna klima (Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Jedan od uzroka nasilnog ponašanja djece jeste kvaliteta odnosa u porodici. Nasilna djeca potiču iz porodica koje su kohezivne, i gdje roditelji nisu uključeni u aktivnosti djeteta (Berdoncini i Smith, 1996.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). U takvim porodicama vlada nedostatak empatije i komunikacije, gdje roditelji djeci nameću svoja mišljenja i stavove (Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Ako je dijete izloženo nasilju u porodici, bilo da doživljava ili posmatra nasilje, ako je zanemareno, odbačeno, i samo će pokazivati negativne, nasilne obrasce ponašanja (Čudina-Obradović i Obradović, 2006). Baldry (2003) je na osnovu svojih istraživanja došao do rezultata da djeca koja svjedoče nasilju u porodici imaju tri puta veću šansu da postanu nasilni prema vršnjacima. Također, ukoliko roditelji praktikuju fizičku kaznu, šalju poruku da se ovim ponašanjem dobija sve što se želi, pa će na taj način dijete u odnosu sa svojim vršnjacima početi da praktikuje fizičko nasilje kako bi ispunilo svoje želje i ciljeve (Bilić, 2003). Porodice u kojima nema dovoljno emocionalne privrženosti, naročito na relaciji dijete-majka može biti uzrok djetetovog nasilnog ponašanja. Istraživanja pokazuju da djeca nasilnici imaju izbjegavajući nesigurni stil privrženosti, zato što ne postoji privrženost od strane majke (Rigby, 1993.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Izbjegavajući stil privrženosti prema majci se pokazao kao predikator nasilnog ponašanja djevojčica, a isti stil privrženosti prema ocu predikator nasilnog ponašanja dječaka (Williams, 2011.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Roditeljski stilovi odgoja djeteta predstavljaju veliku povezanost sa pojavom vršnjačkog nasilja. Iz toga proizlazi da autoritarni, permisivni i indiferentni stilovi mogu dovesti do pojave nasilnog ponašanja. Ako su roditelji prema djetetu postavljeni sa puno

kontrole, a sa veoma malo topline i ljubavi (autoritaran roditeljski stil) dovode do toga da dijete ne bude samostalno, nego ovisno o drugim osobama i da bi se u društvu dokazalo, dijete primjenjuje nasilna ponašanja. Ako su roditelji previše popustljivi, ne postavljaju nikakve granice niti zahtjeve (permisivan roditeljski stil), dijete postaje nekontrolisano, ne poštuje nikakva pravila, želi da preuzima inicijativu za sve, jer su mu roditelji dali slobodu za odlučivanje, ne priznaje nikakve granice i želi da uvijek bude „glavni“ u društvu. Kada mu se neko suprotstavi onda dolazi do primjenjivanja nasilja. Ako su roditelji hladni, zanemaruju potrebe i želje djeteta, pokazuju nezainteresovanost (indiferentan roditeljski stil), dijete dovode u situaciju da se osjeća neprihvaćeno, da ima nisko samopouzdanje i samopoštovanje, da ne prihvata ničije mišljenje ili savjete, i ponaša se kao dijete sa permisivnim roditeljima. Stres roditelja predstavlja jedan o faktora kojim direktno ili indirektno utječu na pojavu nasilnog ponašanja kod djeteta, a razlog stresa može biti npr. nizak socioekonomski status. U tim situacijama može doći do sukoba i svađe između roditelja, i samim tim do neadekvatnog roditeljstva i zanemarivanja ili zlostavljanja djeteta (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014).

Shema 3: Stres u obitelji (Ajduković i Pečnik, 1994)

Iz sheme se vidi da se stres može odraziti i na djecu i na roditelje, što dovodi do okidača kada roditelji pokazuju neprihvatljiva ponašanja, i ta ponašanja prenose na svoju djecu koja takva ponašanja primjenjuju u daljem odnosu sa svojim vršnjacima.

Roditelji djece koja pokazuju nasilna ponašanja često imaju psihičke probleme poput alkoholizma, agresivnosti, depresije. Kada je u pitanju alkoholizam, bitan faktor je to da li

piju oba roditelja i spol roditelja alkoholičara. Ako su oba roditelja alkoholičara kod djeteta se javljaju povećani problemi u ponašanju. Kada su majke alkoholičarke postoji veći rizik da dijete pokaže problematična i nasilna ponašanja nego kada je otac alkoholičar (Essau i Conradt, 2006). Kada je riječ o depresiji, negativan utjecaj ima naročito kada je izražena kod majke. Dijete i majka imaju negativnu interakciju i teže grade svoj odnos, a to kod djeteta budi potrebu za nasilnim ponašanjem.

Škola

Škola i školsko okruženje imaju veoma važnu ulogu u pojavi vršnjačkog nasilja. Istraživanja su pokazala da negativni emocionalni odnosi između djece i nastavnika povećava vjerovatnoću pojave nasilnog ponašanja, naročito kod mlađe djece (Hanish, Kochenderfer-Ladd, Fabes, Martin i Denning, 2004.; prema Velki i Vrdoljak, 2013). „Nedostatak bliskosti, osjećaja prihvaćenosti svih učenika te međusobnog poštovanja između nastavnika i učenika i obrnuto, dovode do nasilničkog ponašanja u školi.“ (Buljan Flander, 2007). Ako nastavnici ne pružaju dovoljno socijalne podrške djeci i ne uključuju podjednako svu djecu u školske aktivnosti, ako su hladni i zanemaruju djetetove potrebe, rezultira sa povećanim nasilnim ponašanjem djece (Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Škole koje svojim učenicima ne pružaju prilike za bližu interakciju sa nastavnicima, gdje učenici ne osjećaju povezanost sa školom i nastavnicima, te škole imaju negativnu školsku klimu koja je prediktor za razvoj i rast vršnjačkog nasilja (Orpinas i Horne, 2006.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Općenito, djeca koja vrše nasilje imaju negativnu percepciju škole, loš odnos sa nastavnicima, loš školski uspjeh, bježe sa nastave, ne poštuju školska pravila i sl. (Harel-Fisch i sur., 2011.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Također, ukoliko odrasli u školi ne nadziru dovoljno djecu to može dovesti do većeg broja slučajeva vršnjačkog nasilja. Nasilje se najčešće dešava na hodnicima, u wc-u, u školskom dvorištu, ili na putu od škole do kuće. Nastavnici često nisu svjesni nasilja među djecom, ne prepoznaju ga i ne reaguju adekvatno. Najbolja politika škole je vezana za aktivno traženje rješenja problema vršnjačkog nasilja, koja ima jasna pravila, mjere i kazne za neadekvatna ponašanja (Samara i Smith, 2008.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Politika suprotna ovoj, odnosno ignorisanje i tolerisanje vršnjačkog nasilja nije djelotvorna, jer se pokazalo da američke škole koje imaju politiku ignorisanja i tolerisanja nasilja, imaju veoma veliki nivo vršnjačkog nasilja (Orpinas i sur., 2000.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Veoma je važna edukacija, i nastavnika i učenika, o vršnjačkom nasilju i njegovim oblicima, i strategijama nenasilnog rješavanja sukoba, jer ukoliko ne postoji, i npr. Politika škole je previše stroga i rigidna i ima slabe

prevencije vršnjačkog nasilja, onda ni učenici ne znaju kako da reaguju u slučaju nasilja, i u velikom broju nasilje nije prijavljeno.

INDIVIDUALNE OSOBINE	OBITELJSKI FAKTORI	ŠKOLSKI FAKTORI
Iako ne uvijek, obično je riječ o impulzivnoj, živahnoj djeci koja imaju višak energije i nemaju strpljenja.	Nedostatak pažnje i topline.	Nedostatak nadzora i nadgledanja.
Obično je riječ o djeci i mladima koja često pronalaze brza „rješenja“ frustrirajućih situacija.	Slab nadzor nad djetetom i zanemarivanje djetetovih potreba.	Nedostatak bliskosti, osjećaja prihvaćenosti svih učenika te međusobnog poštovanja između nastavnika i učenika i obrnuto.
Traumatizirana djeca i mladi su podložniji nasilničkom ponašanju.	Svjedočenje nasilnom ponašanju kod kuće koje djetetu šalje pogrešnu poruku da je u redu ljutnjom, nasiljem i zastrašivanjem dobiti ono što želimo.	Neadekvatno ponašanje nastavnika (ismijavanje, prijetnje, fizičko nasilje).
Djeca i mladi koju okolina doživljava „zločestom“, kojima se pripisuje zločesto ponašanje, pa se i počinju ponašati u skladu s tim.	Popustljivi roditelji kad je dijete tvrdoglavo i bez pravog razloga zahtijeva nešto čime mu se šalje poruka da takvo ponašanje uspijeva kada se želi nešto postići.	Nereagirane nastavnika i stručnih suradnika na agresivna ponašanja učenika i loš nadzor u određenim dijelovima škole (igralište, hodnici...).
	Za djecu koja odrastaju u obiteljima u kojima postoji nasilje za 3-4 puta je veća vjerojatnost da će postati nasilnici.	Stav nastavnika prema nasilništvu.
		Nedostatak programa intervencije i prevencije.

Tabela 1: Zašto dijete postaje nasilnik? (Kandare Šoljaga, 2008)

Tabela prikazuje faktore koji utječu na pojavu nasilnog ponašanja djece, a to su: individualne osobine, porodični faktori i školski faktori. Individualne osobine se odnose na specifične osobine koje su različite za svaku individuu, kao što su: impulsivnost, hiperaktivnost, višak energije, brzo rješavanje frustracija, traume, „zločesta“ djeca. „Zločestom“ djecom se često nazivaju ona djeca koja su hiperaktivna. Porodični faktori igraju veliku ulogu, zato što je to prva sredina s kojom se dijete susreće od samog svog rođenja, i u toj sredini se postavljaju temelji za rast i razvoj djetetove ličnosti. Zato roditelji trebaju obratiti pažnju na svoja ponašanja, jer ako ne budu djetetu poklanjali dovoljno pažnje, topline, ako budu previše popustljivi ali i previše strogi, ako zanemare svoje dijete ili primjenjuju nasilna ponašanja, dovode do toga da dijete ta ponašanja smatra normalnim, i nastavlja da primjenjuje takva ili slična ponašanja u ostalim društvenim odnosima. Školski faktori imaju veliki utjecaj na dijete, jer poslije porodice, najviše vremena provodi u školi. U školi dijete treba da bude prihvaćeno, da bude pod nadzorom i da uči i primjenjuje pozitivna ponašanja. Nastavnici igraju veliku ulogu, jer se prema djeci ne trebaju postavljati bez bliskosti, poštovanja, sa neadekvatnim

ponašanjima ili pozitivnim stavovima o nasilju, ako žele da u školi vlada skladan i harmoničan odnos, prvenstveno između djece, a kasnije i na relaciji nastavnik-učenik. Također je veoma važno da škola obrazuje nastavnike i da se sprovode programi prevencije i intervencije u slučaju nasilja.

Vršnjaci

Pored porodice koja ima važnu ulogu za pojavu i razvoj nasilnog ponašanja kod djece, sve veći utjecaj imaju i vršnjaci s kojima se djeca druže. Ukoliko vršnjaci ne prihvataju dijete i ne žele da se druže sa njim, dovode do toga da dijete počinje da se ponaša društveno neprihvatljivo, i pokušava da se dokaže društvu. Druženje sa vršnjacima može podstaći razvoj psihičkih problema, jer utjecaj vršnjačke grupe na ponašanje djeteta sve više jača. Grupe utječu na mišljenje djeteta o drugim osobama, o svijetu ali i o samom sebi. Istraživanja pokazuju kako je nasilje grupni fenomen u kojem su u 85% slučajeva prisutni vršnjaci, a čak u 81% slučajeva vršnjaci podržavaju i podstiču nasilna ponašanja (Craig i Pepler, 1997.; prema Vejmelka, 2012). Nasilna djeca pronalaze prijatelje koji su im slični po ponašanju i od njih dobijaju podršku za ta ponašanja (Pellegrini, Bartini i Brooks, 1999.; prema Velki i Vrdoljak, 2013). Također im je veoma važno da budu popularni i moćni u društvu, pa posežu za nasilnim ponašanjima. Često su djeca nasilnici popularni u društvu zbog svoje sposobnosti da manipulišu socijalnom okolinom i postaju vođe grupe vršnjaka (Sutton, Smith i Swettenham, 1999.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Djeca, nasilnici, koji su popularni pokušavaju da nameću vlastite vrijednosti, i samim tim nasilno ponašanje postaje normalno i prihvatljivo ponašanje za članove grupe jer se iz straha ne smiju suprotstaviti nasilniku/vođi. Djevojčicama nasilni dječaci postaju privlačni, i tako doprinose njihovoj većoj popularnosti (Rodkin, 2002.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Iako istraživanja pokazuju kako su nasilna djeca prihvaćena i popularna u vršnjačkim grupama, to ne znači i da su omiljena. Pa tako, dječaci, a posebno djevojčice, koje vrše fizičko nasilje nad svojim vršnjacima nisu omiljeni u društvu (Cillessen i Borch, 2006.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014).

Mediji

Utjecaj medija na pojavu nasilnog ponašanja kod djece u posljednje vrijeme je sve više pod lupom brojnih istraživača. Tradicionalni mediji (televizija, filmovi, crtani i sl.) i Internet imaju veliki utjecaj na pojavu i razvoj nasilnog ponašanja, zato što su djeca putem njih izložena velikoj količini nasilja. Nekonrolisano izlaganje djeteta navedenim medijima može promijeniti njegove stavove o nasilju, naučiti nasilnom ponašanju i povećati toleranciju (Velki

i Kuterovac-Jagodić, 2014). Istraživanje u Sloveniji pokazuje kako 50% učenika (od četvrtog do osmog razreda) voli gledati nasilne programe, i gledaju ih većinom bez nadzora roditelja (Pšunder i Cvek, 2012.; prema Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). U posljednje vrijeme se više pažnje posvećuje i videoigricama koje često pokazuju nasilne sadržaje. Na osnovu istraživanja Gentile i sur. (2004) u 89% igrica se javlja nasilje, a u više od 50% je uključeno i ekstremno nasilje. Nekontrolisano igranje takvih igrica povećava razvoj nasilnog ponašanja djeteta, povećava znanje o nasilju, nasilne emocije, psihološko uzbuđenje, i povećava vjerovatnoću da će ta djeca biti uključena u fizičke obračune sa svojim vršnjacima. Korištenje interneta i internetskog sadržaja bez kontrole roditelja, također, predstavlja mogući uzrok za pojavu nasilnog ponašanja. Utjecaj medija, videoigrice, Interneta povezani su sa roditeljskim nadzorom i ograničenjima, jer ukoliko roditelji ne vrše nadzor i kontrolu, ne ograničavaju vrijeme ispred televizije, mobitela, kompjutera, djeca sve više uče o nasilnim obrascima ponašanja, i sve više ga primjenjuju u svojim odnosima sa vršnjacima. Prema Čudina-Obradović i Obradović (2006), gledanje programa koji prikazuju nasilne sadržaje povećava djetetovu nesigurnost, nepovjerenje i strah od društva, a smanjuje empatiju prema drugima, i smatraju da upravo te osobine uzrokuju pojavu nasilnog ponašanja.

1.2.5. OBILJEŽJA DJECE KOJA ČINE NASILJE

Za djecu koja čine nasilje su karakteristične osobine poput nemira, impulsivnosti, hiperaktivnosti i drugih problema u ponašanju (Olweus, 1998.; prema Vejmelka, 2012). Imaju loše psiho-socijalno funkcionisanje u odnosu na ostalu djecu, teže se prilagođavaju na školi i imaju manje podrške od nastavnika (Nansel i sur., 2001., 2004.; Demaray i Malecki, 2003.: prema Sesar, 2011). Počinitelje vršnjačkog nasilja karakteriše sumnjičavost, nekreativnost, nedostatak razumijevanja onoga što im je rečeno, potreba da kontrolišu druge, selektivno pamćenje, loša procjena, emocionalna nezrelost, nedostatak empatije, promjenjiva raspoloženja, lako se naljute i nemaju osjećaj grižnje savjesti (Field, 1999.; prema Sesar, 2011). Prema Slee i Rigby (1993) djeca nasilnici se neprijateljski odnose prema drugoj djeci, imaju manje socijalne osjetljivosti, zastupaju pozitivne stavove prema nasilju, impulsivnosti i dominantnosti (prema Sesar, 2011). Djeca koja su odbačena od svojih vršnjaka često pokazuju antisocijalna i nasilna ponašanja, ali djeca koja čine nasilje nisu socijalno izolirana nego upravo traže prijatelje istih osobina i ponašanja. Djeca koja čine nasilje su prkosna, često su u sukobu sa odraslim osobama, veoma asocijalni i skloni kršenju pravila škole. Teže se nose sa frustrirajućim situacijama, i veoma često i lako „eksplodiraju“. Većinom su i sami

nasilnici bili žrtve nasilja, npr u porodici. Počinitelj ne mora biti direktno uključen u samo nasilje, može biti organizator grupe ili da nagovara drugu djecu da se nasilno ponašaju (Buljan, 2005).

Počinitelji nasilja u sebi imaju prezir koji uključuje:

- Osjećaj da se ima pravo na nasilje, na kontrolu i dominaciju
- Netolerantnost prema različitostima
- Spremnost da dijete izbace i izoliraju iz društva jer smatraju da nije vrijedna poštovanja i pažnje (Botonjić, 2018).

Većina djece nasilnika imaju sljedeće zajedničke crte:

- vole dominirati nad drugima
- vole iskorištavati druge kako bi dobili ono što žele
- teško im je sagledati situaciju iz perspektive druge osobe
- zaokupljeni su isključivo svojim željama i zadovoljstvom te ne mare za potrebe, prava i osjećaje drugih
- skloni su ozljeđivanju druge djece kad roditelji ili druge odrasle osobe nisu u blizini
- odbijaju preuzeti odgovornost za svoje ponašanje
- nedostaje im uvid, tj. sposobnost predviđanja i shvatanja kratkoročnih, dugoročnih i mogućih nenamjernih posljedica njihovog trenutnog ponašanja
- gladni su pažnje (Botonjić, 2018).

Vrste nasilnika

Prema Coloroso (2004) postoji sedam vrsta nasilnika, a to su: samouvjereni nasilnik, socijalni nasilnik, potpuno oboružani nasilnik, hiperaktivni nasilnik, nasilnik žrtva, grupa nasilnika i banda nasilnika. Samouvjereni nasilnike karakterišu veliki ego i visoko samopoštovanje, osjećaju se superiornijim od svojih vršnjaka, imaju munjevite reakcije, veliki osjećaj zasluge i sklonost nasilju, bezosjećajnost za vlastite žrtve, nemaju puno iskrenih prijatelja zato što ne njeguju odlike poput poštovanja, povjerenja i odanosti. Socijalni nasilnik „koristi glasine, tračeve, verbalne uvrede i izbjegavanje kako bi sustavno izolirao svoje mete i efektno ih isključio iz socijalnih aktivnosti.“ (Coloroso, 2004). Manipulativna je i devijantna osoba, ima nisko samopoštovanje, ljubomoran je na pozitivne strane drugih. Kao sredstvo do svog cilja koristi ponašanja koja su brižna i suosjećajna. Potpuno oboružani nasilnik ima hladan i bezosjećajan izraz lica, ne pokazuje osjećaje, na prvi pogled izgleda miran i nezainteresovan.

Prilikom za nasilno ponašanje traži kada ga niko ne gleda i kada niko to ne može spriječiti, i u nasilnim ponašanjima je istrajan, odlučan i oboružan strpljenjem. Hiperaktivni nasilnik uvijek okrivljuje druge za svoje ispade i negativna ponašanja, ima poteškoća u učenju i slabe ocjene. U velikim količinama pokazuje ljubomoru prema drugoj djeci, i reaguje agresivno čak i na male provokacije. „Nasilnik žrtva je istovremeno i meta i nasilnik. On je žrtva nasilja ili zlostavljanja od strane odraslih ili starije djece te zlostavlja druge da bi olakšao svoje osjećaje bespomoćnosti i prijezira.“ (Coloroso, 2004). Grupa nasilnika je skupina prijatelja koja udruže svoje snage kako bi počinili nasilje koje samostalno nikada ne bi uradili. Često se ovakva djeca nazivaju „kukavicama“ jer su snažni samo u grupi. „Banda nasilnika je zastrašujuća skupina koju ne povezuje prijateljstvo, već strateški savez u svrhu postizanja moći, kontrole, dominacije, podjarmljivanja i osvajanja teritorija.“ (Coloroso, 2004). To su djeca koja rade šta žele i svi ih se boje.

1.2.6. OBILJEŽJA DJECE KOJA SU ŽRTVA NASILJA

Žrtve su djeca koja su izložena nasilju i nasilnim ponašanjima od strane svojih vršnjaka. Istraživanjima su dokazane brojne negativne posljedice na mentalno zdravlje djece koja su žrtve vršnjačkog nasilja. Žrtve nasilja su često depresivne i anksiozne, a mogu postojati i neki drugi emocionalni poremećaji (Haynie i sur., 2001.; Sekol i Farrington, 2009.; prema Vejmelka, 2012). Uloga žrtve se vrlo često povezuje i sa veoma niskim samopouzdanjem i lošom slikom o sebi. Neki autori navode kako ključnu ulogu, u stvaranju slike o sebi određenog djeteta, ima nasilje, odnosno djeca koja su izložena nasilju od strane vršnjaka slabije se vrjednuju na skalama samopoimanja. Za žrtve je karakteristično da će sve više izbjegavati nastavu u školi, bez opravdanog razloga za nastavnike i roditelje, imaju slabiji školski uspjeh, postoji i rizik za javljanje psihosomatskih simptoma kao što su: glavobolja, bolovi u stomaku, depresivno ponašanje i slično (Vejmelka, 2012). Žrtve imaju vrlo malo prijatelja, koji samo ponekad stanu na njihovu stranu i odbrane ih. Povezane su sa roditeljima, i roditelji žrtava nasilja se često opisuju kao prezaštitnički roditelji (Kandare Šoljaga, 2008).

Žrtve nasilničkog ponašanja:

- boje se ići u školu i iz nje
- mijenjaju uobičajeni put do škole
- mole roditelje da ih voze u školu

- odbijaju ići u školu
- „bolesni“ su ujutro prije škole, imaju glavobolje ili bolove u trbuhu
- pogoršava im se školski uspjeh
- dolaze kući s potrganom odjećom i oštećenim školskim knjigama
- dolaze kući izglednjeli (oduzet im je novac)
- postanu povučeni, niskog samopouzdanja
- postanu anksiozni, napeti, prestanu jesti
- prijete samoubistvom ili ga pokušaju
- zaspu plačući, imaju noćne more
- sve češće pitaju za novac ili počnu krasti (da daju nasilniku)
- odbijaju govoriti o tome što nije u redu i sl. (Kandare Šoljaga, 2008)

Nasilnici biraju žrtve koje su ranjive i „odskaku“ od druge djece po npr.boji kože, načinu hodanja, načinu odijevanja, imenu, religiji, veličini, itd.

Najčešće je žrtva:

- novo dijete u razredu
- nadareno dijete
- mirno i ljubazno dijete
- dijete koje ima dobar odnos s nastavnikom
- dijete nižeg socijalno-ekonomskog statusa
- dijete iz druge etničke skupine
- hendikepirano dijete
- dijete razvedenih roditelja
- dijete žrtva obiteljskog nasilja (Kandare Šoljaga, 2008).

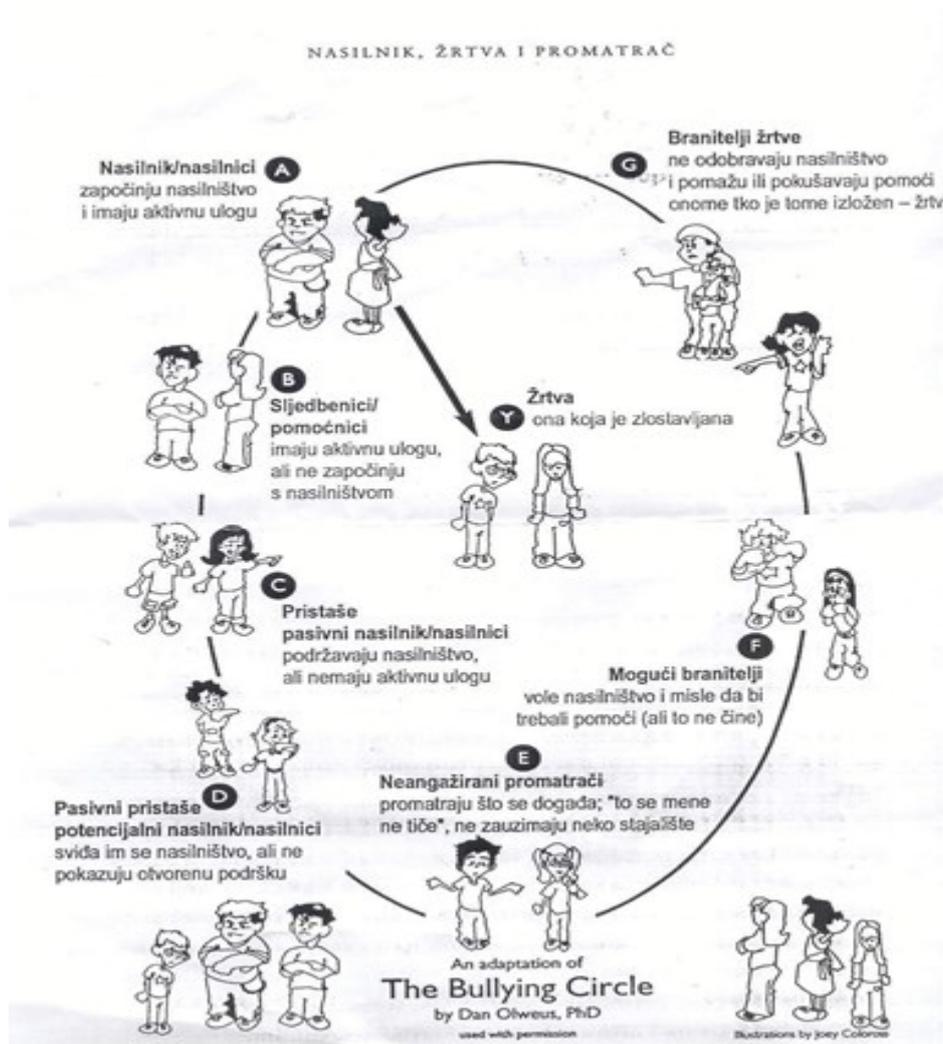
Potrebno je naglasiti da sudionici u krugu nasilja nisu samo nasilnici, kao inicijatori nasilja, i žrtve kao ugrožena skupina, nego su to i djeca koja posmatraju nasilja, odnosno posmatrači.

Posmatrači indirektno sudjeluju u činu nasilja, i često pomažu i ohrabruju dijete koje inicira nasilje, a moguće je da im se iz straha i pridruže kako bi sebe zaštitili. Djeca koja posmatraju nasilje su nesigurna i preplašena, strahuju da u budućnosti mogu i oni postati žrtvom, pa se neki i saosjećaju sa žrtvom i nisu sretni jer ne mogu pomoći. Zlostavljanje je kao predstava, uvijek postoji bina na kojoj su žrtva i nasilnik, a ispred bine gledatelji (Buljan Flander, 2003). Također, „Djeca koja su svjedoci nasilničkog ponašanja i zastrašivanja u školi također imaju posljedice jer mogu postati skloniji većem riziku toleriranja agresivnog ponašanja u budućnosti“ (Buljan Flander, 2007).

Rezultati istraživanja u Torontu 1995. godine, pokazuju u kojem postotku posmatrači sudjeluju u nasilju (Coloroso, 2003). :

- u 85% slučajeva posmatrači su se na neki način uključili u nasilje
- u 81% slučajeva su poticali nasilništvo
- u 48% slučajeva nasilja posmatrači su bili aktivni sudionici
- u samo 13% slučajeva su intervenisali kako bi zaštitili žrtvu nasilja.

Olweus (1998.; prema Zrilić, 2006) prezentira krug nasilja što se može vidjeti na narednoj shemi. Prema njemu posmatrači se razlikuju od nasilnika samo po tome što ne iniciraju nasilje. Posmatrači nasilja su sljedbenici/pomoćnici, pristaše pasivni nasilnici, pasivni pristaše potencijalni nasilnici, neangažirani posmatrači, mogući branitelji i branitelji žrtve.

Shema 4: Krug nasilja (Olweus, 1998.; prema Zrilić, 2006)

1.2.7. PRIMJERI VRŠNJAČKOG NASILJA

U ovom dijelu rada navest ćemo neke slučajeve vršnjačkog nasilja koji su cijeloj javnosti u BiH poznati, kako bi što više ljudi znalo da je vršnjačko nasilje u stalnom porastu, i da naše društvo u većini slučajeva ne radi ništa po tom pitanju.

DENIS MRNJAVAC

Denis Mrnjavac predstavlja simbol borbe protiv vršnjačkog nasilja.

U utorak, u Katoličkom školskom centru, u 18:20h školsko zvono je označilo još jedan kraj časa za taj dan.

Ivana Katavić, pedagogica u KŠC-u je rekla: „Nastava se završila u drugoj smjeni. Denis je sa svojim prijateljima krenuo kući. Tu se zamrznuo jedna slika sve je ostalo isto, život teče na isti način, tramvaji na isti način voze, ali Denisa više nema“.

Majka Denisa Mrnjavca, Ana, se prisjetila: „Sjećam se. Zadnji poziv je bio dvadeset minuta prije tog tragičnog čina. Zvao me pred sami ulazak u tramvaj, razgovarali smo što pripremati za večeru...Bezbroj puta sve vraćam“.

To je bio posljednji poziv, tridesetominutni put do kuće se pretvorio u vječnost. 16-godišnji Denis Mrnjavac je ušao u tramvaj broj 3, u kojem su ga, bez ikakvog povoda, tri nasilnika napala, i na kraju izbola nožem, dok ljudi u tramvaju, koji je bio prepun, niko nije odreagovao da spasi Denisa. (Portal N1 televizije)

Amir Jaganjac, Predsjedavajući Sudskog vijeća Vrhovnog suda FBiH, je za Nezavisne novine izjavio: „Optuženi Lelović je u tramvaju Mrnjavcu kazao: 'Šta me gledaš?' Mrnjavac je odgovorio: 'Je li zabranjeno gledati?' Nakon toga mu je Lelović rekao: 'Šta se praviš' te da izađu vani iz tramvaja da se potuku. Kada je Mrnjavac rekao da neće da se tuče jer ih ne poznaje, Sikirić je rekao: 'Sada je gotovo' i pokazao nož optuženima Leloviću i Taliću, a dvojica optuženih su potvrdno klimnuli glavom“. Na osnovu presude, Lelović je metalnim bokserom udario Denisa u glavu, a Talić, pesnicom u lice. Lelović je Sikiriću rekao: „Sad ga“, i tada je Sikirić uboo Denisa Mrnjavca nožem u stomak, a potom su pobjegli iz tramvaja. Jaganjac ističe: „Denis Mrnjavac nije imao nikakve šanse. Neprihvatljivo je da maloljetnici izlaze iz kuće i nose noževe i metalne bokse i da su spremni, kao što to ovaj slučaj pokazuje, da ih upotrijebe“.

Nakon napada, putnici su pozvali hitnu i tramvaj je stao na stanici preko puta Tehničke škole.

Doktorica te noći, Samra Mangafić, za N1 televiziju, je izjavila: „Iduća slika koje se sjećam je bila ta u kolima hitne pomoći, sjedila sam iznad glave Denisa, reanimirala ga, dajući vještačko disanje i sjećam se tih riječi da sam protumačila kako ovako lijep dječak da strada, čije li je ovo dijete i znam dok sam sve to radila da su mi sve suze tekle na lice“.

Denis Mrnjavac je, nažalost, bio žrtva vršnjačkog nasilja čiji kraj nije imao sretan završetak.

Nakon presude Taliću (sa 4 na 10 godina zatvora), Sikiriću (10 godina zatvora) i Leloviću (15 godina zatvora), Ana Mrnjavac je rekla: „Moga sina nema. On je ubijen, nevina je žrtva huligana i ma kakva kazna bila, meni se sin neće vratiti. Ovo sudsko vijeće je vratilo vjeru u sudstvo i vjeru u ovu državu, jer su donijeli dobru odluku u okviru zakona. Uradili su svoj posao kako treba“. (Portal BHRT televizije)

MAHIR RAKOVAC

Mahir Rakovac, 14-godišnjak, je u decembru 2015. godine, izvršio samoubistvo skokom sa osmog sprata zgrade u naselju Dobrinja, u Sarajevu. Nakon tog događaja, cijela BiH i regija su se „digle na noge“ jer se Mahir ubio zbog nasilja u školi. Njegova majka Alisa je napisala javno pismo koje glasi:

„Dragi naši zavodi, inspekcije, internacionalne škole, ministarstva, pedagoški zavodi, nastavni savjetnici – ČESTITAMO VAM – uspješno odgajate monstrume, sinove nogometaša, sinove veleposlanika, biznismena, monstrume koji se više ne mogu obuzdati ni unutar školskih zidova gdje vulgarno, prosto, nasilnički vrijeđaju, pred nastavnicima maltretiraju, u školi bezdušno tuku, mrcvare i siluju. Svi šute. I vjerojatno će i dalje tako... A Vi djevojčice – koje ste ga sistemski psihički zlostavljale, kako vulgarnim i ponižavajućim crtežima tako i pogrđnim riječima, bit ćete jednog dana majke, a ja vam želim da vam vašu djecu ne pokazuju mrtvu na pločnicima zato što su ih, između ostalih, zlostavljale djevojčice poput vas“

Nakon Alise, javnosti se obratio Mahirov očuh, Dubravko koji kaže:

„Mog Mahira i njegovog prijatelja kolege iz škole silovali su kuhinjskim valjkom. Vezali su ga za radijator, tukli ga i pri tome ga tjerali da kaže: 'Ja sam gej, ja sam gej'. Natjerali su ga da se ljubi s prijateljem, a ostali su sve to snimali mobitelom“

Uprava škole, koju je Mahir pohađao, tvrdi da nisu ništa znali o nasilju bilo kakvom, ali Dubravko tvrdi suprotno: "To je laž. Znali su oni koji su silovali Mahira i drugog dječaka, znale su djevojčice koje su prolazile pored WC-a kada su ih silovali i koje su sve to popratile komentarom: 'Uživajte li momci?!' Ne mogu tvrditi da su to znali pojedini profesori, jer do takvih spoznaja nisam došao. O imenima za sada ne bih, ali Mahira i tog dječaka su verbalno zlostavljali i pojedini profesori. Saznali smo i da su njegovu majku nazivali kurvom, a njega je cijeli razred zvao „peder“ i „peško““.

Nakon 3 mjeseca istrage o Mahirovom samoubistvu, objavljeni su rezultati istrage. U rezultatima stoji da Mahir nije bio fizički i seksualno zlostavljan.

Dalida Burzić je bila Glavna tužiteljica i izjavila je da Mahirov mobitel nije bio u funkciji 5 dana prije njegove smrti, da nije silovan, tragovi nasilja nisu pronađeni na tijelu, osim onih koje su nastale prilikom pada. Analizirano je 7795 videozapisa iz škole, gdje nijedan nije ukazao na vršnjačko nasilje, osim verbalnog, gdje su korišteni pogrđni nadimci među djecom.

U januaru 2017. godine je od karcinoma umro, očuh Mahira, Dubravko Lovrenović, a iste godine u junu i Mahirova majka, Alisa Mahmutović, također od karcinoma.

Nakon smrti Alise, na Facebook profilu se oglasila ugledna profesorica i psihologinja Jadranka Bajraktarević :

„Mahire, Dubravko, Alisa...nadam se da ste sada zajedno...i da ste našli svoj mir.... a nama ostaje da ćutimo i stidimo se što sistem u kojem i istina i laž i čovek i nečovek i pravda i nepravda imaju svoju, nekada jadnu i bednu cenu, i dalje funkcionise, i dalje jede duše onih koji mu ne pripadaju. Svojom borbom spasli ste mnogo dece. Svojom smrću postali ste zauvek noćna mora za one koji su dušu davno prodali Faustu i simbol snage istine i besmisla života bez nje, za one koji su vam verovali..Počivajte u miru sa blagoslovom svih nas koji vas nećemo zaboraviti i napustiti, svih nas koji ćemo nastaviti, u ime istine, da štitimo svoju i tuđu decu od ljudi koji to nisu“. (Portal Index.hr)

RONALD OSMANOVIĆ

Krvavi obračun se dogodio 25. augusta 2019. godine, u sarajevskom naselju Saraj-Polje, a u obračunu su učestvovali Ejjub, njegov brat Davud, Silvijo i Ronald. (Portal Oslobođenje)

Postoje različite izjave zbog čega je sukob nastao, pa tako Silvijo, za novine „Dnevni Avaz“ govori: „Problemi između njih dvojice i mene nastali su, otprilike, prije tri mjeseca, i to zbog djevojke, odnosno zbog dvije sestre. S jednom se zabavljao Davud, a ja sam se zabavljao s drugom“. 25. augusta problem između Silvija i Davuda je nastao zato što je Davud mislio da je Silvijo rekao njegovoj djevojci nešto protiv njega. „Oko 18 sati vidio sam Davuda s njegovom djevojkom kako se svađaju, a u blizini je bio i Ejjub. Kad me Davud ugledao, zaprijetio mi je i izvadio palicu i krenuo prema meni. Ja sam se prepao i počeo bježati kući“. Zatim je dobio poruku od Ejjuba da dođe na igralište da se fizički obračunaju, i Silvijo je sa sobom ponio sjekiru. Silvijo je naveo kako je prvi Davud udario njega palicom, a on mu uzvratio tupim dijelom sjekire. Govori dalje: „Ronald se slučajno zatekao na igralištu i pretpostavljam da je krenuo da mi pomogne. Vidio sam Ejjuba kako ubada Ronalda. Pokušao sam mu duksericom zaustaviti krv, ali sam vidio da je on već preminuo“.

Sa druge strane, Ejjub govori, kako su on i njegov brat Davud, poznavali Ronalda i Silvija jer su zajedno igrali fudbal, a nakon toga su se sukobili sa Silvijem koji im je prijetio, a Ronald je nekoliko puta došao i u fizički sukob sa Davudom. Za Dnevni Avaz govori: „Brat i ja smo zbog svega toga u subotu otišli na pijacu Otoka i tu smo kupili jedan nož i metalnu palicu“.

25. augusta Ejjubu su stigle poruke od Silvija da se nađu na igralištu i da riješe probleme. Ejjub i Davud su otišli na igralište, i dalje govori: „Tada smo vidjeli Silvija kako trči i nosi sjekiru vičući p.... Iza njega je išao Ronald. Brat i ja vadimo nož i palicu te mi brat govori da se pazim. Silvio je tupim dijelom sjekire zamahnuo prema meni, ali je udario mog brata u glavu. Brat je primio taj udarac da bi mene zaštitio. Tada primjećujem Ronalda kako pesnicom namjerava da me udari i ja sam zamahnuo nožem i udario sam ga u vrat“. Silvijo je pobjegao, a Ejjub i Davud su dočekali Hitnu pomoć.

Ejjub (15-godišnjak) je osumnjičen za ubistvo Ronalda Osmanovića (17-godišnjak), dok se Silvijo (17-godišnjak) tereti za pokušaj ubistva Davuda.

Nakon 10 mjeseci od ovog nemilog događaja, Općinski sud u Sarajevu je izrekao presudu za Ejjuba i Silvija u trajanju od 2 godine u odgojnoj ustanovi. (Portal Oslobođenje)

1.3.MEDIJI

1.3.1. *DEFINISANJE POJMA MEDIJI*

Mediji predstavljaju bitan faktor djelovanja savremenog čovjeka, ali i razvoj njegove ličnosti i osobnosti. Glavni cilj medija je zadovoljavanje čovjekove potrebe da bude informisan o važnim događajima i procesima, a putem medija se prenose edukativni, informativni i zabavni sadržaji, koji imaju direktan ili indirektan utjecaj na odrasle osobe, a posebno na djecu (Jurčić, 2017). „U kolokvijalnom jeziku izraz medij označava sredstvo prenošenja informacija ili sredstvo komuniciranja. Stručno rečeno, mediji su složen pojam koji označava sustave javnog informiranja što služe za raspršivanje vijesti i audiovizualnih sadržaja u svrhu informiranja, obrazovanja i zabave najširih slojeva stanovništva. Masovni mediji (skraćeno

masmediji) - naziv je za medije široke potrošnje i široka opsega u koje pripadaju: internet, novine, radio i televizija. Za internet kažemo da je svjetska komunikacijska mreža, što znači da se na njemu sve odvija međusobnom komunikacijom. Kao što korisnici komuniciraju jedni s drugima putem elektronske pošte ili chata, tako i računala komuniciraju međusobno, što nam omogućuje posjećivanje stranica, slanje i primanje elektronske pošte i sve ostalo što radimo na internetu.“ (Sambol, 2016).

1.3.2. UTJECAJ MEDIJA NA PONAŠANJA DJETETA

Naučno proučavanje utjecaja medija počelo je početkom 20. stoljeća, i tokom proučavanja, mišljenja naučnika i istraživača se mijenjalo, kao i naučne metode na osnovu kojih se pokušavalo odgovoriti na pitanje kako mediji utječu na odrasle i na djecu (Jurčić, 2017). Na osnovu istraživanja koje je sproveo O'Sullivan, na pojedinca ne utječe samo ono što se prima putem medija, nego i pasivnost okoline, npr. obitelji i škole, kao i lična pasivnost, odnosno nespremnost za život sa medijima. Potter (2001) dijeli utjecaje medija na:

- kratkoročne (da li se utjecaj javio odmah nakon gledanja medijskih sadržaja)
- dugoročne (da li se utjecaj javio dugo nakon gledanja medijskih sadržaja).

Također, ističe da se iz medija uči i samim tim mediji imaju posljedice na znanje. Mediji djeluju i na naše mišljenje o nekom pitanju i oblikuje naše misli. Djeluju i na emocije, npr dok gledamo neki film pa osjetimo strah, bol, sreću. Zadnje, ali ne i najmanje važno, mediji utječu na fizičke reakcije i ponašanje gledatelja, naročito kod mladih i djece.

Brojni istraživači smatraju da mediji imaju negativan utjecaj i da potiču:

- pretjerano konzumiranje medija
- opsjednutost zabavom
- manipulaciju
- jezičku nekulturu
- pornografiju
- rodnu diskriminaciju
- pasivnost
- nasilje (Jurčić, 2017).

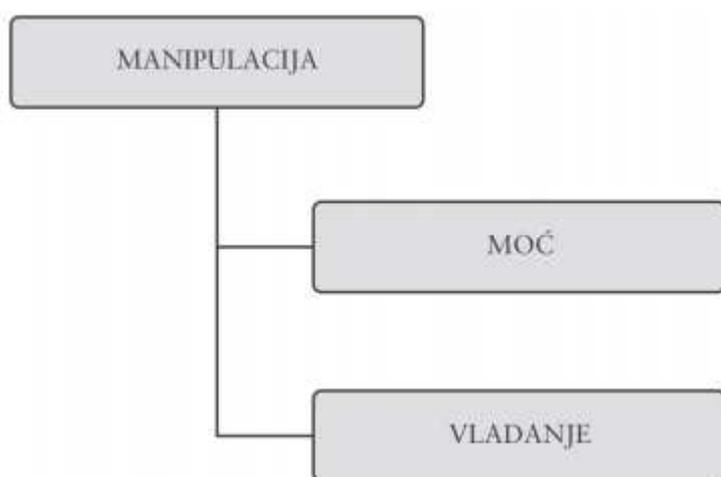
Prema Zečeviću (2010) negativni efekti medija koji prikazuju nasilje su :

- djeca su tolerantnija na nasilje
- razvijaju pogrešne stavove o nasilju
- nemaju saosjećanja prema žrtvama nasilja
- svijet počinju gledati kao nasilan
- ispoljavaju asocijalno i nasilno ponašanje
- konfliktne situacije rješavaju nasiljem
- žive u virtuelnom svijetu i ne razvijaju emocionalnu inteligenciju i samopouzdanje
- imaju manje kreativnosti
- povećana mogućnost za razvoj depresije
- nasilje ima utjecaj na navike i način života.

Mediji mogu imati pozitivna djelovanja, kao što je da budemo blagovremeno informisani o raznim dešavanjima i da imamo svježije informacije o raznim temama. Ali, mediji imaju i mnogo negativnih djelovanja, naročito na djecu. U današnje vrijeme mediji su postali važan faktor socijalizacije djece širom svijeta, pa su javnost i istraživači sve više usmjereni na utjecaj televizije, filmova, crtanih filmova, videoigrica i interneta na pojavu neprihvatljivih oblika ponašanja kod djece, između ostalog i vršnjačkog nasilja. Korelacijska i longitudinalna istraživanja i eksperimenti pokazuju negativnu povezanost nasilja u medijima i ponašanja djeteta, koja se odnose na postupke i namjere povrjeđivanja drugih, naročito vršnjaka (Whitaker, Bushman, 2009.; Anderson i sur., 2010.; prema Sokač, 2014). Vršnjačko nasilje može da započne utjecajem medija, i tim putem da dobija na intenzitetu. Djeca se kroz medije, najviše na televiziji i internetu, identifikuju sa likovima, postaju asocijalna jer najveći dio vremena provode igrajući igrice, gledajući crtane filmove, surfajući po internetu i slično. Mediji su sve više uzroci pojave nasilja među djecom zato što agresivnim scenama i ponašanjima likova, direktno oblikuju obrasce ponašanja (Salamadija i Mirnić, 2013).

Prema studiji Alberta Bandure (objavljena 1963.godine) proizašla je „socijalna teorija učenja“. Bandura je uradio eksperiment sa djecom predškolskog uzrasta. Eksperiment se sastojao od toga da djeca posmatraju odraslu osobu kako se igra sa gumenom lutkom. Odrasla osoba je udarala lutku čekićem po nosu i glavi, i šutirala je. Poslije posmatranja, djeca su odvedena u drugu prostoriju sa istom lutkom, ali i mnogo drugih igračaka. Djeca koja su posmatrala agresivnost odrasle osobe oponašala su je, ali i pronašla su nove načine da udaraju lutku, a slično su se ponašala i prema drugim igračkama u sobi. Djeca su se ponašala agresivnije prema lutki i prema ostalim igračkama, a ne samo oponašala nasilno ponašanje odrasle osobe. Istraživači sa Američkog Univerziteta Ohio, su na isti način željeli dokazati nasilnost djece putem učenja, ali koristeći film. Istraživali su ponašanje djece od 8-12 godina

tako što su im pustili 20-minutnu verziju filma Rocketeer (1991) ili National Treasure (2004). U uređenom filmu, postoji i stvarni filmski snimak koji je sadržavao likove koji su koristili oružje. Neka djeca su gledala stvarni snimak sa pravim oružjem, a druga su gledala verziju bez pravih pištolja. Djecu su premjestili u veliku sobu sa igračkama, i dokazalo se da djeca koja su gledala film sa pravim pištoljima se veoma agresivnije igraju sa igračkama (Đokić, 2019). Brojnim istraživanjima je dokazano kako djeca koja gledaju TV emisije u kojima je zastupljeno nasilja, češće pokazuju razne oblike nasilnog ponašanja prema svojim vršnjacima, odnosno utvrđena je veza između medijskog nasilja i nasilnog ponašanja kod djece u stvarnom svijetu (Huesmann, Taylor, 2006.; prema Sokač, 2014). Djeca najčešće imitiraju modele, odnosno likove koje smatraju da imaju poželjne osobine. Također je bitno da li likovi sa kojim se dijete identifikuje ima potkrepljujuće ili kažnjavajuće reakcije za svoje ponašanje. Likovi koji prezentuju agresivnost često su nagrađeni za svoje ponašanje, i samim tim postaju junaci. Dugotrajna izloženost nasilnim sadržajima u medijima mogu dovesti do nakupljanja novih vjerovanja, stavova koji izgrađuju ponašanje pojedinca (Livazović, 2009.; prema Sokač, 2014). Nasilje koje se prikazuje u medijima od svjesnog pojedinca može napraviti pasivnog posmatrača koji smatra da su sve deformacije normalne, i upravo to je moć medija-manipulatra. Mediji su manipulatori koji utječu na mladu osobu, a alibi im je privući i zadržati korisnika. Kratkoročno djeluju tako što stvaraju zadovoljstvo, a dugoročno djeluju na gubljenje ličnosti pojedinca. Theunert (2006) pod medijskim nasiljem podrazumijeva laž, diskriminaciju, uvrede, ucjene djece, a naglašava moć koja se izjednačava sa manipulacijom. Pa isti autor navodi „moć je glavno sredstvo manipulacije“ što se prikazuje u sljedećoj shemi (prema Petani i Tolić, 2008).

Shema 5: Moć i vladanje kao sredstvo manipulacije (Theunert, 2006).

Savremena istraživanja pokazuju prisutnost svih vrsta medija u današnjim porodicama, kao što su TV, mobiteli, novine, kompjuteri ili laptopi, Internet. Gledanje TV-a i igranje videoigrica dovodi do veće izloženosti medijskom nasilje, pa su ta djeca i više agresivna prema svojim vršnjacima i imaju veću mogućnost da neprihvatljiva i nasilna ponašanja poprime u interakcijama sa ostalim osobama (Buchanan i sur., 2002.; prema Petani i Tolić, 2008).

Kada se govori o utjecaju medija na djecu postavlja se i pitanje uloge porodice. Roditelji i roditeljske intervencije su veoma važne za djecu koja se tek upoznaju sa medijima. Prema Singeru (1986) roditelji preuzimaju ulogu posrednika između medija i djece, na taj način što razgovaraju sa djecom o medijskim sadržajima, imaju kritičan ili realan stav prema tim sadržajima, i na taj način će biti manja mogućnost da mediji utječu loše na dijete. Istraživanje Nathanson-a (1999) je pokazalo da djeca čiji roditelji s njima razgovaraju o neprihvatljivim, nasilnim medijskim sadržajima i koji im ograničavaju pristup takvim sadržajima, pokazuju manje agresivnih ponašanja nego djeca čiji roditelji to ne rade. Način na koji roditelji kontrolišu djetetovu izloženost medijima i kako se ponašaju kada dijete vidi nasilje, veoma utječe na samo dijete i oblikuje njegova razmišljanja i ponašanja (prema Petani i Tolić, 2008). Djeca koja su izložena nasilju u medijima mogu imati neke psihičke posljedice, kao što su: iluzija zamjenjuje realnost, gubljenje ili kriza identiteta, manja osjetljivost na nasilje, asocijalno i agresivno ponašanje, nasilje smatraju normalnim obrascem rješavanja konfliktnih situacija, i sl. Nasilje u medijima najviše utječe na mlađu djecu jer njih mogu lakše izmanipulisati, zadiviti, i djeca ne mogu shvatiti motive za nasiljem, pa takvo ponašanje uče posmatranjem i imitacijom (Petani i Tolić, 2008).

1.3.2.1. TELEVIZIJA

Da bismo govorili o utjecaju televizije, prvo trebamo reći njenu definiciju, a Kečo Isaković (2006) televiziju određuje kao: „Televizija je, jezički gledano, medij koji je lahko objasniti! Tele-daljina, vision-gledanje, dakle, gledanje na daljinu je televizija!“. Pojavljivanjem televizije, životi ljudi su totalno promijenjeni, i danas je gotovo nemoguće vidjeti i jednu porodicu bez ovog medija. Televizija ima veliki utjecaj na oblikovanje i formiranje stavova, uvjerenja, mišljenja, posebno na mlađu generaciju. „Televizija je toliko moćan medij da, kako pokazuju istraživanja, u većini zemalja ljudi pod njenim utjecajem mijenjaju svoj izgled, ali i mišljenje“ (Sigman, Aric, 2010). Utjecaj televizije na dijete počinje od njegovog rođenja.

Dijete gleda televiziju, ali ne shvata njenu funkciju. Djeca većinu svog slobodnog vremena provode upravo ispred televizije, a to ima mnoge posljedice i za fizičko i psihičko stanje djeteta. Npr. gledanje nasilnih sadržaja na televiziji djeca postaju tolerantna na nasilje i sama ga čine. Djeca nisu sposobna sama prepoznati realne i nerealne situacije takvih sadržaja, pa se mogu javiti noćne more i strahovi. „Postoje mnogi televizijski elementi koji bude emocije straha: opasne situacije, povrede, tjelesne deformacije, strah samog lika i mnogi drugi. Djeca mogu da pokažu svoj strah, ne samo u situaciji dok gledaju program, već i izvan njega – noćnim morama, u situacijama koje su slične određenoj televizijskoj sceni i slično. Neki traumatizirajući momenti sa televizije ostaju u njima dugo godina i mogu da utječu na njihova shvatanja i ponašanja u konkretnim situacijama.“ (Lemiš, Dafna, 2008). Prema nekim istraživanjima, nasilje na televiziji ima dugoročan i kratkoročan utjecaj na dijete. Kratkoročan se objašnjava modelom „podražaj-reakcija“, odnosno djeca oponašaju filmske junake, pokazivao on nasilna ponašanja ili ne. Veći utjecaj ima dugoročno gledanje agresivnosti na televiziji, i djeca svoja shvatanja i tumačenja formiraju na osnovu toga. Dugoročni utjecaj se odnosi na stvaranje klime koja je tolerantna prema nasilju, i samim tim djeca sve češće i više primjenjuju nasilje za rješavanje problema (Mlinarević, 2004). Također, su provedena istraživanja za utvrđivanje utjecaja televizije na razvoj i ponašanje djeteta. Prvo je provedeno tako da je djetetovo ponašanje posmatrano prije i poslije gledanja nasilnog filma, gdje je utvrđeno da se poslije gledanja tog filma djetetovo nasilno ponašanje povećalo. Drugo je provedeno s ciljem da se utvrdi da gledanje nasilnih sadržaja na televiziji u ranoj dobi povećava nasilno ponašanje u kasnijoj dobi, i utvrdilo se da nasilni sadržaji imaju blag utjecaj na kasnije ponašanje. U trećem istraživanju su se posmatrale promjene u ponašanju djece u područjima sa i bez televizije, i utvrđeno je da gledanje televizije povećava nasilno ponašanje. Smatra se da gledanje takvih programa zavisi i od roditelja, njihovog ponašanja, nadzora i dopuštanja (Essau i Conradt, 2006). „Nasilje u televizijskom programu ne mora voditi utvrđivanju agresivnih stavova i ponašanja. Ako se prikazuju posljedice nasilja, ako se pokazuje da se za počinjenim nasiljem žali i da se kažnjava, ako se počinitelji ne glorificiraju, ako se čin nasilja ne doživljava kao opravdan, ako je ukupno gledajući nasilje prikazano u negativnom svjetlu, tada prikaz nasilja možda neće stvoriti negativne posljedice“ (NTSV; prema Ciboci, Kanižaj, 2011).

Nasilje u filmovima i serijama

Vrste televizijskih programa koji najčešće sadrže nasilne scene su filmovi i serije. Nasilje u filmovima i serijama se često prikazuju na grafički i intenzivan način, i prolaze bolje od onih koji ne sadrže nasilje, zbog toga su serije većinom prožete sukobima, drogom, kriminalom i

ubistvima (Valkković, 2010). Filmovi i serije su često predmet oponašanja djece koja na likove gledaju kao na heroje. ABC News je u svom članku opisao događaj kada je dječak ugrizao vršnjakinju, te je otkriveno kako je dječak ugrizao još 10 djevojčica zbog oponašanja scena iz filma „Sumrak“. U tom filmu se radi o ljubavnoj vezi između vampira i djevojke. Drugi događaj koji se navodi u ovom članku je kada je momak iz New Yorka aktivirao bombu izrađenu od vatrometa, plastične flaše i ljepljive trake, a sve to oponašajući Brad Pitta u filmu „Fight Club“. Treća situacija se odnosi na seriju „Dexter“ u kojoj se radi o serijskoj ubici, koju je oponašao 17-godišnjak. Vlastitim rukama je udavio svog 10-godišnjeg brata, i u policiji je priznao da želi da bude poput lika iz serije „Dexter“ (Dolak, Marikar, 2012). Teško je procijeniti da li filmovi utječu na javljanje želja i radnji nasilnog ponašanja kod djece, i da li bi se takvi događaji desili da djeca nisu gledali seriju ili film na taj način ili bi bili potaknuti nekim drugim događajima, a možda se ne bi ni desila uopšte. Ružić (2009) u svom članku navodi i citat Maširevića koji glasi: „U slučaju kada filmovi ne bi postojali, broj zločina se ne bi smanjio. Ono što bi se desilo, jeste da bi onaj manji broj zločina inspiriran filmom bio potaknut nečim drugim“. Jedan od novijih primjera utjecaja filma i serija na ponašanje mladih osoba i djece je film „13 Reasons Why“, gdje mlada djevojka počini suicid, a prije toga snimi, na kasetu, poruku svakoj osobi koju smatra krivom za svoju depresiju. Poslije emitiranja te serije povećan je broj slučajeva gdje adolescenti počinjavaju suicid na isti način, tj. Rezanje vena u kadi, i upute na papiru za prosljeđivanje videa osobama koje smatraju krivim za svoje stanje (Diaz, 2017). Portal CNN je objavio članak gdje se navodi da su u internetskim pretraživanjima, pitanje „Kako počiniti samoubistvo?“ poraslo za 26%, „Prevencija samoubistva“ za 23% i „Linija podrške protiv samoubistva za 26%. (Howard, 2017). Također, postoje još neki filmovi i serije koje prezentuju nasilje, kao što su: Joker, Riverdale, Chilling adventures of Sabrina, Deadpool... Često djeca koja čine nasilje prema sebi i prema drugima su potaknuta i motivisana gledanjem različitih filmova i serija, i izjednačavaju svoje živote sa omiljenim likovima iz serije, i ne mora značiti da imaju psihičke karakteristike koje odudaraju od prihvatljivih društvenih normi.

Nasilje u crtanim filmovima

Crtani filmovi nekada mogu sadržati više nasilnih ponašanja likova nego neki akcijski filmovi. Samim tim djeca su izložena velikoj količini nasilja koja uče i kasnije oponašaju ili imitiraju. Roditelji sve manje kontrolišu šta djeca gledaju i puštaju djecu da satima sjede ispred TV-a, zato ga pojedini autori nazivaju novom dadiljom. Neki istraživači su otkrili da crtani filmovi koji se prikazuju subotom ujutru, imaju prosječno 20 nasilnih scena po satu, a u najgledanijim terminima ima 5 nasilnih scena. Time pokazuju kako roditelji trebaju da brinu i

o gledanju crtanih filmova njihove djece. Crtani filmovi prezentuju većinom nasilno ponašanje prema drugima, pa djeca pri prvom susretu sa svojim vršnjacima mogu početi koristiti iste obrasce ponašanja (Ciboci, Kanižaj, 2011). Ciboci i Labaš (2015) navode da će crtani filmovi sa nasilnim sadržajem najviše utjecati na djecu predškolskog uzrasta, zato što imaju većinom nerazvijene kognitivne sposobnosti.

Valkković (2010) objašnjava i na koji način se prikazuje nasilje u crtanim filmovima, a to je:

1. Nasilje među životinjama koje se predstavljaju kao prijatelji ili neprijatelji. To je najviše prisutno u američkim crtanim filmovima npr. Tom i Jerry i Brzi Gonzales. Najčešće grabežljivac želi napakostiti slabijem od sebe, i to mu ne uspijeva (Ptica trkačica).
2. „Tehnološko nasilje“ je najviše prisutno u japanskim animiranim serijama, npr. borbe gigantskih robota. Valkković (2010) tvrdi da su „prikazani likovi sastavni dio ratne mašinerije, vrsta tehnološkog alter-ega“, dok je „nasilje akcija posebno potencirano povicima i izrazima lica ili pak trpljenjem koje moraju podnositi kada sami postaju ciljevi takvih napada.“ Postoji i sadržaji sa nasiljem gdje su glavni likovi ratoborni vojnici i bore se sopstvenim rukama, a nasilje je ublaženo komičnim scenama, kao što je npr. Dragon Ball i Power rangers.

Navedeni primjeri crtanih filmova su primjeri „klasičnih“ filmova stare proizvodnje, a danas sa porastom i unaprjeđenjem digitalne tehnike, crtani filmovi se skoro i ne razlikuju od stvarnih filmova (Valkković, 2010).

1.3.2.2. VIDEOIGRICE

Videogrice su dio virtuelnog svijeta koji, u posljednje vrijeme, doživljava sve veći razvoj. U literaturi se mogu naći različite definicije videoigrice, pa tako Berger (2002) govori da su to „narativni tekstovi s multidimenzionalnim osobama“, a Carzo i Centorrino (2002) da su „vrsta zemljopisne karte koju treba istražiti putem različitih instrumenata (gdje je od velike važnosti

sposobnost koordiniranja pokreta, razmišljanje, interakcija s drugim osobama), a u isto vrijeme suživi s idejom hiperrelane opasnosti unutar narativne sheme koja je različita od igre do igre“. Wolf (2001) videoigrice gleda kao „igru“ koja je sačinjena od konflikata, pravila i nužnosti da igrač ima određene vještine i mogućnosti za rješavanja konkretnih situacija, ali i „videa“ gdje svrstava monitor na kojem se igrice pojavljuju. Kompjuterske igrice se često poistovjećuju sa pojmom videoigrice. Među njima ne postoji velika razlika, osim te što se kompjuterske igrice igraju pomoću kompjutera, a videoigrice pomoću konzole (npr. Playstation) koja je priključena na TV. Kompjuterske igrice su više prisutne, jer kompjuter ima širu upotrebu i ne služi samo za igranje igrica, kao što je konzoli to jedina namjena (Bilić i sur., 2010). Nasilje u videoigricama je često zastupljeno, ali tek se u posljednjih 50-tak godina počela razmatrati ta problematika, i utjecaj igranja takvih videoigrica na ponašanje djece, i trebalo bi se smatrati opasnim oblikom nasilja jer ga stvara sam igrač. U gotovo svim teorijama, koje se bave nasiljem u videoigricama, se navode različiti faktori koji mogu doprinijeti ili ograničiti utjecaj nasilja videoigrica na svakodnevni život. Neki od faktora je ličnost osobe koja igra igrice, ali i širi društveni ambijent. Kada je riječ o ličnosti, veoma je važna dob igrača jer o tome može ovisiti intenzitet i način utjecaja. Navodi se i spol, jer su neka istraživanja pokazala da su djevojčice nakon igranja takvih igara pokazivale agresivnije ponašanje od dječaka, jer se smatra da su oni već naviknuti na nasilne scene. Rizične skupine koje su posebno izložene utjecaju videoigrica su djeca, jer nisu u mogućnosti prepoznati negativne posljedice koje nasilne scene mogu imati i imaju problem razlikovanja virtuelnosti i realnosti. U videoigricama, igrač želi da postigne uspjeh koji može ostvariti kontrolom nad igrom, i to je zajednički element svih igrica. Uz kontrolu se povezuje i osjećaj moći i vladanja nad situacijom, pa se često taj osjećaj iz virtuelnog svijeta prenosi i na realni. Snažan utjecaj, a naročito na djecu, imaju roditelji i porodična sredina. Zato se sve više naglašava važnost roditeljske kontrole i nadzora nad djecom tokom igranja videoigrica (Valkković, 2008). Videoigrice imaju interaktivnu prirodu, pa igrač ima mogućnost da simulira nasilna ponašanja na koji god način i u kojoj god mjeri želi. Pa tako, Bilić (2010) navodi da „u njima djeca nisu samo pasivni primatelji, već najčešće aktivno sudjeluju i sukreiraju nasilje ili se može reći da su „uronjena“ u nasilni svijet“. Skoro sve igrice su utemeljene na adrenalinu koji igrač osjeća tokom igre, i na taj adrenalin se djeca lahko naviknu i postaju ovisna. Postoje razne igrice koje prikazuju nasilne scene i samim tim potiču razvoj nasilja kod djece, kao što su: Fortnite, Mortal Kombat, Mother Russia Bleed, Call of Duty, Red Dead Redemption, Minecraft, World of Warcraft, League of Legends (LOL), Counter strike, i sl. Jedna od najpopularnijih videoigrica „Grand Theft Auto“ omogućava igračima lutanje gradom sa ciljem uništavanja imovine, ozljeđivanje ljudi oružjem, opasne vožnje, nesreće u prometu,

pljačke, ubijanja, kontakt sa drogama i sl, Djeca koja prekomjerno igraju takve igrice poistovjećuju se sa likovima, i ta ponašanja prenose na odnose sa svojim vršnjacima. Kanižaj i Ciboci (2011) u svojim istraživanjima navode primjer koji pokazuje na koji način videoigrice utječu na djecu. 15-godišnjak iz Hrvatske je zaprijetio svojim roditeljima samoubistvom kada su mu zabranili da igra videoigrice. Također, jedan od primjera nasilja koji je povezan sa igranjem videograca je kada je 26-godišnjak Mercer, u kampusu Umpqua u Oregonu, upucao 10 studenata, a nakon toga počinio samoubistvo. Mercer je bio opsjednut videoigricama, i imao je otvoren profil na gaming stranici, na kojoj je napisao: „Neki od vas su dobri. Ne idite sutra u školu ako ste na sjeverozapadu. Doviđenja, svemirski roboti.“ Ljudi su ga podsticali i navijali za njega, pa su neki komentar bili: „Učini to u školi za djevojke jer tamo nema muškaraca koji bi se pravili junaci“, „Uzmi taoce, stjeraj ih u kut i upucaj jednog po jednog“ (The Guardian, 2015). Igrica koja je obišla cijeli svijet jeste „Plavi kit“. Igrica je podijeljena na 50 dana, i igrači svakog dana imaju po jedan zadatak. Posljednji, odnosno 50. dan igrači dobijaju izazov da počine samoubistvo, i neki tinejdžeri su to, nažalost, i učinili.

Postoje brojna istraživanja o količini nasilja koje sadrže videoigrice, pa tako u SAD-u 99% dječaka i 94% djevojčica igraju igrice, a 89% tih igrica ima nasilni sadržaj. Faktori zbog kojih je nasilje u videoigricama opasnije od nasilja na TV-u su:

- Identifikacija (lik kojeg dijete kontroliše, i njegovo ponašanje, u potpunosti zavisi od igrača)
- Nagrađivanje (agresivni postupci se nagrađuju i na taj način se šalju poruke da pobijediti znači ubiti protivnika)
- Učenje ponavljanjem (u igricama se neprestano javljaju agresivni postupci i samim tim se povećavaju šanse za njihovo usvajanje. „Vjeruje se da ponavljanje nasilja u svijetu mašte mijenja kognitivne, afektivne i bihevioralne procese“ (Funk, Baldacci, Pasold, Baumgardner; prema Bilić i sur., 2010))
- Cjeloviti slijed agresivnih postupaka (agresivni postupci se konstantno vježbaju, dok su igrači televizijskom nasilju samo parcijalno izloženi)
- Kontinuitet nasilja (kod televizije se nasilne scene brzo izmjenjuju, za razliku od videoigrice) (Bilić i sur., 2010).

Za razliku od sportskih igara koje služe za jačanje tijela, jačanje tinskog duha, zajedničkog učenja, videoigrice karakteriše smanjena fizička aktivnost i usamljenost. Videoigrice imaju dosta negativnih socijalnih utjecaja, pa tako npr. djeca virtuelnim prijateljima zamjenjuju

svoje prijatelje i porodicu (Bilić i sur., 2010). Selnow (1984) uvodi pojam „elektronsko prijateljstvo“ i ističe da zamjena stvarnih prijatelja igricom dovodi do socijalne deprivacije igrača. Gentile (2005) navodi da djeca koja su zaokupljena igranjem igrice imaju poteškoće sa porodicom i prijateljima, koje se ispoljavaju ne samo kroz udaljavanje, već i pokazivanje sklonosti konfliktima i problemima. Na kritike reaguju agresijom, nasiljem, osvetom i sa manjak empatije. Takva djeca ne razlikuju svijet igre od stvarnog svijeta, i često su u konfliktu i sa samim sobom, ali i sa drugima. Međuljudski sukobi se povezuju sa ovisničkim ponašanjem (Griffiths, Davies, 1998.; prema Bilić i sur., 2010). Svjetska zdravstvena organizacija (WHO, SZO) je 18. juna 2018.g. objavila Međunarodnu klasifikaciju bolesti (ICD-11) i poremećaj igranja videoigrice je uvrstila kao ovisnost. Poremećaj igranja videoigrice („gaming disorder“) je uvršten kao bolest u grupu mentalnih poremećaja ovisnog ponašanja. Prije svrstavanja videoigrice u ovisnost, Južna Koreja je 2011.g. donijela zakon kojim uvodi blokadu stranicama na internetu preko kojih se igraju igrice, nakon ponoći, za djecu ispod 16. godina.

Hrpka (2016) navodi simptome ovisnosti o videoigricama:

1. Gubitak pojma o vremenu tokom igranja videoigrice
2. Problemi koji su povezani sa izvršavanjem zadataka kod kuće i u školi
3. Izoliranje od porodice i prijatelja
4. Osjećaj krivnje ili zaštitnički stav prema videoigricama
5. Osjećaj euforije tokom igranja videoigrice
6. Neraspoloženje, nervoza i agresivni ispadi
7. Osjećaj povučeniosti i depresije
8. Gubitak interesa za ostale aktivnosti
9. Pad koncentracije i emocionalna zatvorenost kada dijete ne igra videoigrice
10. Učestalo laganje
11. Osjećaj razdražljivosti zbog smanjenja igranja videoigrice.

Dokazano je i da velika izloženost videoigricama ima negativne posljedice na pamćenje i kognitivne funkcije. Može dovesti do slabijeg uspjeha u školi, smanjene socijalizacije, nasilnog ponašanja, te konzumiranja alkohola i psihoaktivnih supstanci (Bilić i sur., 2010). Ovisnost o videoigricama utječe na cjelokupno ponašanje zrele osobe, a posebno na djecu koja ne shvataju i ne žele prihvatiti da postoji negativan utjecaj videoigrice.

1.3.2.3. INTERNET

„Internet se smatra najznačajnijim izumom novog doba, pa se obično kaže da je usud naše i bliskih nam generacija da živimo u „inteligentnoj okolini“, „svjetskom selu“, „elektroniziranom staništu“ (Fejzić i sur., 2008). Najveća promjena, u medijskom smislu, koju je Internet donio je brzina informisanja. Novi mediji, poput interneta, su olakšali život savremenog čovjeka, međutim, donio je i niz negativnih utjecaja, npr smanjivanje prava na privatnost, informacije su lako dostupne, svako može koristiti bilo čije lične podatke, i u velikoj mjeri su zastupljena nasilna ponašanja. Internet može proizvesti negativne utjecaje na moralni, duševni i društveni razvoj osoba, posebno djece mlađe dobi. Djeci je Internet najpopularniji medij i većinu svog slobodnog vremena provedu baš na tom mediju. Svojim neprimjerenim sadržajima mogu potaknuti neželjene oblike ponašanja, narušiti privatnost i sigurnost, dovesti do izoliranosti u internetsku ovisnost i učiniti podložnima nekim oblicima internetskog nasilja. Djeca koja postaju ovisna o internetu imaju više problema sa identitetom, teže se nose sa poteškoćama svakodnevnog života i djeluju nasilno na razne probleme (Batori, Ćurlin, Babić, 2020).

Korištenje interneta prati:

1. Razlike u spolu (dječaci više vremena provode surfajući i igrajući nasilne igrice, dok djevojčice više koriste chat i online kupovinu)
2. Korištenje interneta uzrokuje socijalnu izolaciju i depresiju
3. Korištenje interneta za anonimno eksperimentisanje sopstvenim identitetom (Gross, 2004.; prema Petani i Tolić, 2008).

Djeca na društvenim mrežama traže socijalizaciju, ali dobijaju samo još više samoće i deprimiranosti. Preko interneta ostvaruju povezanost i kontakt sa velikim brojem osoba, ali većinom su ta poznanstva površna i dovode do tuge i udaljavanja od stvarnog susreta. „Nema autentičnog odnosa, nema odnosa koji bi utemeljio komunikaciju i susret, koji nije posredovan jezikom, pa i tjelesnim emocijama: od mogućnosti da se gleda u lice i da se razmjeni stisak ruke, da se smije i poprati riječ gestom koji joj proširuje značenja. Doba računala tako je obilježeno fatalnim rizikom da se radikalizira samoća i da se isprazni psihološke i ljudske odnose od značajnih emotivnih sadržaja.“ (Borgna, 2002; prema Mužić, 2014). Internet koliko god doprinosio svakodnevnom životu, tako i dovodi do otuđivanja od stvarnog života koji djeci postaje sve više neprivlačan i dosadan. Ali isto tako, djeca na internetu mogu biti izložena raznim rizicima da naiđu na osobu koja im može nauditi. Internet, više od nekih drugih medija, ima neprovjerenih informacija i informacija kojima se manipuliše ljudima. S obzirom na veliki broj informacija koje se svakodnevno pojavljuju na

internetu, ljudi nemaju vremena da se kritički osvrnu i razmišljaju o onome što su čuli i vidjeli. Između djece je vrlo rašireno, i sve popularniji postaju snimci djece koja se izivljavaju i vrše nasilje nad svojim vršnjacima. Takvi snimci se postavljaju na internetsku stranicu „Youtube“ koja je dostupna svima. Neki snimci čak sadrže ubistva ili najave samoubistva mladih (Ružić, 2009). Prema tome, prepoznatljiv je tzv. „Wertherov efekat“ gdje stručnjaci tvrde da nakon detaljnog pokazivanja ubistava i samoubistava se uvijek dešava i njegov porast (Mandarić, 2012). Prekomjernim korištenjem interneta se gubi privatnost, korisnici daju svoje lične podatke koji su vidljivi i dostupni svima, i na taj način vrlo lako postaju moguće žrtve zlostavljača putem interneta, ali se može desiti i krađa ličnih podataka (Ružić, 2009). Elektroničko nasilje, odnosno nasilje putem interneta ima nekoliko oblika, pa tako Nikčević-Milković i Jerković (2016) navode da postoji u oblicima: sa direktnom namjerom, kršenje tuđeg identiteta, uznemiravanje i vrijeđanje bez direktne namjere. Prema istraživanju istih autora, elektroničko nasilje između osnovaca dešava se sa porastom dobi, sa dužim vremenskim periodom provođenja na internetu i sa većim iskustvom u radu sa savremenim tehnologijama. Također, dokazano je i kako je nasilje češće u urbanim sredinama koje se ogleda u uznemiravanja i vrijeđanju bez direktne namjere, a u seoskim sredinama nasilje se dešava sa direktnom namjerom (prema Pavlović, 2019). Internet potiče dječije ideje koje dovode do oponašanja onoga što vide i pročitaju. Pa tako postoje neki slučajevi oponašanja, kao npr. na internetu su prikazani snimci pogubljenja Sadama Huseina, nakon čega se dvoje djece objesilo. Jedno od to dvoje djece je 15-godišnja djevojčica iz Indije. Njen otac je izjavio: „Rekla je da su objesili domoljuba. Nismo je shvatili ozbiljno kada nam je rekla da želi osjetiti bol koju je Sadam osjetio tijekom pogubljenja“, pa je dodao da je njegova kćerka bila izrazito depresivna poslije tog snimka o pogubljenju Sadama, „Gledala je snimku nekoliko puta (jasno, na internetu). Dva dana nije jela u znak prosvjeda zbog vješanja“. Drugi slučaj se dešava u Americi kada je 16-godišnji dječak planirao ubistvo što više osoba u školi. Izabrao je datum 11.09. Dopisivao i sa 33-godišnjim Billijem koji je, također, planirao identičan zločin u svom gradu. Do toga nije došlo jer je policija pratila ovog tinejdžera jer je na jednom internetskom forumu veličao zločin u Koloradu, a u dnevniku tinejdžera je nađena poruka: „Želim srušiti rekord u pucnjavi. Želim da me ljudi prepoznaju. Jedino što me sprečava je to što će me osuditi na doživotnu robiju ili ću morati počinuti samoubojstvo ili će me ubiti policija. Mogu ubiti bilo koga bez trunke sažaljenja jer je društvo odvratno.“ (Ružić, 2009). U današnje vrijeme je sve više prisutno elektroničko nasilje, odnosno nasilje putem interneta. Elektroničko nasilje je nasilje u kojem su žrtve izložene nasilju putem interneta, a provodi se putem društvenih mreža, foruma i slično. Nasilnik je najčešće anonimn i skriva se iza nadimaka. Navode se dvije vrste elektroničkog nasilja: izravan napad i napad preko

posrednika. Elektroničko nasilje podrazumijeva napad na privatnost, poticanje mržnje, vrijeđanje, uhođenje, uznemiravanje, širenje nasilnih i uvrjedljivih komentara (Batori, Ćurlin i Babić, 2020). Djeca mogu vrlo lako postati žrtva elektroničkog nasilja, kao što su poruke sa uvrjedljivim sadržajima, prijepnkama, seksualne konotacije, pa čak i pedofilije. Nasilnici putem interneta, preko poruka i slika, žele da napakoste žrtvi da bi zadovoljili neke svoje potrebe, da bi postali popularni, da bi se dokazali u društvu. Nekada čak to smatraju i zabavnim kada se sastanu sa grupom vršnjaka, i ismijavaju dijete koje po nekim njihovim parametrima ne odgovara njihovom društvu. Internet, pogotovo u današnje vrijeme, predstavlja jedan od ključnih faktora koji može biti uzrok za pojavu nasilnih ponašanja kod djece. Pored svega navedenog je vrlo važna i uloga roditelja, odnosno trebaju obratiti pažnju na to koliko vremenski djeca provode na internetu, šta gledaju i razgovarati sa njima ukoliko uvide neke promjene u ponašanju. Svaka osoba, a naročito djeca trebaju imati granice u „surfanju“ internetom. Od nekih, na prvi utisak bezazlenih stvari, može da dođe do tragičnog kraja.

Svi navedeni mediji mogu imati različite utjecaje na dijete, pa tako na sljedećoj slici se može vidjeti da utječu na tjelesni razvoj (dijete ima nepravilan raspored spavanja, usporen metabolizam, nepravilno držanje tijela, oštećen vid i sluh), na motorički razvoj (motorički nemir kada je bez digitalnih uređaja, a nemir se smanjuje tokom korištenja digitalnih uređaja, loša grafomotorika), kognitivni razvoj (usporen kognitivni razvoj u slučaju gledanja prije 3. godine, smanjena mogućnost korištenja mašte, TV u pozadini ima posljedice na učenje i pažnju djeteta), govorno-jezički razvoj (rizik od kasnijeg razvoja govora, slabije jezičke sposobnosti, dijete je pasivni posmatrač-nema interakcije), emocionalni razvoj (stvaranje slike o vlastitom tijelu, mogući nerealni ideali ljepote, poteškoće samoregulacije, strah od onoga što su vidjeli da bi se moglo desiti njima), ponašanje (uzrujanost bez korištenja mobitela, negativni stavovi i ponašanja, pojava agresivnih ponašanja) i socijalni razvoj (manje interakcije sa porodicom i prijateljima, smanjena osjetljivost na nasilje i diskriminaciju, ravnodušnost prema nasilju, sklonost ka imitiranju nasilja).

TJELESNI RAZVOJ	MOTORIČKI RAZVOJ	KOGNITIVNI RAZVOJ	GOVORNO-JEZIČNI RAZVOJ	EMOCIONALNI RAZVOJ	PONAŠANJE	SOCIJALNI RAZVOJ
<ul style="list-style-type: none"> → nepravilan raspored spavanja → usporavanje metabolizma i pretilost → držanje tijela → oštećenje vida i sluha 	<ul style="list-style-type: none"> → motorički nemir u odsutstvu digitalnih uređaja → motorički nemir se smanjuje tijekom korištenja digitalnih uređaja (brza izmjena informacija, zadržavanje pozornosti) → lošija grafomotorika 	<ul style="list-style-type: none"> → gledanje sadržaja prije 3. godine – moguć usporen kognitivni razvoj → video deficit - djeca do 30 mjeseci lošije razumiju sadržaje koji su im prezentirani putem videa, nego kada ih promatraju uživo → smanjena mogućnost korištenja mašte → TV u pozadini može imati negativne posljedice za djetetovo učenje i pažnju 	<ul style="list-style-type: none"> → djeca koja koriste digitalne uređaje prije nego što progovore imaju rizik od kasnijeg razvoja govora → predugo gledanje televizije → slabije jezične sposobnosti → prekomjerno korištenje medija povezano s usporenim razvojem govora → dijete je pasivni promatrač - nema interakcije 	<ul style="list-style-type: none"> → djeca bolje pamte emocije koje su doživjeli ljudi iz njihove okoline, nego likovi iz crtića → stvaranje slike o vlastitome tijelu → nerealni ideali ljepote → pretjerano gledanje TV-a (više od 2 sata dnevno) je povezano s poteškoćama samoregulacije u ranom djetinjstvu → zastrašujući sadržaji – djeca se boje da bi se stvari koje su vidjeli na ekranu mogle dogoditi i njima 	<ul style="list-style-type: none"> → dozvola korištenja mobitela ili nagrađivanje njime → djeca češće traže mobitel, uznajani su kad ga ne dobiju → prosocijalni sadržaji → pozitivniji stavovi i ponašanja djece → veća izloženost agresivnim sadržajima → pojava agresivnih ponašanja → češće korištenje tehnologije – češći problemi u ponašanju → duže vrijeme uz ekran → agresivna ponašanja 	<ul style="list-style-type: none"> → vrijeme provedeno pred ekranom - manje vremena za interakciju s obitelji i prijateljima → učenje po modelu (likovi iz medija) → smanjenje osjetljivosti na nasilje i diskriminaciju ravnodušnost prema nasilju → skloni imitirati nasilje (scene nasilja pamte lakše od cjelovite priče)

Tabela 2: Utjecaj medija na razvoj djeteta

II METODOLOŠKI OKVIR RADA

2.1. PROBLEM ISTRAŽIVANJA

O nasilju u školama mnogo se govori u posljednje vrijeme. Prema medijskim izvještajima vezano uz javnosti poznate slučajeve nasilja, od Denisa Mrnjavca, RONALDA OSMANOVIĆA DO MAHIRA RAKOVCA, u društvu u kojem živimo dolazi do porasta svih vrsta nasilja, uključujući i nasilje među djecom. Škola je oduvijek bila mjesto susreta učenika različitog temperamenta, psihofizičkih sposobnosti, karakternih crta, učenika koji potiču iz različitih obitelji, različitog socio-ekonomskog statusa, učenika različitih shvatanja i uvjerenja. Sve ove razlike su i mogući

razlozi zbog kojih dolazi do netrpeljivosti među učenicima i emitovanja određenih oblika nasilnog ponašanja. Takvi oblici ponašanja su teški i negativno djeluju na djecu koja trpe nasilje, ali i na njihovu okolinu. S druge strane, po međunarodnom zakonu, Konvenciji o pravima djeteta, svako dijete ima pravo na zaštitu od bilo kojeg oblika nasilja, zlostrebe i zanemarivanja, te škola kao odgojno – obrazovna institucija mora štiti prava djece i stvarati pozitivno okruženje u kojem će se djeca osjećati sigurno, zaštićeno i prihvaćeno (Cicvarić, Žunić – Cicvarić, 2009). Nasilje može imati loše posljedice po dobrobit ne samo onoga koji je nasilju izložen, već i po samog nasilnika, kao i po djecu koja svjedoče nasilju. Dakle, osim učenika koji izravno vrše nasilje nad vršnjacima, učenici koji posmatraju nasilje i ništa ne poduzimaju također doprinose patnji koju doživljava žrtva. Nasilje je pojava koja sve njegove sudionike zapravo čini žrtvama: dijete koje doživljava nasilje opkoljeno je nasilnikom i posmatračima, pri čemu se osjeća bespomoćno i manje vrijedno gledajući kako ga okolina napada; nasilnik je pritom dijete koje svoje poteškoće izražava putem agresije, a posmatrači su ona djeca koja su u prilici učiti pogrešna ponašanja ili su uznemirena onim čemu svjedoče strahujući za vlastitu dobrobit.

2.2. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Svjedoci smo da je vršnjačko nasilje prisutno u osnovnim školama i da je u stalnom porastu. Pod vršnjačkim nasiljem podrazumijevamo događanja u širem okviru škole u kojim pojedini učenici ili, još češće, grupa učenika, izvodi trajno nasilje nad svojim vršnjakom ili mlađim djetetom kojim se tom djetetu, odnosno žrtvi nasilja, nanose povrede ili pričinjava bol i neprijatnost (Tomić i sur. 2005). Škola je, bez svake sumnje, mjesto na kojem

se događa najviše nasilja među djecom. Istraživanja pokazuju da se nasilje među djecom najčešće događa od 4. do 8. razreda, a s obzirom na načine na koje se provodi, tendencija tjelesnom ili fizičkom nasilju opada u funkciji dobi (Olweus, 1998). Postoje brojne klasifikacije oblika nasilja među djecom i vrlo je važno poznavati oblike nasilja i karakteristike svakog oblika, kako bismo prepoznali o kojem se nasilju radi i kako bismo znali kako najadekvatnije pomoći djetetu. Oblici nasilja su: fizičko nasilje, verbalno ili emocionalno nasilje, seksualno nasilje, ekonomska manipulacija i socijalno nasilje.

Kada se govori o uzrocima nasilnog ponašanja nužno je sagledati vrlo široku sliku, jer je samo nasilno ponašanje veoma složen fenomen. U širu sliku spadaju faktori koji utječu na djetetovo odrastanje, odgoj i obrazovanje, te ponašanje. To su svakako individualne karakteristike ličnosti, obitelj, škola, vršnjaci, itd. Uzroci nasilničkog ponašanja među učenicima rezultat su obilježja ličnosti svakog pojedinog učenika, kvalitete obiteljskih odnosa (stil odgoja, roditeljska, posebno majčinska ljubav i privrženost djetetu i sl.), kvalitete školskog okruženja, utjecaja medija, obilježja kulture i društvenog okruženja u kojem dijete živi (Botonjić, 2018). Prema Radovanović i sar. (2013) glavna podjela faktora rizika koji imaju najveći utjecaj na nasilno ponašanje među vršnjacima su individualne karakteristike i okolinske karakteristike. Kao najčešći u skupini rizičnih faktora, čije je izvorište u individualnim karakteristikama, izdvajaju se nasljedne i genetski određene karakteristike, odlike temperamenta, nivo intelektualne razvijenosti, fizička građa (konstitucija), crte ličnosti (egocentričnost, samoprecjenjivanje, osjećaj inferiornosti, nedostatak osjećaja odgovornosti, emocionalna nestabilnost i dr). Pretpostavku o postojanju utjecaja nasljednih faktora na ispoljavanje nasilnog i agresivnog ponašanja je potvrđena u velikom broju istraživanja. Takođe, u mnogim studijama odlike temperamenta su se pokazale kao pogodna osnova za razvoj nasilnog ponašanja. U skladu s tim, naglasak se stavlja na psihopatske karakteristike kao što su teškoće u adaptaciji, nemogućnost održavanja pažnje, impulsivnost, traganje za senzacijama i slično (Radovanović i sar., 2013). U skupini okolinskih faktora najčešći i najznačajniji su porodica (ukoliko u obitelji ne vladaju harmonični i skladni odnosi, već odnosi puni napetosti, raznih sukoba i konflikata, ako se radi o visoko konfliktnim razvodima ili su u pitanju ovisnici (npr. alkoholičari, narkomani...), zlostavljači, djeca će učeći po modelu koji imaju u kući, takav obrazac ponašanja prenijeti na školsko okruženje i samim tim ga primjenjivati na svojim vršnjacima), škola (nedostatak adekvatno osposobljenih nastavnika na elementarnom nivou, zastarjela shvatanja u nastavi, favoriziranje djece iz gornjih društvenih slojeva, zanemarivanje školske i radne discipline, itd.), vršnjačke grupe (stvaranje takvih grupa ili tzv. klanova u školi i njenom okruženju dovodi do mimoilaženja sa društveno

prihvatljivim normama i sva djeca koja ne prihvataju norme organizovanih klanova su prva na meti nasilnika), mediji (mladi se identifikuju sa likovima, postaju asocialni jer su prepušteni utjecaju medija, crtanih filmova, igrice, društvenih mreža koji obiluju scenama nasilja i na taj način podstiču nasilje i oblikuju obrasce ponašanja djece), (Salamadija i Mirnić, 2013). Porodica predstavlja prvu i najvažniju sredinu u koju dijete dolazi, a roditelji su prvi modeli koje dijete oponaša. Porodica je najsnažniji faktor oblikovanja osobnosti i karaktera kod djece, te ona predstavlja i najpogodniju sredinu za razvitak i odgajanje djeteta. U porodici dijete izgrađuje socijalne stavove, formira navike za rad, red i društveno ponašanje. Djeca su najviše vezana uz porodicu u najranijoj dobi kada su najosjetljivija za odgojne utjecaje, kada se postavlja temelj buduće ličnosti, stoga je njena funkcija u kreiranju ličnosti kod djeteta nezamjenjiva (Vukasović, 1999). Nedostatak pažnje i topline u obiteljskim odnosima, svjedočenje djeteta nasilnom ponašanju kod kuće, nedovoljan nadzor i briga roditelja o djetetu rizični su faktori razvoja nasilničkog ponašanja kod djece. Također, prakticiranjem fizičke kazne i verbalne agresije djetetu se šalje poruka da se ovim sredstvima dobiva ono što se želi dobiti. Vrlo je vjerojatno da će dijete, kada doživi nabrojana iskustva i samo prakticirati ta iskustva u svom ponašanju s vršnjacima (Bilić, 2003). Odnos između roditelja i djeteta ima jako veliki utjecaj na razvoj agresivnosti kod djece. Agresivno ponašanje djeteta se povećava kako odnos između roditelja i djeteta nazaduje i propada. Istraživanja su pokazala da roditeljima nasilne djece nedostaje topline, imaju autoritarni roditeljski stil i ne pružaju podršku djeci (Ahmed i Braithwaite, 2004; Baldry i Farrington, 2005). Takvi su roditelji hladni i strogi, beskompromisni, guše svaku inicijativu, spontanost i slobodu mišljenja, postavljaju visoke zahtjeve i očekuju da se dijete slijepo pridržava postavljenih pravila, vrlo često uz upotrebu sile. Traumatizirana djeca podložnija su nasilju, tj. djeca koja posmatraju nasilje između roditelja i nasilje roditelja nad drugom djecom uče da je nasilje najbolji ili barem prikladan način rješavanja konflikta. Prema Olweusu (1998), stilovi odgoja koji su rizični u razvoju nasilničkog ponašanja su permisivni stil (nepostavljanje granica dječijoj agresivnosti), te autoritaran stil u kojem dominira tjelesno kažnjavanje i emocionalno nasilje prema djetetu. „Premalo ljubavi i pažnje, a previše slobode“ u djetinjstvu okolnosti su koje uveliko doprinose razvoju agresivnog obrasca reakcija (Olweus, 1998: 48). Jedan od uzroka pojave nasilja među djecom su i mediji. Mnoga istraživanja (Kirsh, 2006; Trend, 2007; National Center for Children Exposed to Violence, 2003, i drugi) bavila su se odnosom medija i odgoja djece, vremenom koji djeca provedu surfajući po internetu, gledajući TV, igrajući videoigrice, i slično. Podaci tih istraživanja pokazuju kako su novi mediji, a prije svega TV, novi odgajatelji današnjih generacija djece (Ciboci i Kanižaj, 2011). Kratkoročni učinci javljaju se odmah nakon izloženosti medijskom

sadržaju, dok se dugoročni javljaju nakon dugotrajne izloženosti nasilnom sadržaju kroz duži vremenski period (Potter; prema Ciboci i Kanižaj, 2011). S obzirom da postoje razne vrste medija i medijskih sadržaja, teško je medijski utjecaj objasniti kao cjelinu, pa je zbog toga objašnjeno više vrsta medijskog sadržaja koji može imati negativan utjecaj. Filmovi i serije mogu uzrokovati imitaciju likova kojima se gledatelj divi. Isti utjecaj mogu imati i crtani filmovi, koji ponekad sadrže više nasilja nego komedije, drame i sl., i njihova su publika pretežno djeca koja to fiktivno nasilje ne mogu odvojiti od stvarnosti. Na taj način utjecaj na njih može biti veći. Kod videoigara igrač sam stvara nasilje te se u njega u potpunosti uživljava. Takva vrsta medijskog nasilja je posebno opasna jer izaziva navikavanje iz čega proizlaze lošije ocjene, lošiji odnosi sa vršnjacima i roditeljima, zanemarivanje obaveza itd.

Stoga je predmet ovog istraživanja ispitati povezanost faktora porodičnog okruženja (nedostatak pažnje i topline u porodičnim odnosima, svjedočenje djeteta nasilnom ponašanju kod kuće, nedovoljan nadzor i briga roditelja o djetetu, prakticiranje fizičke kazne i verbalne agresije prema djetetu, autoritarni i permisivni roditeljski stil odgoja djeteta) i izloženost medijskim sadržajima (filmovi, serije, crtani filmovi, videoigrice, razni sadržaji putem interneta) koji doprinose pojavi vršnjačkog nasilja u osnovnim školama Kantona Sarajevo (Općina Novi Grad-O.Š., „Avdo Smailović“, O.Š. „Aneks“ i O.Š. „Sokolje“). U tom kontekstu, ovo istraživanje bi trebalo omogućiti uvid u prisutnost vršnjačkog nasilja u ispitivanoj populaciji, oblike zlostavljanja kojima su žrtve izložene, te obilježja zlostavljača, osobito kroz prizmu prethodno opisanih porodičnih i medijskih faktora.

2.3. HIPOTEZE

Generalna hipoteza

Pretpostavlja se da porodični faktori (nedostatak pažnje i topline u porodičnim odnosima, svjedočenje djeteta nasilnom ponašanju kod kuće, nedovoljan nadzor i briga roditelja o djetetu, prakticiranje fizičke kazne i verbalne agresije prema djetetu, autoritarni i permisivni roditeljski stil odgoja djeteta) i nekontrolisana izloženost medijskim sadržajima (filmovi, serije, crtani filmovi, videoigrice, razni sadržaji putem interneta) doprinose razvoju različitih obrazaca nasilničkog ponašanja prema vršnjacima.

Posebne hipoteze

1. Pretpostavlja se da je među učenicima u osnovnim školama prisutno vršnjačko nasilje.
2. Pretpostavlja se da se među djecom susreću različiti oblici vršnjačkog nasilja.
3. Pretpostavlja se da autoritaran roditeljski stil doprinosi razvoju nasilničkog ponašanja kod djece.
4. Pretpostavlja se da permisivan roditeljski stil doprinosi razvoju nasilničkog ponašanja kod djece.
5. Pretpostavlja se da redovno gledanje crtanih filmova koji sadrže nasilničko ponašanje izaziva agresivne tendencije kod djece.
6. Pretpostavlja se da dijete koje nekontrolisano igra videoigrice u kojima postoji neki oblik nasilja i samo počinje tako da se ponaša.

2.4. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

U okviru određivanja ciljeva istraživanja razlikujemo dvije vrste (grupe) ciljeva: naučne i društvene. Svako istraživanje ima kao opći cilj sticanje naučnog saznanja određenog obima i nivoa, a istovremeno, po općem konceptu i ideologiji nauke, svaka naučna djelatnost treba da bude usmjerena na dobrobit ljudi. To je osnov za razlikovanje naučnih i društvenih ciljeva i za njihovo posebno iskazivanje u ovom dijelu projekta.

Naučni ciljevi istraživanja

Naučni cilj istraživanja jeste utvrditi prisutnost vršnjačkog nasilja među djecom u osnovnim školama i oblike u kojima se ono najčešće ispoljava, te ispitati utjecaj određenih faktora porodičnog okruženja i medija na pojavu vršnjačkog nasilja.

Društveni ciljevi istraživanja

Društveni cilj istraživanja je podizanje svijesti javnosti o važnosti problema međuvršnjačkog nasilja u osnovnim školama, te njegovim ključnim obilježjima, u cilju razvoja odgovarajućih strategija rješavanja ovog društvenog problema kroz preventivne i kurativne mjere zaštite.

2.5. METODE ISTRAŽIVANJA

Od opštenaučnih metoda koristiće se: hipotetičko-deduktivna i statistička metoda. Hipotetičko-deduktivna metoda je suštinski sazajno postulirana na selektivnom i provjerenom, potvrđenom društvenom iskustvu u razna vremena, na raznim mjestima, i od mnogo subjekata.

Statistička metoda-bitna odredba ove metode je mjerenje. Primjena statističke metode zahtjeva definisanje predmeta istraživanja i njegovih faktora.

Od osnovnih metoda u toku istraživanja će se: metoda analize sadržaja i metoda ispitivanja. Metodom analize sadržaja cilj je prikupiti što više izvora koji govore o predmetu rada, odnosno o međuvršnjačkom nasilju. Na taj način dobit ćemo širi uvid u problematiku, te dovesti u vezu sve podatke. Analiziranje podataka iz više izvora nam omogućava da lakše dođemo do određenih zaključaka, zaokružimo jednu cjelinu i pronađemo odgovore na pitanja ovog istraživačkog rada.

Od tehnika u istraživanju će se koristiti tehnika anketiranja, a mjerni instrument će biti anketni upitnik, koji će biti konstruisan za namjere ovog istraživanja, i pitanja će biti jasna i precizno formulisana.

2.6. VREMENSKO ODREĐENJE PREDMETA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje se odnosi na period od 2017. do 2020. godine.

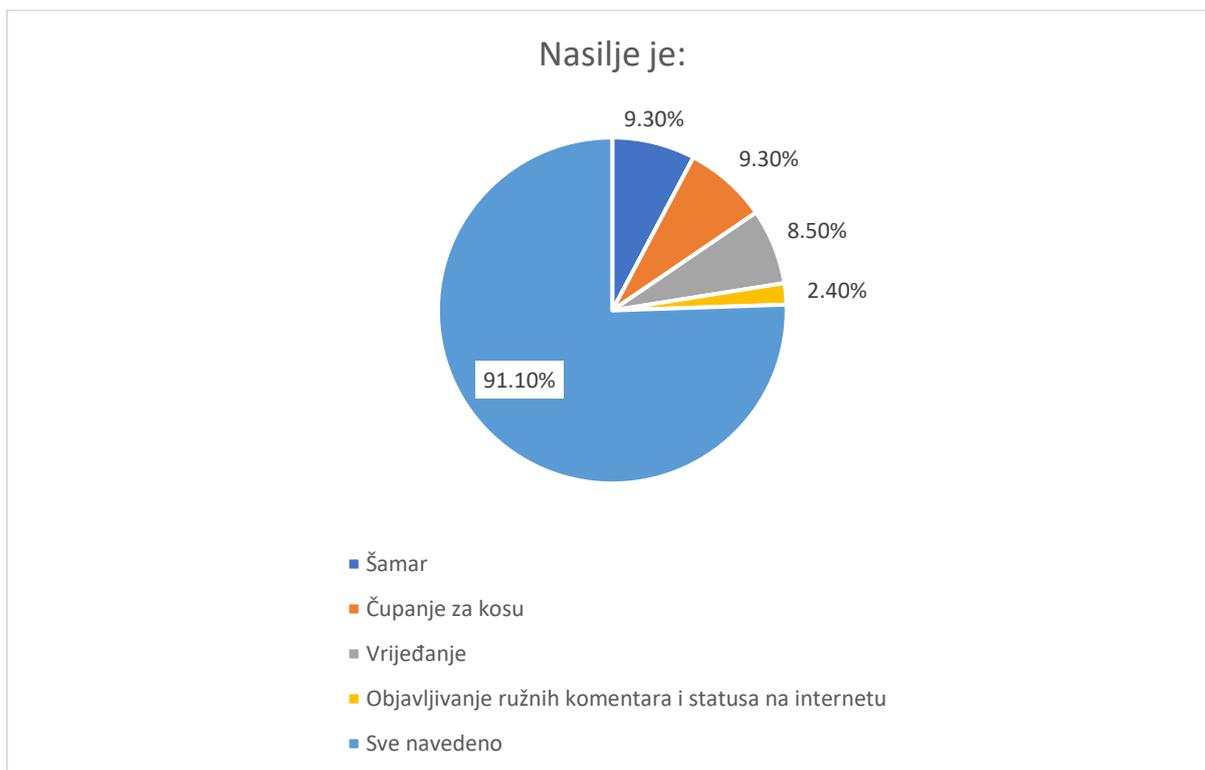
2.7. PROSTORNO ODREĐENJE PREDMETA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje će biti provedeno na području Kantona Sarajevo (Općina Novi Grad), u osnovnim školama „Avdo Smailović“, „Aneks“ i „Sokolje“.

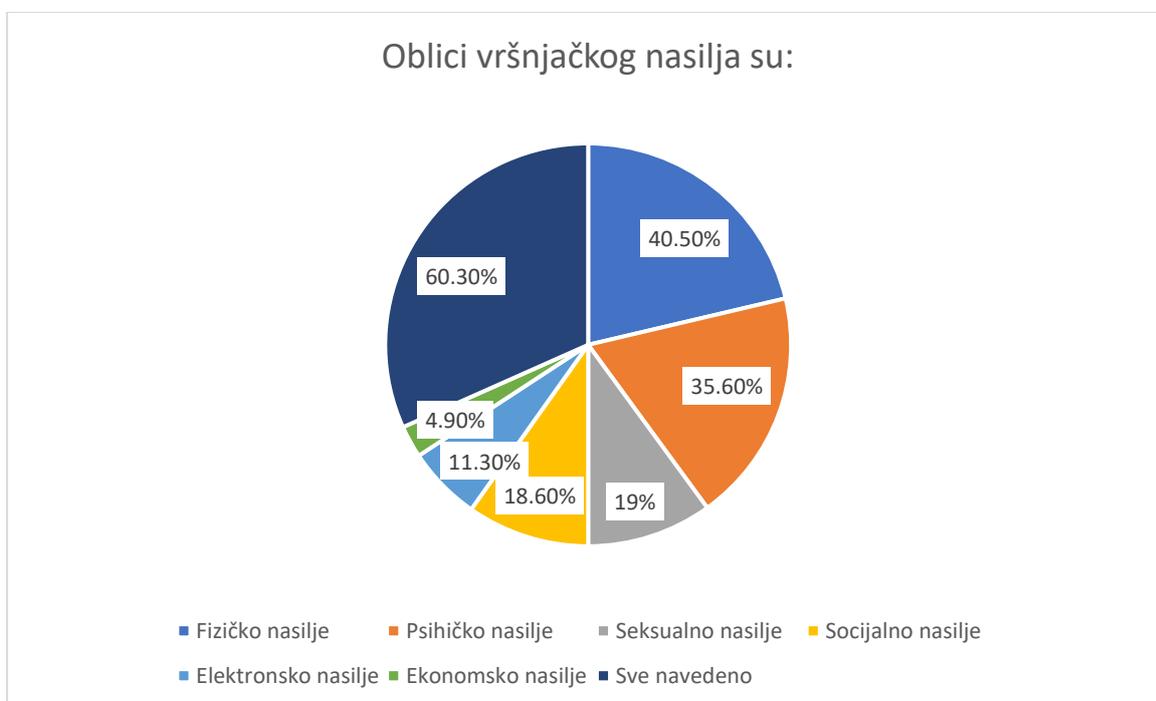
III REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Ciljevi ovog rada su da se utvrdi prisutnost vršnjačkog nasilja u osnovnim školama, oblike u kojima se ispoljava, i različit utjecaj porodičnog okruženja i medija na pojavu vršnjačkog nasilja kod djece. Kako bi se ovaj cilj ostvario korištena je online anketa, gdje su uzorak istraživanja bili učenici osmog i devetog razreda. Anketa je inicijalno trebala biti sprovedena u dvije osnovne škole, i to u O.Š. „Avdo Smailović“ i O.Š. „Silvije Strahimir Kranjčević“, ali zbog širenja virusa Covid-19 i obustave rada škola došlo je do izmjena, pa je online anketa sprovedena u tri osnovne škole, u O.Š. „Avdo Smailović“, O.Š. „Aneks“ i O.Š. „Sokolje“. Anketni upitnik je ispunilo ukupno 247 učenika, od toga 131 učenika iz O.Š. „Avdo Smailović“, 32 učenika iz O.Š. „Aneks“ i 84 učenika iz O.Š. „Sokolje“. Ukupan broj djevojčica koje su ispunile anketu je 131, a dječaka 116. Ispitanici su imali 32 pitanja na koja su trebali dati odgovor, gdje će u narednim grafikonima biti predstavljeni rezultati istraživanja, a u priložima je postavljen anketni upitnik za učenike.

Grafikon 1: Šta je od navedenog nasilje?

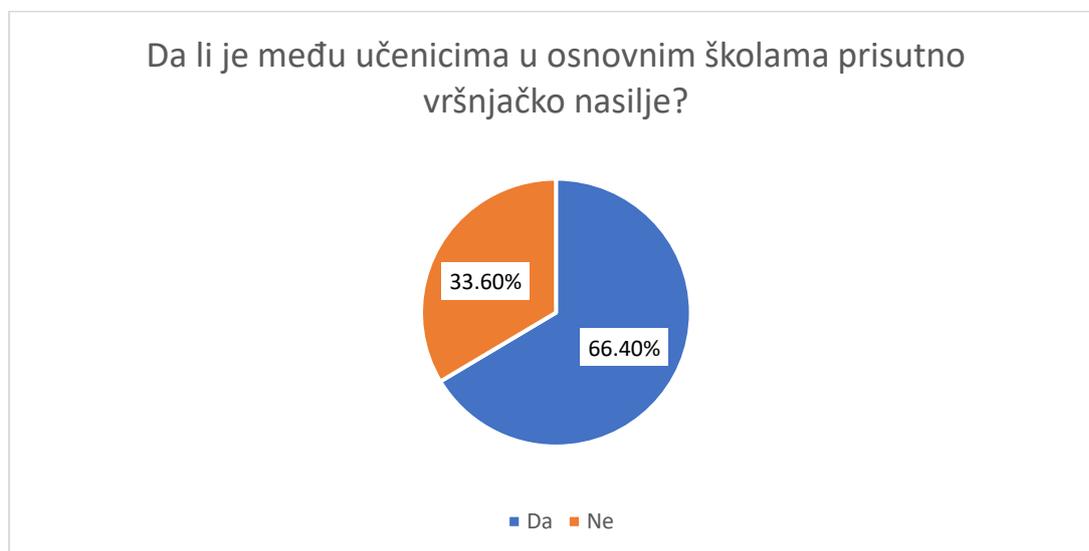
Grafikon 2: Koji su oblici vršnjačkog nasilja?

Prema prvom pitanju koji se nalazi u anketnom upitniku, a odnosi se na prepoznavanje nasilja, 91,1% učenika je odgovorilo da je nasilje sve od navedenog, tj. šamar, čupanje za

kosu, vrijeđanje, objavljivanje ružnih komentara i statusa na internetu, 9,3% da je nasilje samo šamar, 9,3% čupanje za kosu, 8,5% vrijeđanje i 2,4% objavljivanje ružnih komentara i statusa na internetu. Kroz drugo pitanje koje se odnosi na oblike vršnjačkog nasilja, rezultati su: 40,5% učenika je navelo da je to fizičko nasilje, 35,6% psihičko nasilje, 19% seksualno nasilje, 18,6% socijalno nasilje, 11,3% elektronsko nasilje, 4,9% ekonomsko nasilje, a 60,3% sve od navedenog. Rezultati istraživanja ova dva pitanja pokazuju kontradiktornosti, to jeste da na prvom pitanju 91,1% učenika nije pravilo razliku između oblika nasilja, smatrali su da je sve od navedenog nasilje, dok na drugom pitanju 40,5% učenika nasiljem smatra samo fizičko nasilje.

Grafikon 3: Da li je među učenicima u osnovnim školama prisutno vršnjačko nasilje?

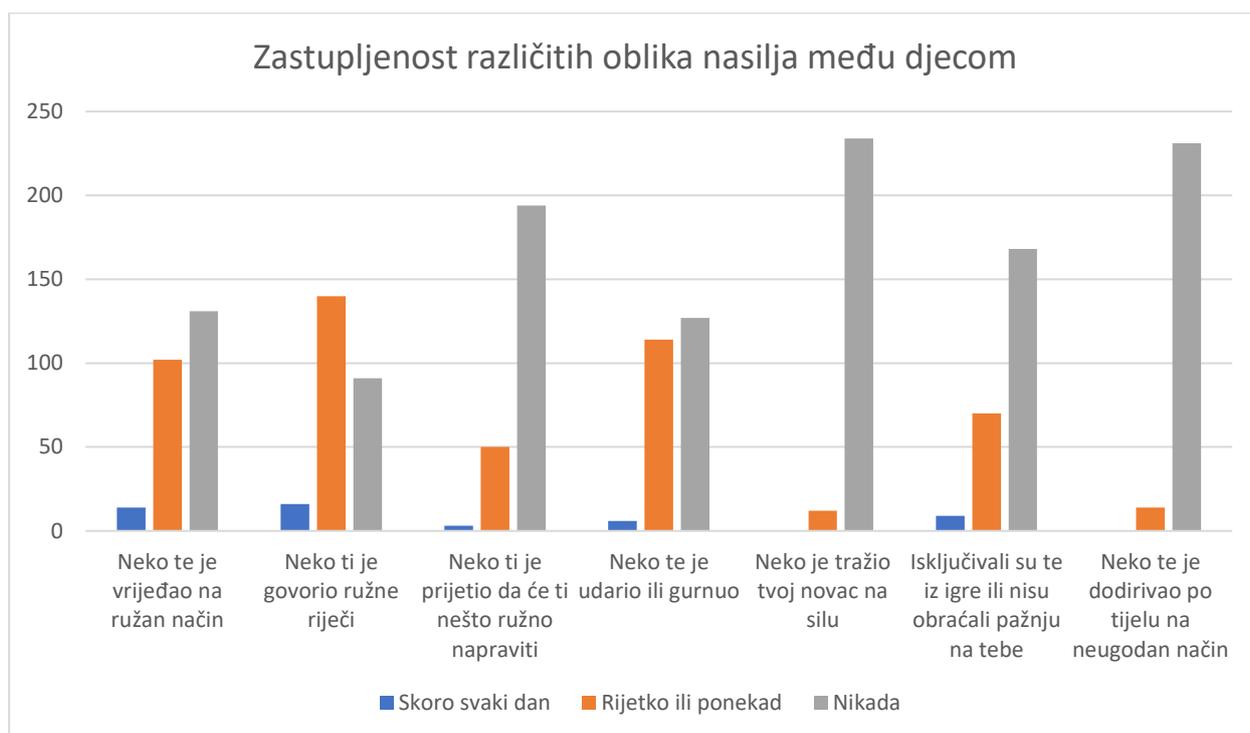
Na pitanje da li je među učenicima u osnovnim školama prisutno vršnjačko nasilje, 66,4% djece je odgovorilo potvrdno, dok je 33,6% djece negiralo prisustvo vršnjačkog nasilja. Na osnovu rezultata istraživanja može se zaključiti da je vršnjačko nasilje prisutno u osnovnim školama.

Grafikon 4: Da li si ikada prisustvovao/la tuči ili drugoj vrsti vršnjačkog nasilja?

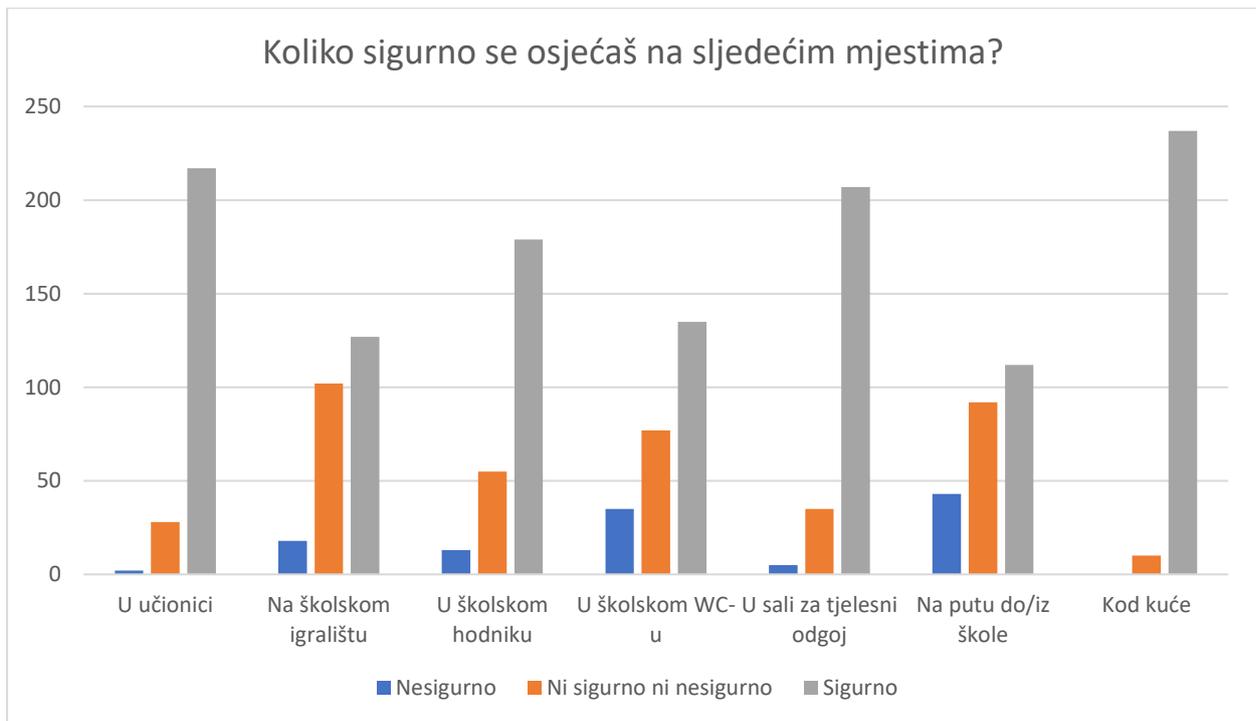
Prema grafikonu 4 može se vidjeti da je prisustvovanje i ne, tuči ili drugoj vrsti nasilja skoro izjednačeno, 50,2% učenika je odgovorilo potvrdno, a 49,8% negiralo. Učenici koji su potvrdili prisustvovanje odgovarali su i na pitanje kako su u tim situacijama reagovali gdje je 38,6% učenika označilo da su odmah prijavili, 13,1% samo posmatrali, 19% samo otišli, 28,8% pomogli žrtvi, i 0,7% pomogli nasilniku. Rezultati ovog pitanja su i dobri i loši, odnosno pozitivno je što 38,6% djece koji se nađu u situacijama da se nad drugim djetetom vrši nasilje, to prijavljuju i 28,8% pomognu žrtvi, dok negativnost ovog rezultata je da postoje i učenici koji samo posmatraju, odu ili čak pomognu nasilniku.

Grafikon 5: Zastupljenost različitih oblika nasilja među djecom

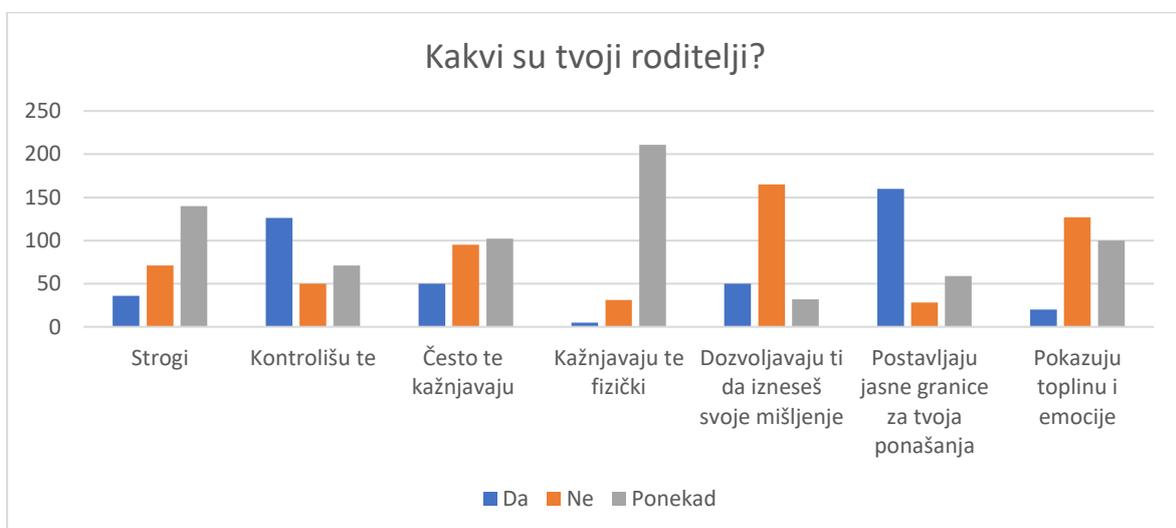
Rezultati istraživanja zastupljenosti različitih oblika vršnjačkog nasilja pokazuju da je najviše zastupljeno verbalno nasilje, odnosno sa vrijeđanjem je suočeno 14-ero djece skoro svaki dan, 102 rijetko ili ponekad i 131 nikada, ružne riječi dobija 16-ero djece skoro svaki dan, 140 rijetko ili ponekad i 91 nikada, dok prijetnje dobija 3-oje djece skoro svaki dan, 50 rijetko ili ponekad i 194 nikada. Kada je riječ o fizičkom nasilju, sa ovim oblikom nasilja se suočava 6-ero djece skoro svaki dan, 114 rijetko ili ponekad i 127 nikada. Ekonomsko nasilje je manje zastupljeno, sa kojim se nijedno dijete ne suočava skoro svaki dan, ali 12-ero djece rijetko ili ponekad i 234 nikada. Također, i kada je riječ o seksualnom nasilju, nijedno dijete nije izloženo ovom obliku nasilja skoro svaki dan, 14-ero djece se suočava rijetko ili ponekad i 231 nikada. Socijalno nasilje je malo više zastupljeno u odnosu na ekonomsko i seksualno, pa tako, ovom obliku nasilja je izloženo 9-ero djece skoro svaki dan, 70 rijetko ili ponekad i 168 nikada. Prema navedenim rezultatima dolazi se do zaključka da se među djecom u osnovnim školama susreću različiti oblici vršnjačkog nasilja, a najzastupljenije je verbalno nasilje.

Grafikon 6: Koliko sigurno se osjećaš na sljedećim mjestima?

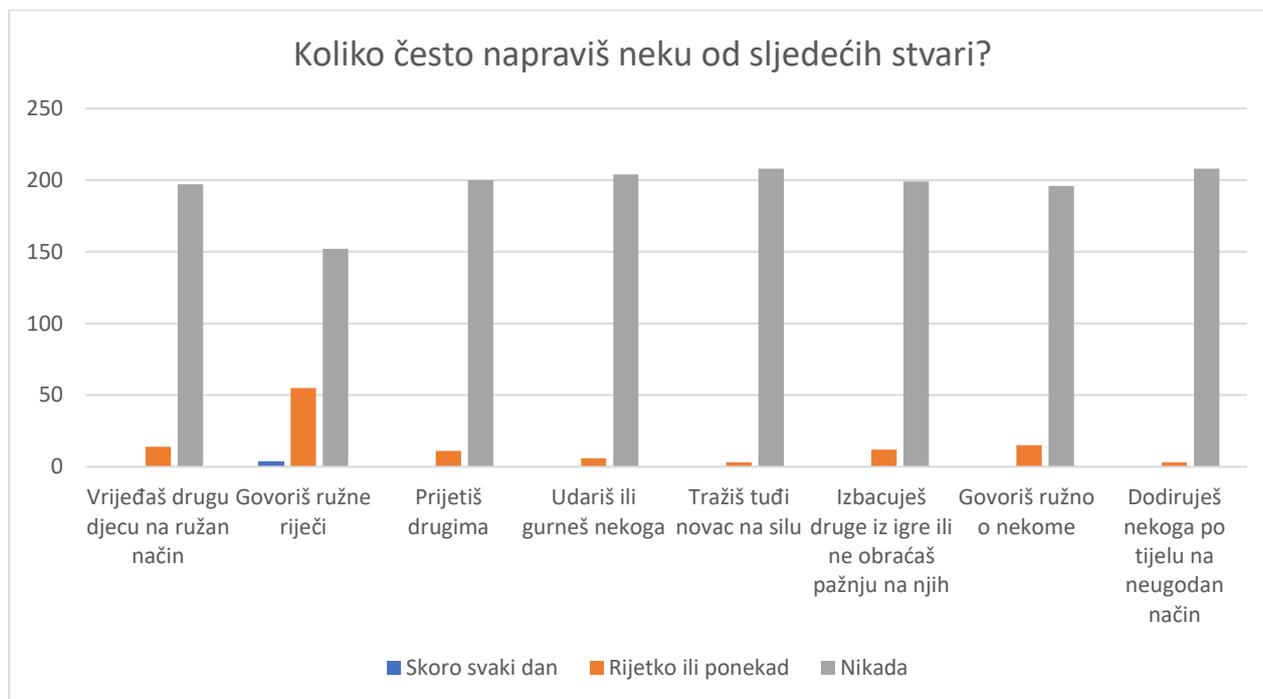

Sigurnost djece je najvažnija, a naročito u obrazovnim ustanovama jer tu trebaju naći svoj mir i zaštitu. Međutim u većini slučajeva to nije tako, kao što se vidi i na grafikonu 6. Učenici koji su odgovarali na postavljeno pitanje, najviše se osjećaju nesigurnima na putu do/iz škole, zatim u školskom WC-u, na školskom igralištu, u školskom hodniku, u sali za tjelesni odgoj, u učionici, dok nijedan učenik nije odgovorio da se osjeća nesigurno kod kuće. Obrazovne ustanove (škole) trebaju povećati nadzor u svojim prostorijama, kako bi se vršnjačko nasilje u školama smanjilo.

Grafikon 7: Kakvi su tvoji roditelji?

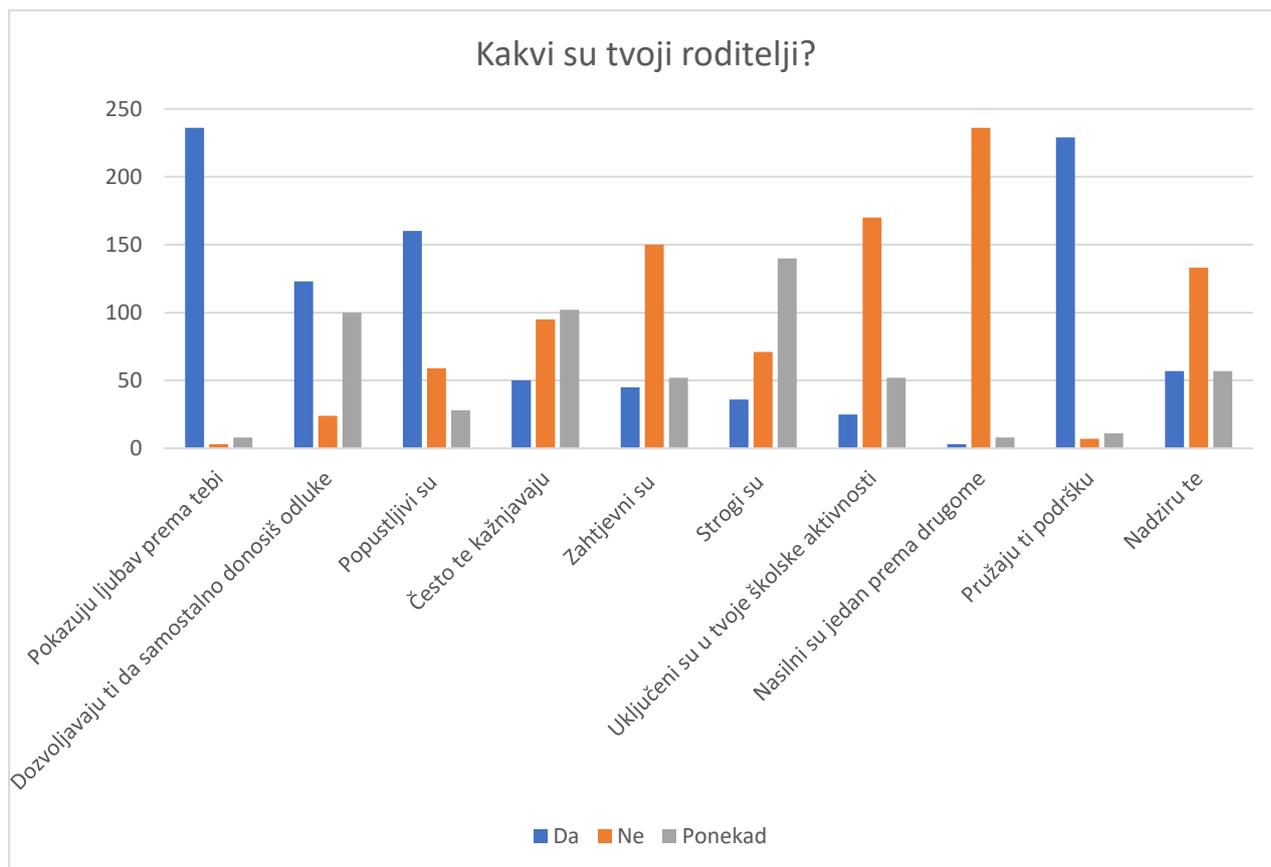

Grafikon 8: Koliko često napraviš neku od sljedećih stvari?

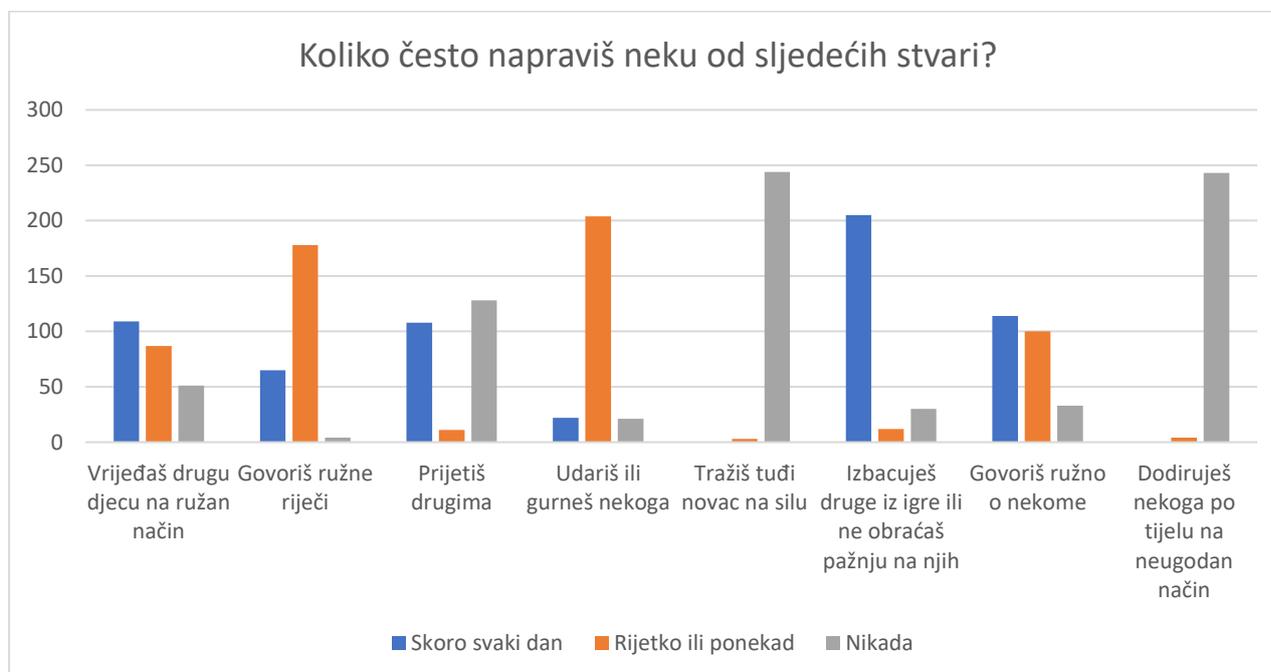

Na osnovu pitanja koja se nalaze u grafikonima 7 i 8, i odgovora djece na ta pitanje, došli smo do rezultata istraživanja koja se odnose na pitanje da li autoritaran roditeljski stil odgoja dovodi do razvoja nasilničkom ponašanja kod djeteta. Na osnovu odgovora djece na prvom grafikonu dolazimo do rezultata da 36-ero djece ima stroge roditelje, 126-ero djece roditelji kontrolišu, 50-ero djece roditelji često kažnjavaju, a 5-ero djece je suočeno sa fizičkim kaznama, 165-ero djece je uskraćeno za iznošenje vlastitog mišljenja, 160-ero djece su postavljene jasne granice za njihova ponašanja i 20-ero djece dobijaju toplinu i emocije od roditelja. Djeca koja imaju roditelje sa autoritarnim roditeljskim stilom odgoja ne pokazuju nikako, ili pokazuju u veoma malim količinama nasilnička ponašanja, kao što je prikazano na drugom grafikonu.

Grafikon 9: Kakvi su tvoji roditelji?

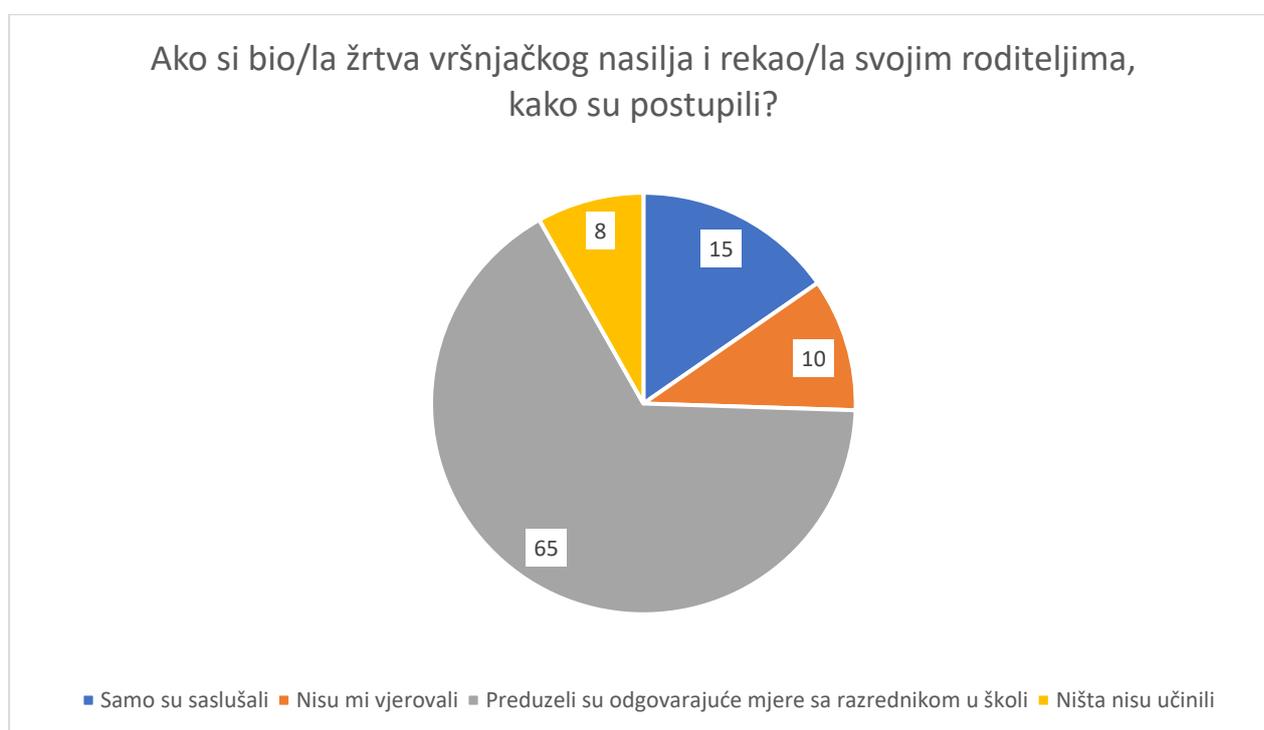
Grafikon 10: Koliko često napraviš neku od sljedećih stvari?

Također, na osnovu pitanja koja se nalaze u grafikonima 9 i 10, i odgovora djece o pitanju permisivnog roditeljskog stila odgoja, došli smo do rezultata da djeca, čiji su roditelji popustljivi, dozvoljavaju djetetu da samostalno donosi odluke, ne nadziru ih, nisu zahtjevni,

pokazuju ljubav prema djetetu, na pitanja iz drugog grafikona su odgovarali potvrdno, to jeste da su vršili različite oblike nasilja nad drugom djecom, kao što su vrijeđanje, isključivanje ili ne obraćanje pažnje na drugo dijete tokom igre, udaranje ili guranje i korištenje ružnim riječima. Ovim rezultatom se potvrđuje da permisivan roditeljski stil odgoja dovodi do pojave nasilničkog ponašanja kod djeteta, a naročito do verbalnog oblika nasilja prema svojim vršnjacima.

Grafikon 11: Ako si bio/la žrtva vršnjačkog nasilja i rekao/la svojim roditeljima, kako su postupili?

Kako bi ispitali i koliko djece je suočeno sa vršnjačkim nasiljem, ali i kako su njihovi roditelji postupili kada im je rečeno da dijete ima problem sa vršnjačkim nasiljem, učenici su odgovarali na pitanje sa grafikona 11, pa tako rezultati izgledaju tako da najveći broj roditelja, odnosno 65 roditelja su preduzeli odgovarajuće mjere, 15 samo saslušali, 10 nisu vjerovali i 8 nisu ništa učinili. Što znači i da od 247 ispitanika, 98 njih je bilo žrtva vršnjačkog nasilja.

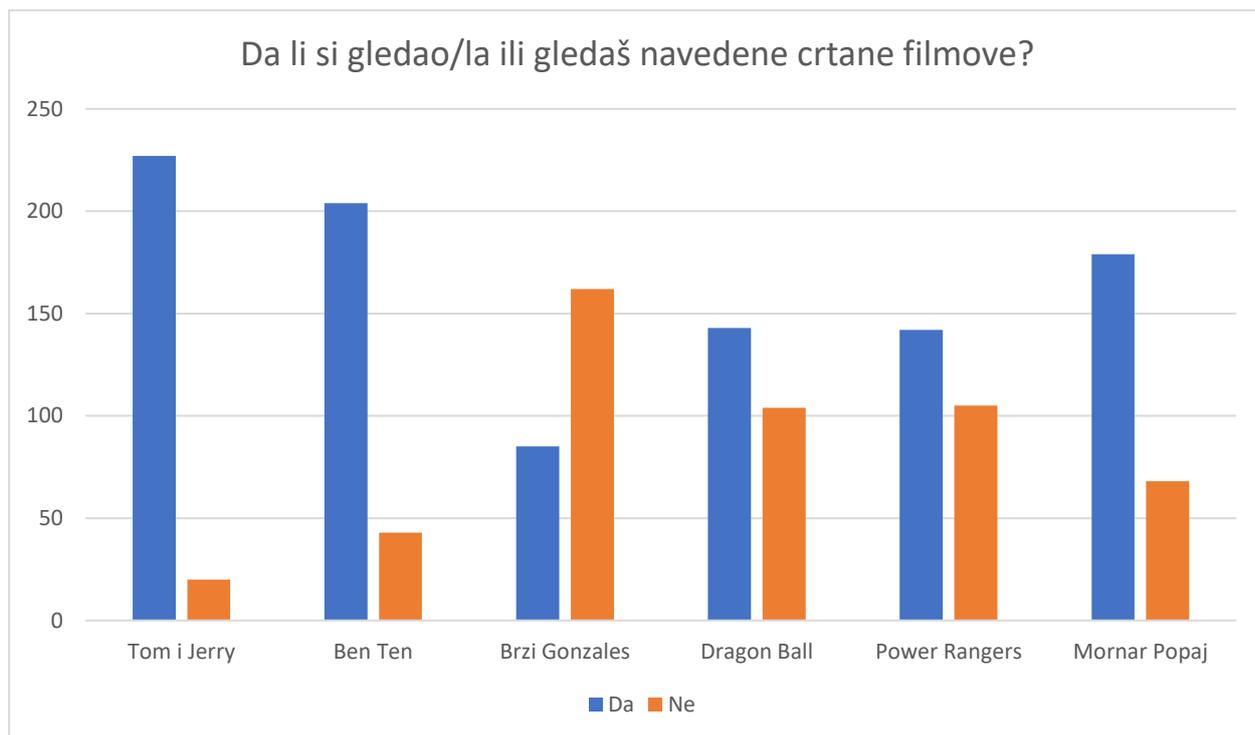
Grafikon 12: Djeca koja imaju roditelje koji se nasilno ponašaju i sama postaju takva?

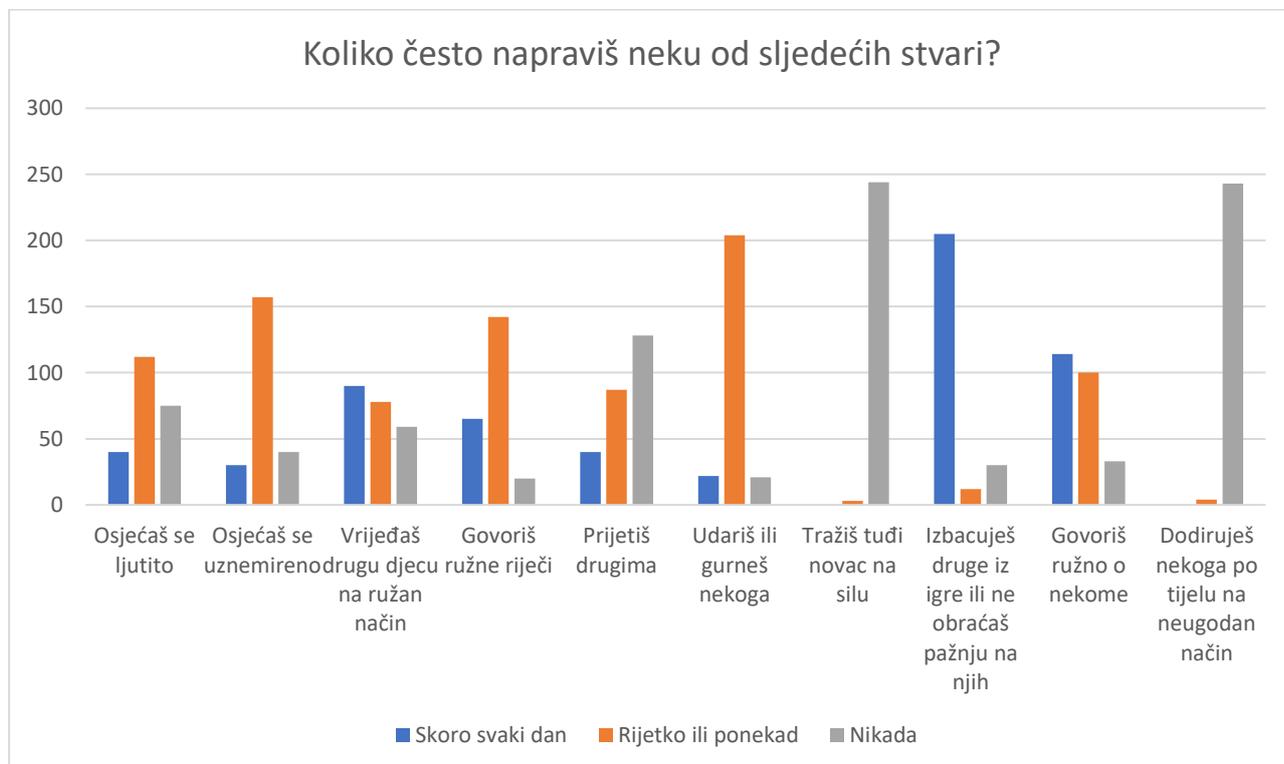
Na osnovu pitanja u grafikonu 12, 70,4% učenika smatra da djeca postaju nasilna ukoliko su im i roditelji nasilni, dok 29,6% je negiralo postojanje nasilja kod djece ako su roditelji nasilnici.

Kada je riječ o medijima 89,1% djece najčešće koristi internet i također 55,5% djece svoje slobodno vrijeme provodi surfajući internetom a čak 61,9% djece tri do pet sati dnevno provedu pred TV-om, kompjuterom ili mobitelom, dok 43,3% roditelja kontrolišu šta im djeca gledaju na TV-u, internetu i videoigricama. 78,9% djece smatra da višesatno gledanje televizije dovodi do zanemarivanja školskih obaveza. Veoma je važna uloga roditelja kada su im djeca svakodnevno izložena medijima, jer prvenstveno zanemaruju ostale obaveze, a zatim mediji mogu postaći neprihvatljiva ponašanja kod djeteta, tako da roditeljska kontrola i nadzor igraju veoma važnu ulogu. 59,1% djece na TV-u gledaju akcijske filmove, dok je 135-ero djece gledalo film Joker, 100 Deadpool, 88-ero seriju Sumrak, 58-ero seriju Riverdale, 45-ero film Fight Club, 42-oje seriju 13 Reasons Why, 32-oje seriju Dexter i 24-ero seriju Chilling adventures of Sabrina, za koje se smatra da sadrže nasilne scene i isto tako podstiču razvoj nasilnog ponašanja kod djece.

Grafikon 13: Da li si gledao/la ili gledaš navedene crtane filmove?

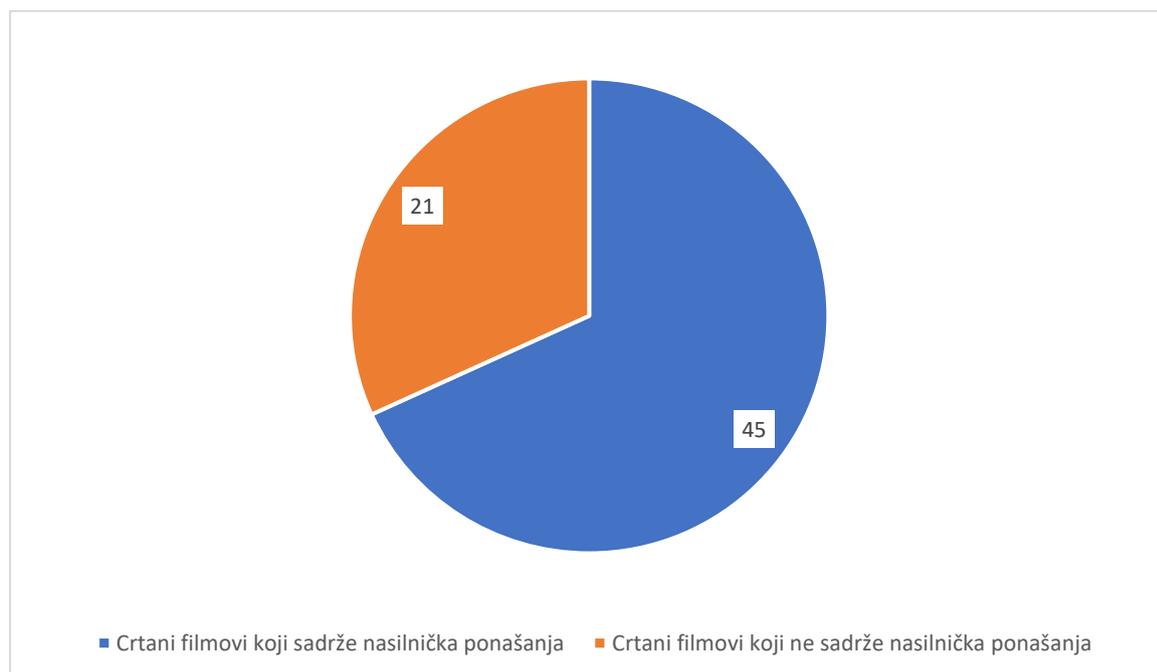
Grafikon 14: Koliko često napraviš neku od sljedećih stvari?

Na grafikonu 13 su navedeni neki od crtanih filmova koji sadrže nasilnička ponašanja, pa prema rezultatu istraživanja, 227 djece gleda/o/la Tom i Jerry-a, 204 Ben Ten-a, 85 Brzog Gonzalesa, 143 Dragon Ball-a, 142 Power Rangers i 179 Mornara Popaja. Djeca koja su

označila bilo koji crtani film koji sadrži nasilnička ponašanja su odgovarala na pitanja koja se nalaze na grafikonu 14, i 112-ero djece se rijetko ili ponekad osjeća ljutito, 157-ero djece uznemireno, 90-ero djece vrijeđa svoje vršnjake skoro svaki dan, 142-oje djece rijetko ili ponekad govori ružne riječi, 204-ero djece rijetko ili ponekad udare ili gurnu nekoga, 205-ero djece izbacuje ili ne obraća pažnju na svoje vršnjake tokom igre skoro svaki dan i 114-ero govori ružno o nekome skoro svaki dan. Prema navedenom, djeca koja gledaju ili su gledala crtane filmove koji redovno prezentuju nasilna ponašanja i sama postaju takva, pa tako i na pitanje da li su imali svog idola rezultati izgledaju ovako:

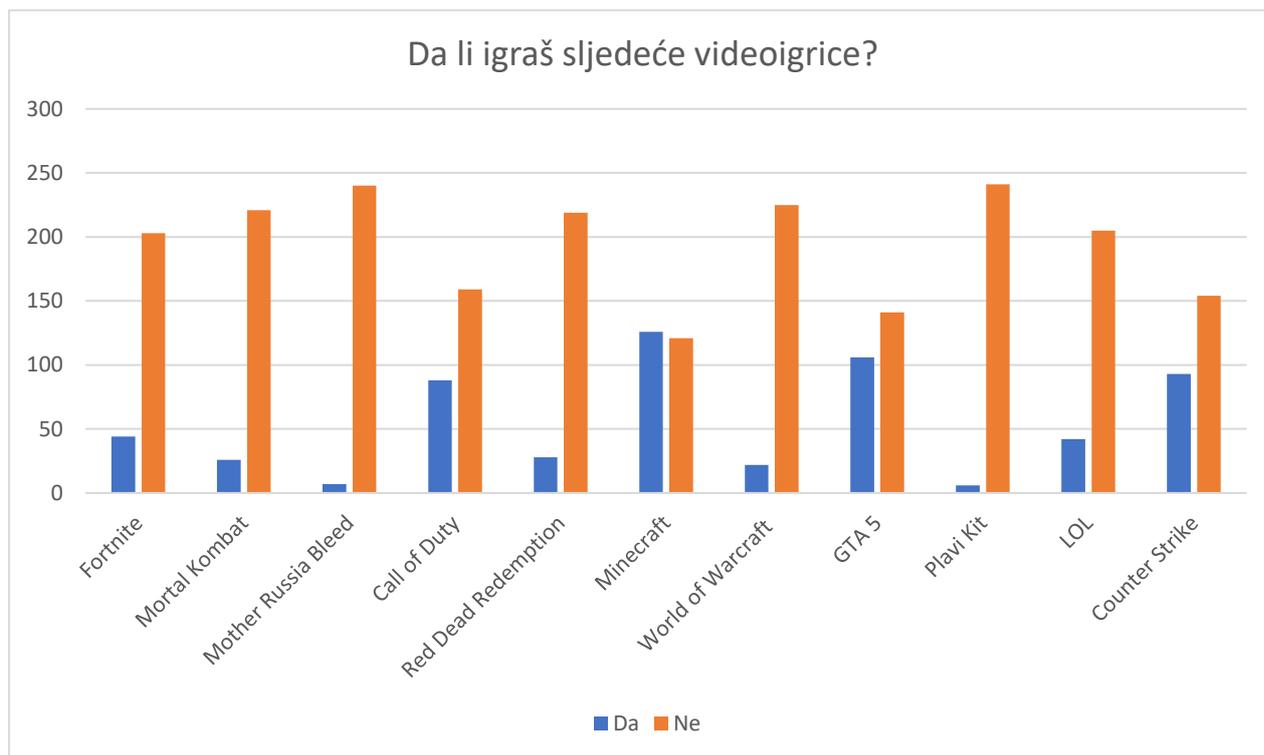
Grafikon 15: Crtani filmovi koji sadrže i koji ne sadrže nasilnička ponašanja

Na grafikonu 15 se vidi da 45-ero djece je odgovorilo da je imalo idola i navelo likove iz crtanih filmova koji sadrže nasilnička ponašanja, dok 21 dijete je napisalo idole koji se nalaze u crtanim filmovima koji ne sadrže nasilnička ponašanja.

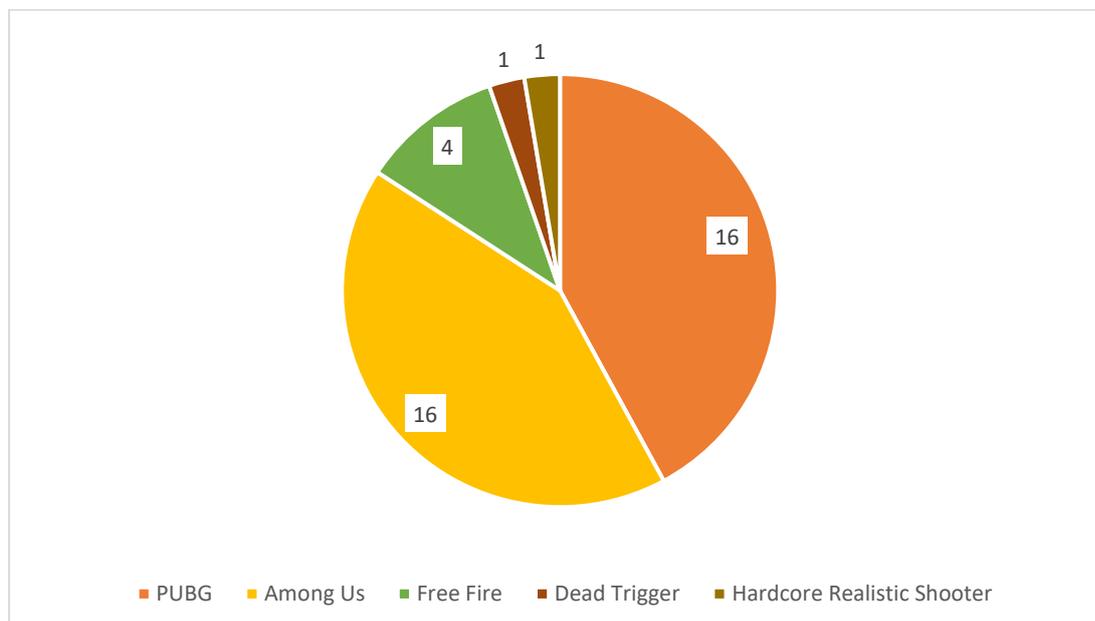
Iz svega navedenog potvrđuje se da redovno gledanje crtanih filmova koji sadrže nasilničko ponašanje izaziva agresivne tendencije kod djece, kao i da se djeca poistovjećuju da likovima i pokušavaju da budu kao oni, pa samim tim ako dijete gleda svog idola u nasilnim scenama i samo će takvo ponašanje primjenjivati u odnosu sa svojim vršnjacima.

Grafikon 16: Da li igraš sljedeće videoigrice?

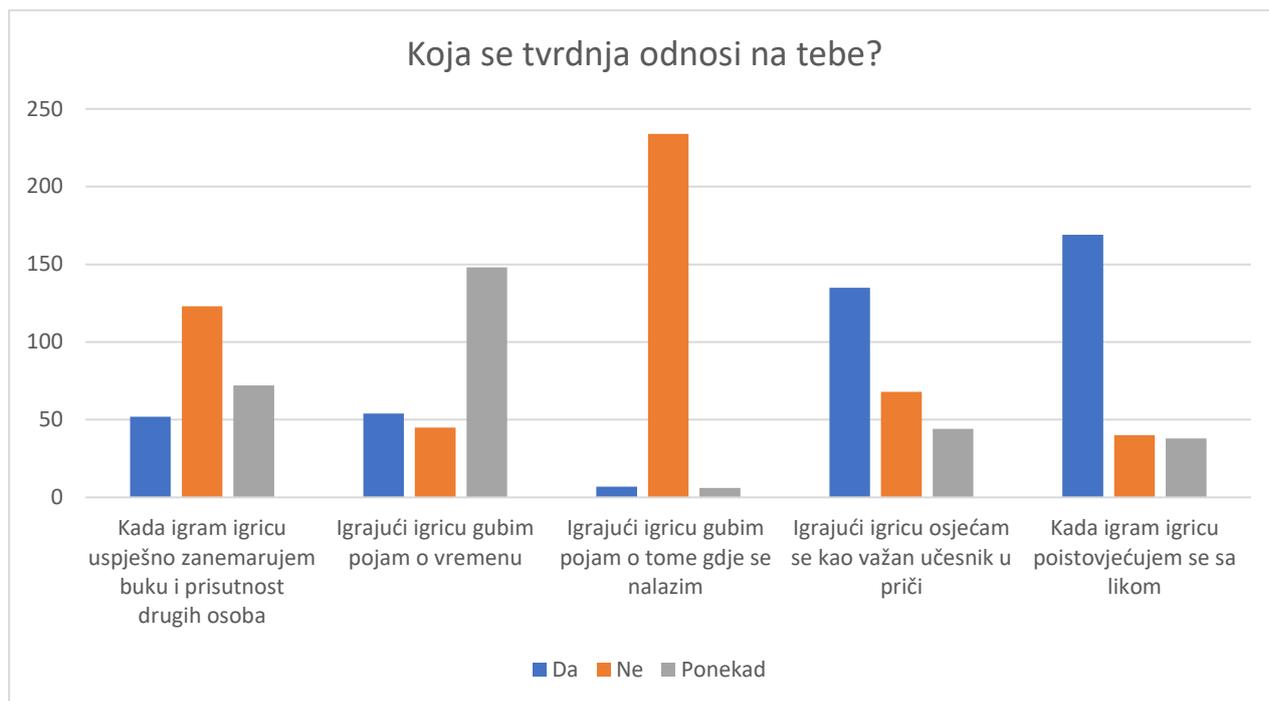

Na ovom grafikonu su predstavljene igrice koje prikazuju nasilna ponašanja, a rezultati istraživanja su da 44-ero djece igra Fortnite, 26 Mortal Kombat, 7 Mother Russia Bleed, 88 Call of Duty, 28 Red Dead Redemption, 126 Minecraft, 22 World of Warcraft, 106 GTA 5, 6 Plavog Kita, 42 LOL, 93 Counter Strike. Također, u anketnom upitniku djeca su imala rubriku da navedu neku igricu koju igraju, a da nije prethodno navedena. Izdvojene su igrice koje sadrže nasilnička ponašanja, i rezultati su predstavljani u narednom grafikonu.

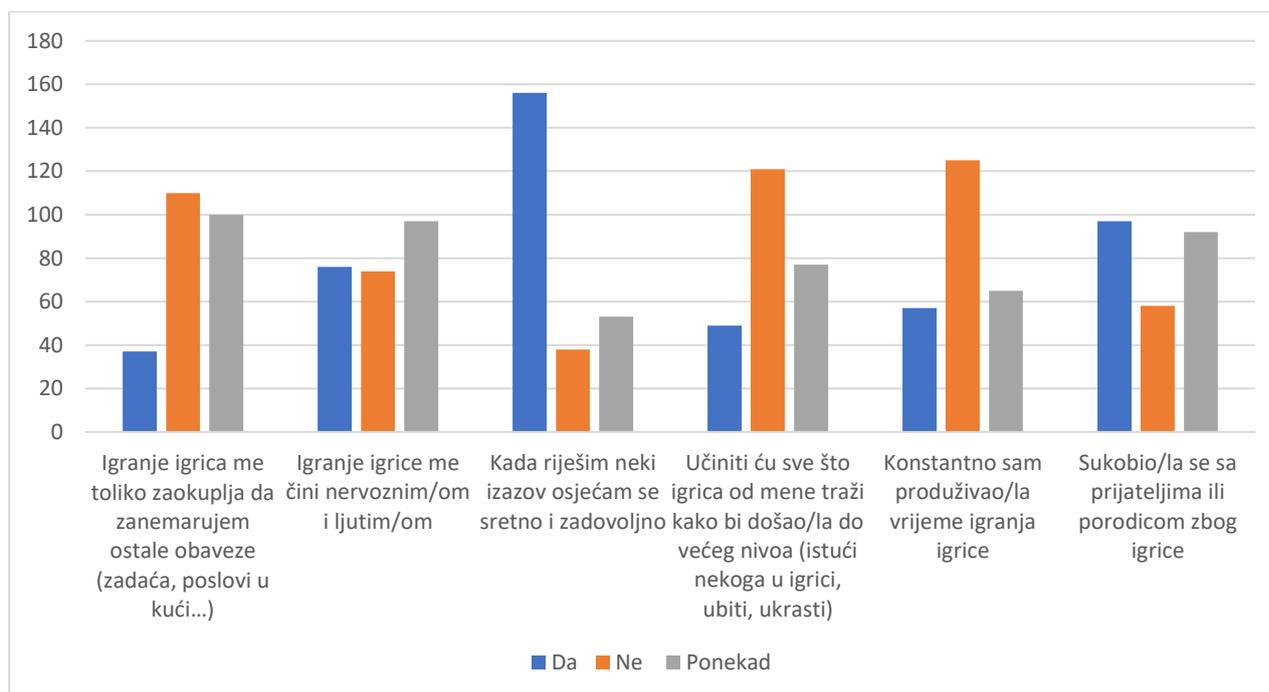
Grafikon 17: Navedite videoigrice koje igrate, a nisu prethodno navedene

Grafikon 18: Koja se tvrdnja odnosi na tebe?

Grafikon 19: Koja se tvrdnja odnosi na tebe?

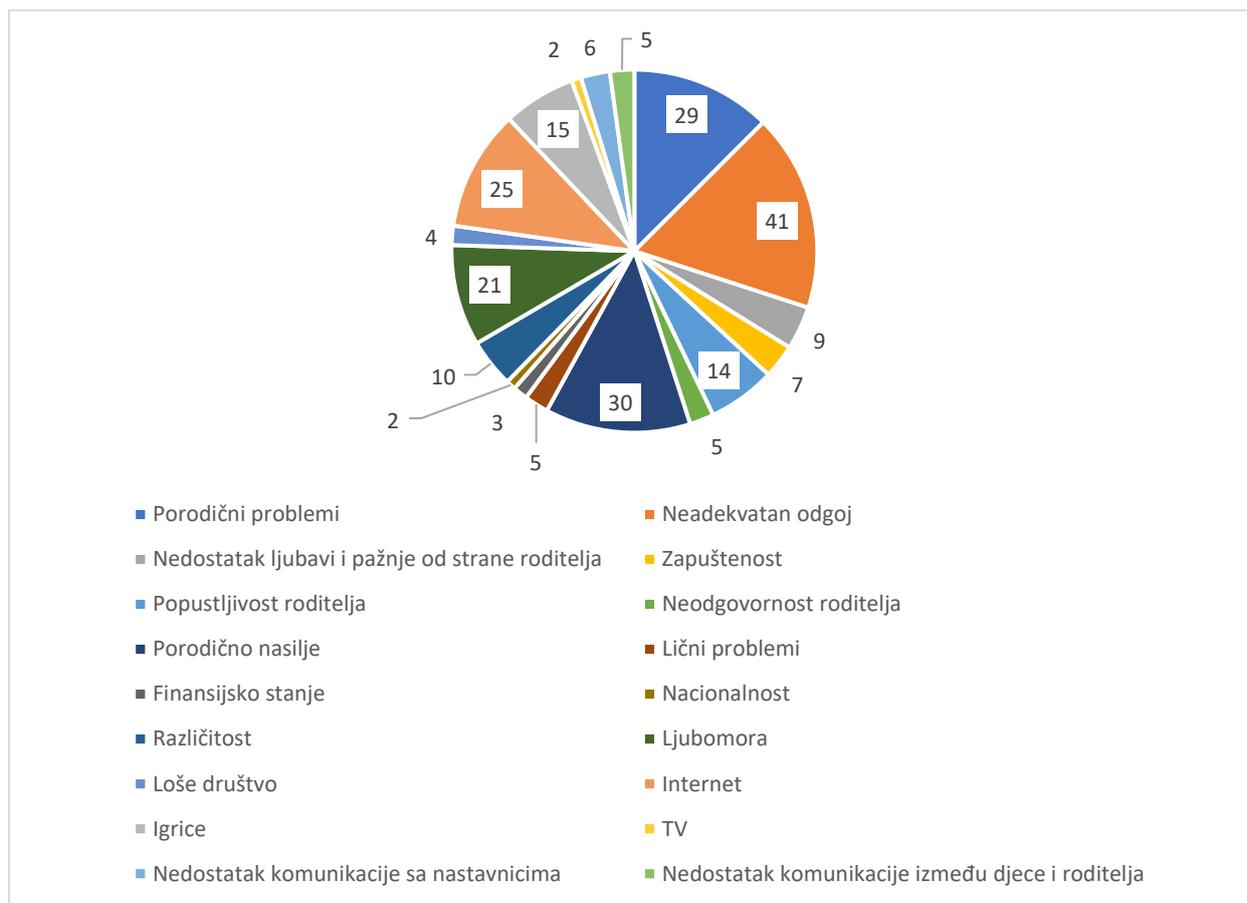
Prema rezultatima istraživanja koji su predstavljeni na grafikonima 18 i 19 može se vidjeti da djeca tokom igranja videoigrica, ili nakon igranja, pokazuju društveno neprihvatljive obrasce ponašanja, to jeste 52-oje djece zanemaruje buku i prisutnost drugih osoba tokom igranja igrice, 54-ero gubi pojam o vremenu, 7-ero gubi pojam o tome gdje se nalazi, 169-ero djece se poistovjećuje sa likovima iz igrice, 37-ero zanemaruje obaveze poput zadace, poslova u

kući i slično, 76-ero djece se osjeća nervozno i ljuto, 49-ero će učiniti šta god od njega igrice traži samo kako bi došao/la do većeg nivoa, 57-ero je konstantno produživalo vrijeme igranja igrice, i 97-ero djece je došlo u sukob sa porodicom ili prijateljima zbog igrice. Djeca se poistovjećuju sa likovima iz videoigrice, i nasilno ponašanje lika, dijete, iz virtuelnog svijeta prenosi u realni svijet, i na isti način se ponaša sa svojim vršnjacima, čime je potvrđeno da dijete koje nekontrolisano igra videoigrice u kojima postoji neki oblik nasilja i samo počinje tako da se ponaša.

Na osnovu pitanja „Koju vrstu igrice najviše igraš?“ 49,4% učenika je odgovorilo da su to akcijske igrice, a 56,8% učenika je igrice počelo igrati iz znatiželje, a 52,4% zato što je igrice popularna. Veliki broj djece je svakodnevno izloženo videoigricama koje prezentuju nasilje, i ukoliko njegov vršnjak igra neku igrice vrlo lako će početi i on zbog znatiželje, ali i jer je igrice popularna, pa da sa svojim vršnjacima može da komentariše dešavanja iz igrice i stekne prihvaćenost i popularnost u društvu. Kada je riječ o ulozi roditelja, također, i u ovom segmentu djetetovog života je veoma važna, kroz kontrolu i ograničavanje vremena provođenja pred videoigricama mogu pomoći svom djetetu da, prije ili kasnije, ne postanu ovisnici o videoigricama. Prema rezultatima istraživanja, 54,3% roditelja ograničavaju djetetu igranje videoigrice, a 40,9% ne ograničavaju, dok 4,9% uopšte ne dopuštaju djetetu da igra videoigrice. Kada govorimo o ovisnosti o videoigricama 75,3% djece smatra da redovno igranje videoigrice dovodi do ovisnosti, a 24,7% da ne dovodi, što je opet velika razlika u odgovorima i može se zaključiti da je prisutna ovisnost o videoigricama, kako je i Svjetska zdravstvena organizacija, poremećaj igranja videoigrice uvrstila u ovisnost.

Što se tiče interneta, rezultati pokazuju da 83% učenika najčešće koristi internet kako bi ostali u kontaktu sa prijateljima koje poznaju lično i 83,8% učenika posjeduje profil na barem dvije društvene mreže. S obzirom da je dječija svakodnevnicom postalo surfanje po internetu, nastojalo se ispitati i da li je zastupljeno elektronsko nasilje, odnosno koji događaji su najviše zastupljeni na internetu. Najveći broj, 19 učenika se susreće sa porukama vulgarnog sadržaja, dok je 16 učenika otvaralo profil na društvenoj mreži pod lažnim imenom. Objavljivanje školske tučnjave na Youtube-u je postalo veoma popularno među djecom u osnovnoj školi, pa smo učenike pitali šta misle o tome, i rezultati su da je to neprihvatljivo što je odgovorilo 77,3% učenika, 45,7% smatra da je to nasilje na internetu, 5,3% misli da to svi rade, i zabrinjavajuća činjenica da 4,1% učenika misli da je to normalno i prihvatljivo.

Grafikon 20: Po tvom mišljenju, glavni uzrok vršnjačkog nasilja je?

U anketnom upitniku učenici su imali rubriku da navedu šta je po njihovom mišljenju glavni uzrok vršnjačkog nasilja, a rezultati su predstavljeni na grafikonu 20. Pa tako, 41 dijete je napisalo da je glavni uzrok vršnjačkog nasilja neadekvatan odgoj, odnosno da djeca nisu vaspitana i odgojena na pravilan način, ali isto tako 29-ero djece navodi porodične probleme, 9-ero nedostatak ljubavi i pažnje od strane roditelja, 14-ero popustljivost roditelja, 30-ero porodično nasilje, 3-oje finansijsko stanje, 10-ero različitost, 4-ero loše društvo, 15-ero igrice, 2-oje TV, 25-ero internet, 6-ero nedostatak komunikacije sa nastavnicima i 5-ero sa roditeljima, 21 ljubomoru, 2-oje nacionalnost, 5-ero lične probleme, 5-ero neodgovornost roditelja i 7-ero zapuštenost.

IV ZAKLJUČAK

Vršnjačko nasilje je veoma složen fenomen i jedan od najznačajnijih socijalnih rizika sa kojima se susreću mladi, a naročito djeca u osnovnim školama. Kada govorimo o vršnjačkom nasilju to podrazumijeva da jedan ili više učenika konstantno napada, ozljeđuje ili uznemiruje drugog učenika koji se ne može odbraniti. Svi oblici nasilja među djecom, koje djeca nasilnici u većini slučajeva nisu svjesni i čiju težinu ne doživljavaju u pravoj mjeri, ostavljaju neizbrisive tragove u životu djeteta žrtve nasilja.

Na osnovu ovog istraživanja koje je rađeno u tri osnovne škole, sa 247 ispitanika, prva posebna hipoteza koja glasi: „**Pretpostavlja se da je među učenicima u osnovnim školama prisutno vršnjačko nasilje**“ je dokazana obimom od 66,4% odgovora da je vršnjačko nasilje prisutno u osnovnim školama.

„**Pretpostavlja se da se među djecom susreću različiti oblici vršnjačkog nasilja**“ je druga posebna hipoteza koja je dokazana, jer smo došli do podataka da se djeca svakodnevno suočavaju sa različitim oblicima vršnjačkog nasilja, a najčešće sa verbalnim nasiljem, dok su ekonomsko i seksualno nasilje zastupljeni u manjoj mjeri.

Veoma je važno i kako će djeca postupiti ukoliko se nađu kao posmatrači tokom vršenja nasilja, i prema ovom istraživanju od 50,2% posmatrača, 38,6% je prijavilo vršenje nasilja, što je veoma pozitivna stavka. Djeci je veoma važno osigurati zdravu okolinu i da se osjećaju sigurnima, naročito u školama, jer tu djeca provode većinu svog vremena.

Ono što se u većini slučajeva povezuje sa pojavom nasilničkog ponašanja kod djeteta jeste porodica. Uloga roditelja je veoma važna u razvoju svakog djeteta, jer dijete posmatrajući način na koji se njihovi roditelji ponašaju jedan prema drugom, i prema samom djetetu, dovodi do toga da dijete takve obrasce ponašanja usvaja i prenosi na ostale odnose, najčešće na odnose sa vršnjacima. Prema mnogim istraživanjima, ako u porodici ne vlada harmonija, povjerenje, ljubav i toplina, odgovornost i kompromis djeca će pokazivati društveno neprihvatljiva ponašanja poput vršnjačkog nasilja. Roditeljska ponašanja, odnosno način na koji roditelji komuniciraju jedan s drugim, i sa djetetom, odgoj, nadzor i kontrola predstavljaju važan faktor za pojavu vršnjačkog nasilja među djecom. Pored navedenog, roditeljski stil odgoja je veoma važan, a kao najbolji navodi se autoritativni stil gdje djeca mogu slobodno izražavati svoje emocije i mišljenja, imaju razvijene socijalne vještine i veoma dobre odnose sa roditeljima i vršnjacima.

Nastojali smo ispitati i koliko je djece bilo izloženo nasilju, gdje rezultati pokazuju da je 98 djece bilo žrtva, ali i kako su njihovi roditelji postupili, gdje je 65 roditelja poduzelo odgovarajuće mjere. Ako roditelji imaju autoritaran roditeljski stil odgoja, koji se navodi kao negativan, prema ovom istraživanju ne dovodi do razvoja nasilničkog ponašanja djeteta, čime je i opovrgnuta treća posebna hipoteza koja glasi: **„Pretpostavlja se da autoritaran roditeljski stil doprinosi razvoju nasilničkog ponašanja kod djece“**.

Kada roditelji ne kontrolišu dijete, nemaju nadzor nad djecom, ne postavljaju granice za dječija ponašanja, odnosno kada postoji visok nivo permisivnosti, dovodi do toga da djeca pokazuju nasilna ponašanja, prema ovom istraživanju, naročito verbalna, što potvrđuje četvrtu posebnu hipotezu: **„Pretpostavlja se da permisivan roditeljski stil doprinosi razvoju nasilničkog ponašanja kod djece“**.

Roditelji koji pokazuju nasilna ponašanja jedno prema drugom, ili prema djetetu, na osnovu istraživanja, 70,4% ispitanika smatra da će i sama djeca postati takva, usvojiti obrasce ponašanja svojih roditelja i prezentovati nad svojim vršnjacima.

Pored porodice veliki utjecaj na djecu, posebno u savremenom dobu, imaju mediji. Mediji su veoma važan dio današnje komunikacije, i u današnjim uvjetima veoma je teško svoje slobodno vrijeme posvetiti nečemu što podstiče lični razvoj, jer mediji nude zabavu i razonodu, čemu djeca najviše i teže.

Medij koji je najviše zastupljen kod djece jeste internet, i svoje slobodno vrijeme najviše provode pred kompjuterom/laptopom i mobitelom surfajući. Nekontrolisano provođenje vremena korištenjem bilo kojeg medija dovodi do zanemarivanja ostalih obaveza, poput kućnih, školskih i slično. Djeca su sve više izložena nasilnim sadržajima koje mediji prikazuju, bilo da su to filmovi, crtani filmovi ili videoigrice, zatim pronalaze idole u određenim likovima i poistovjećuju se sa istim, što dovodi do toga da većina djece gledaju nasilne sadržaje putem medija, i takvo ponašanje smatraju normalnim, što dalje prenose na vlastite odnose sa vršnjacima.

Istraživanjem utjecaja medija na djecu je potvrđena peta posebna hipoteza, koja glasi: **„Pretpostavlja se da redovno gledanje crtanih filmova koji sadrže nasilničko ponašanje izaziva agresivne tendencije kod djece“**, ali i šesta posebna hipoteza koja se odnosi na videoigrice i glasi: **„Pretpostavlja se da dijete koje nekontrolisano igra videoigrice u kojima postoji neki oblik nasilja i samo počinje tako da se ponaša“**. Djeca koja gledaju crtane filmove i igraju videoigrice koje prezentuju nasilje, virtuelni svijet prenose u stvarni, što dovodi do razvoja različitih oblika društveno neprihvatljivih ponašanja, a naročito nasilja.

Kako u čitavom razvoju djeteta, tako i u ovom segmentu, važnu ulogu predstavljaju roditelji. Potrebno je djetetu ograničiti vrijeme korištenja bilo kojih medija, ali i vršiti kontrolu šta dijete gleda na TV-u, koje videoigrice igra, šta pretražuje po internetu, a zatim i kakvu komunikaciju ima sa svojim vršnjacima. Kako roditelji tako i obrazovne ustanove trebaju djeci omogućiti kvalitetno provođenje slobodnog vremena, ali i edukovati mlade od rizicima korištenja interneta, igranja videoigrica i gledanja televizijskih programa koje sadrže elemente nasilja.

Na kraju istraživanja, ispitano je i šta ispitanici misle da je glavni uzrok vršnjačkog nasilja, gdje je najveći broj odgovora bio baziran na porodicu, kao što su odgoj, porodični problemi, permisivnost, porodično nasilje, ali i mediji, društvo i individualne karakteristike.

Kada sagledamo dobijene rezultate možemo zaključiti da porodica i mediji imaju veoma veliki utjecaj na djecu, ali i na pojavu vršnjačkog nasilja kod djece u osnovnim školama, čime se potvrđuje i generalna hipoteza koja glasi: **„Pretpostavlja se da porodični faktori (nedostatak pažnje i topline u porodičnim odnosima, svjedočenje djeteta nasilnom ponašanju kod kuće, nedovoljan nadzor i briga roditelja o djetetu, prakticiranje fizičke kazne i verbalne agresije prema djetetu, autoritarni i permisivni roditeljski stil odgoja djeteta) i nekontrolisana izloženost medijskim sadržajima (filmovi, serije, crtani filmovi, videoigrice, razni sadržaji putem interneta) doprinose razvoju različitih obrazaca nasilničkog ponašanja prema vršnjacima“**.

Fenomen vršnjačkog nasilja je prisutan u osnovnim školama i negativno utječe na djecu koja su žrtve nasilja, ali i na same nasilnike. Ono što bi moglo biti od koristi da se vršnjačko nasilje smanji, ili u potpunosti odstrani iz osnovnih škola, i društva općenito, jeste dodatna edukacija roditelja i djece o negativnom utjecaju činjenja bilo kojeg oblika nasilja, o utjecaju disfunkcionalnih porodica, i medija, kao preventivnih djelovanja i suzbijanja društveno neprihvatljivih ponašnja.

V LITERATURA

1. Ahmed, E., Braithwaite, V. (2004). Bullying and victimization: Cause for concern for both families and schools. *Social Psychology of Education*, 7, str. 35-54.
2. Ajduković, M. (2001). Utjecaj zlostavljanja i zanemarivanja u obiteljima na psihosocijalni razvoj djece. *Dijete i društvo*, 3(1-2), str. 59-75.
3. Ajduković, M., Pečnik, N. (1994). Zlostavljanje i zanemarivanje djece u obitelji, *Zagreb* (3), str. 269-276
4. Basta, S. (2008). Odgoj nenasilnog djeteta, *Napredak*, 149 (4), str. 481-493
5. Batori, M., Ćurlin, M., Babić, D. (2020). Nasilje putem interneta među adolescentima. *Mostar*, str. 104-114
6. Bilić, V. (2010) Povezanosti medijskog nasilja s agresivnim ponašanjem prema vršnjacima, *Odgojne znanosti*, sv. 12 (2), str. 263-281
7. Bilić, V. (2012). Značenje nekih aspekata morala i moralnog opravdavanja u razumijevanju nasilja prema vršnjacima u realnom i virtualnom svijetu. *Nova prisutnost* 10 (2012) 3, str. 459-477.
8. Bilić, V., Gjukić, D., Kirinić, G. (2010). Mogući učinci igranja računalnih igrica i videoigara na djecu i adolescente. *Zagreb*, str. 195-213
9. Botonjić, A. (2018). Vrste nasilja u osnovnoj školi, *Sarajevo*
10. Brčić, I. (2018). Utjecaj medija na gledatelja od najranije do odrasle dobi. *Zagreb*, str. 2019-2027
11. Buljan-Flander, G., Durman-Marijanović, Z., Ćorić-Špoljar, R. (2007). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob, prihvaćenost /odbačenost u školi, *Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Zagreb*
12. Buljan-Flander, G. (2007). Nasilje među djecom. *Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Zagreb*
13. Buljan-Flander, G., Krmek, M., Borovec, K, i Muhek, R. (2007). Nasilje preko interneta. *Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Zagreb*
14. Ciboci, L., Kanižaj, I. (2011) „Kako je nasilje preko medija ušlo u naše domove: Utjecaj, učinci i posljedice nasilja u medijima na djecu i mlade“. U: L. Ciboci, I. Kanižaj, D. Labaš (ur.) *Djeca medija – od marginalizacije do senzacije*, Zagreb: Matica hrvatska, str. 11-34.
15. Cicvarić, R., Žunić – Cicvarić, J. (2009). *Nasilje u školi.*, Užice: Užički centar za prava
16. Černi-Obrdalj, E., i sur. (2010). Vrste nasilja među djecom i osjećaj sigurnosti u školama Bosne i Hercegovine, *Društveno istraživanje Zagreb*, str. 561-575
17. Ćatić, R. (2003). *Porodična pedagogija*. Zenica
18. Fejzić, Čengiđ, F., Kurtić, N., Borić, F., Šimić, S., Smailović, F., Sefo, M., Turčilo, L., (2008). *Autorska hrestomatija tekstova Novinarstvo u printanim medijima*. Sarajevo
19. Jurčić, D. (2017). Teorijske postavke o medijima – Definicije, funkcije i utjecaj. *Mostariensia*, str. 127-136
20. Kandare Šogalja, A. (2008). Šta je fizičko zlostavljanje?. *Zagreb*. Dostupno na: <https://www.centarzdavlja.hr/zdrav-zivot/zdravlje-opcenito/sto-je-to-fizicko-zlostavljanje/>
21. Klarin, M., Matešić, S. (2014). Vršnjačko nasilje među adolescentima u kontekstu roditeljskog ponašanja, *Sveučilište u Zadru*
22. Kraljić-Babić, K., Vejmelka, L. (2015). Specifičnosti nasilja među djecom, prevencije i tretmana nasilnog ponašanja u predškolskoj dobi, *Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada*
23. Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Zagreb*, str. 131-149

24. Mužić, J. (2014). Štetan utjecaj virtualnog svijeta na djecu. Split, str. 395-405
25. Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi. Zagreb: Školska knjiga
26. Pavlović, V., Vinogradac, M., Sudar, D. (2019). Načini reagiranja i razlozi nereagiranja adolescenata u situacijama nasilja na društvenim mrežama. Zagreb, str. 305-317
27. Petani, R., Tolić, M. (2008). Utjecaj medijskog nasilja na adolescente i obitelj. Zadar, str. 15-26
28. Rabić, P. (2015). Zamke virtualnog svijeta: zaštita djece i mladih na internetu i prevencija ovisnosti. Sveučilište u Zagrebu, str. 81-96
29. Ružić, N. (2009). Mediji kao izvor ideja za oponašanje. Podgorica, str. 103-120
30. Salamadija, M., Mirnić, R. (2013). Specifičnosti vršnjačkog nasilja u osnovnim školama.
31. Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja, Široki Brijeg
32. Sesar, K., Sesar, D. (2008). Zanimanje-definiranje, rizični čimbenici i posljedice za psihološki razvoj djeteta. Široki Brijeg, str. 83-93
33. Sindik, J. (2012). Kako roditelji percipiraju utjecaj medija na predškolsku djecu?. Zagreb, str. 5-32
34. Sokač, A. (2014). Čimbenici koji utječu na rizično ponašanje djece i mladih. Sveučilište u Zagrebu
35. Sušac, N., Ajduković, M., Rimac, I. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji, Studijski centar socijalnog rada, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
36. Šarić-Drnas, M., Pavin-Ivanec, T., Miljević-Riđički, R. (2018). Odnos roditeljskog ponašanja i otvorene i relacijske agresije adolescenata. Sveučilište u Zagrebu, str. 195-221
37. Termiz, Dž. (2009). Metodologija društvenih nauka, NIK „Grafit“, Lukavac
38. Termiz, Dž., Milosavljević, S. (2018). Praktikum iz metodologije politikologije, Sarajevo
39. Tomić, R., Šehović, M., Habibović, Č. (2005). Prisutnost zlostavljanja među djecom i mladima, Tuzla
40. Valić, J., Brajša-Žganec, A. (2018). Kvaliteta obiteljske interakcije i emocionalna kompetentnost kao odrednice agresivnog ponašanja djece školske dobi. Sveučilište u Zagrebu, str. 115-138
41. Valkković, J. (2008). Karakteristike i djelovanje nasilja u videoigrama. Teologija u Rijeci
42. Vejmek, L. (2012). Neke determinante vršnjačkog nasilja u adolescenciji. Studijski centar socijalnog rada, Zagreb
43. Velki, T. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječijega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima, Učiteljski fakultet, Sveučilište J.J. Strossmayer u Osijeku
44. Velki, T. (2014). Uloga strukturalnih i procesnih obiteljskih čimbenika u objašnjenju dječijeg nasilničkog ponašanja prema vršnjacima, Sveučilište J.J. Strossmayer u Osijeku
45. Velki, T., Vrdoljak, G. (2012). Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkoga nasilnog ponašanja, Društveno istraživanje Zagreb, str. 101-120
46. Vukasović, A. (1999). Pedagogija, Zagreb: Hrvatski katolički zbor „MI“
47. Zečević, I. (2010). Priručnik- Program prevencije vršnjačkog nasilja u školama. Banja Luka
48. Zloković, J. (2004). Nasilje među vršnjacima-problem obitelji, škole i društva. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
49. Zrilić, S. (2006). Sudionici u krugu školskog nasilja-Nasilnik, žrtva i promatrač. Sveučilište u Zadru

ONLINE IZVORI

1. Brkić-Čekić, A. (2020). OSLOBODENJE SAZNAJE Izrečena presuda: Maloljetnici zbog ubistva Ronalda Osmanovića idu u odgojnu ustanovu. *OSLOBODENJE.*, datum pristupa 20.10.2020., <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/crna-hronika/oslobodenje-saznaje-izrecena-presuda-maloljetnici-zbog-ubistva-ronalda-osmanovica-idu-u-odgojnu-ustanovu-538827>
2. Cerić, B. (2019). Maloljetniku osumnjičenom za ubistvo Ronalda Osmanovića, umjesto pritvora, određen smještaj u odgojnom centru. *Dnevni Avaz.*, datum pristupa 20.10.2020., <https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/518845/maloljetniku-osumnjicenom-za-ubistvo-ronalda-osmanovica-umjesto-pritvora-odreden-smjestaj-u-odgojnom-centru>
3. Cerić, B. (2019). Pozadina krvavog obračuna u Saraj-Polju: Svađali smo se zbog sestara s kojima smo se zabavljali. *Dnevni Avaz.*, datum pristupa 20.10.2020., <https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/512784/pozadina-krvavog-obracuna-u-saraj-polju-svadali-smo-se-zbog-sestara-s-kojima-smo-se-zabavljali>
4. Cerić, B. (2019). Šta je izjavio maloljetni Ejjub D. osumnjičeni za ubistvo Ronalda Osmanovića: Na pijaci smo kupili nož, kojim sam ga ubio. *Dnevni Avaz.*, datum pristupa 20.10.2020., <https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/512099/sta-je-izjavio-maloljetni-ejjub-d-osumnjiceni-za-ubistvo-ronalda-osmanovica-na-pijaci-smo-kupili-noz-kojim-sam-ga-ubio>
5. Djeca i mediji – kako postaviti granice?., datum pristupa 05.09.2020., <https://vrtici-du.hr/djeca-i-mediji-kako-postaviti-granice/>
6. Đokić, O. (2019). Elektronski mediji i pojava nasilja kod mladih., datum pristupa 05.10.2020., <https://modroizeleno.com/psihologija/elektronski-mediji-i-pojava-nasilja-kod-mladih/>
7. Godišnjica ubistva Denisa Mrnjavca: Simbol borbe protiv vršnjačkog nasilja. (2020). *BHRT.*, datum pristupa 21.10.2020., <https://bhrt.ba/godisnjica-ubistva-denisa-mrnjavca-simbol-borbe-protiv-vrsnjackog-nasilja/>
8. Ma., D. (2017). ALISA, MAHIR I DUBRAVKO "Nadam se da ste našli mir, a nama ostaje da šutimo i stidimo se". *Index HR.*, datum pristupa 20.10.2020., <https://www.index.hr/vijesti/clanak/alisa-mahir-i-dubravko-nadam-se-da-ste-nasli-mir-a-nama-ostaje-da-sutimo-i-stidimo-se/979466.aspx>
9. Maric, V. (2018). Liječnica koja je spašavala Denisa: Suze su tekle niz lice. *NI Info.*, datum pristupa 20.10.2020., <http://ba.n1info.com/Vijesti/a241908/Lijecnica-koja-je-spasavala-Denisa-Suze-su-tekle-niz-lice.html>
10. Muminović, D. (2010). Pomagačima ubice 25 godina zatvora. *Nezavisne Novine.*, datum pristupa 20.10.2020., <https://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Pomagacima-ubice-25-godina-zatvora/63043>
11. Sambol, D. (2016). Internet nije dadilja., datum pristupa 10.09.2020., <https://majkaidijete.ba/savjeti/psihologija/item/2637-internet-nije-dadilja>
12. Sambol, D. INTERNET NIJE DADILJA., datum pristupa 07.10.2020., <https://www.zzjzpgz.hr/nzl/65/dadilja.htm>

VI PRILOZI

ANKETNI UPITNIK ZA UČENIKE

Poštovani/a učenik/ce,

Sprovodim istraživanje za potrebe izrade magistarskog rada na Fakultetu političkih nauka, odsjeka za socijalni rad, na temu „Utjecaj porodice i medija na pojavu vršnjačkog nasilja u osnovnim školama“.

Pred Vama se nalazi anketni upitnik čija pitanja su vezana za problematiku vršnjačkog nasilja, i u potpunosti je anonimna. Rezultati istraživanja će biti korišteni isključivo u svrhu izrade navedenog magistarskog rada i u druge svrhe se neće koristiti.

Zato, molim Vas da prilikom odgovaranja na pitanja date iskrene odgovore kako bih dobila što preciznije rezultate.

Unaprijed hvala!

Naziv škole: _____

Spol: M Ž

Razred: _____

1. Nasilje je:
 - a) Šamar
 - b) Čupanje za kosu
 - c) Vrijeđanje
 - d) Objavljivanje ružnih komentara i statusa na internetu
 - e) Sve navedeno

2. Oblici vršnjačkog nasilja su:
 - a) Fizičko nasilje
 - b) Psihičko nasilje
 - c) Seksualno nasilje
 - d) Socijalno nasilje
 - e) Elektronsko nasilje
 - f) Ekonomsko nasilje
 - g) Sve navedeno

3. Da li misliš da u tvojoj školi postoji vršnjačko nasilje?
 - a) Da
 - b) Ne

4. Da li si ikada prisustvovao/la tuči ili drugoj vrsti vršnjačkog nasilja?

- a) Da
- b) Ne

5. Ako je na prethodno pitanje odgovor DA, kako si odreagovao/la?

- a) Odmah prijavio/la
- b) Samo posmatrao/la
- c) Pomogao/la nasilniku
- d) Pomogao/la žrtvi
- e) Samo otišao/la

6. Koliko često su se tebi dogodile ove stvari u školi? (u svakom redu označi sa znakom X koliko često ti se događaju navedene stvari):

	Skoro svaki dan	Rijetko ili ponekad	Nikad
1. Neko te je vrijeđao na ružan način			
2. Neko ti je govorio ružne riječi			
3. Neko ti je prijetio da će ti nešto ružno napraviti			
4. Neko te je udario ili gurnuo			
5. Neko je tražio tvoj novac na silu			
6. Isključivali te iz igre ili nisu obraćali pažnju na tebe			
7. Neko te dodirivao po tijelu na neugodan način			

7. Koliko sigurno se osjećaš na sljedećim mjestima? (u svakom redu označi sa znakom X koliko sigurno se osjećaš):

	Nesigurno	Ni sigurno ni nesigurno	Sigurno
1. U učionici			

2. Na školskom igralištu			
3. U školskom hodniku			
4. U školskom WC-u			
5. U sali za tjelesni odgoj			
6. Na putu do/iz škole			
7. Kod kuće			

8. Tvoji roditelji su? (u svakom redu označi sa znakom **X** kakvi su tvoji roditelji):

	DA	NE	PONEKAD
Strogi			
Kontrolišu te			
Nadziru te			
Zahtjevni			
Često te kažnjavaju			
Nasilni su jedan prema drugom			
Kažnjavaju te fizički			
Dozvoljavaju ti da izneseš svoje mišljenje			
Često te ponižavaju pred drugima			
Pokazuju toplinu i emocije			
Postavljaju jasne granice za tvoja ponašanja			
Popustljivi su			
Uključeni su u tvoje školske aktivnosti			
Pružaju ti podršku			
Dozvoljavaju ti da samostalno donosiš odluke			
Pokazuju ljubav prema tebi			

9. Koliko često napraviš neku od sljedećih stvari? (u svakom redu označi sa znakom **X** koliko često napraviš određenu stvar):

	Skoro svaki dan	Rijetko ili ponekad	Nikada
Vrijeđaš drugu djecu na ružan način			
Govoriš ružne riječi			

Prijetiš drugima			
Udariš ili gurneš nekoga			
Tražiš tuđi novac na silu			
Izbacuješ druge iz igre ili ne obraćaš pažnju na njih			
Govoriš ružno o nekome			
Dodiruješ nekoga po tijelu na neugodan način			
Osjećaš se uznemireno			
Osjećaš se ljutito			

10. Ako si bio/la žrtva vršnjačkog nasilja i rekao/la svojim roditeljima, kako su postupili?

- a) Samo su saslušali
- b) Nisu mi vjerovali
- c) Preduzeli su odgovarajuće mjere sa razrednikom u školi
- d) Ništa nisu učinili

11. Djeca koja imaju roditelje koji se nasilno ponašaju i sama postaju takva?

- a) Da
- b) Ne

12. Koje medije najčešće koristiš?

- a) TV
- b) Internet
- c) Videoigrice

13. Slobodno vrijeme najviše provodiš?

- a) Uz TV
- b) Uz Internet
- c) Uz videoigrice
- d) Sa prijateljima
- e) Sa porodicom

14. Da li tvoji roditelji kontrolišu šta gledaš na TV-u, Internetu, videoigricama?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ponekad

15. Višesatno gledanje televizije dovodi do zanemarivanja školskih obaveza?

- a) Da
- b) Ne

16. Koje filmove najviše voliš gledati?

- a) Komediju
- b) Tragikomediju
- c) Trilere
- d) Akciju
- e) Horore
- f) Ljubavne filmove

17. Da li si gledao/la sljedeće filmove/serije? (u svakom redu označi sa znakom **X** koje filmove/serije si gledao/la):

	DA	NE
1. <u>Fight Club</u>		
2. Twilight (Sumrak)		
3. Dexter		
4. 13 Reasons Why		
5. Joker		
6. Riverdale		
7. Chilling adventures of Sabrina		
8. Deadpool		

18. Da li si gledao/la ili gledaš sljedeće crtane filmove? (u svakom redu označi sa znakom **X** ukoliko si gledao/la neki od navedenih crtanih fimova):

	DA	NE
1. Tom i Jerry		
2. Ben Ten		
3. Brzi Gonzales		
4. Dragon Ball		
5. Power Rangers		
6. Mornar Popaj		

19. Da li si imao/la idola iz nekog filma/serije/crtanog filma, i želio/la da budeš kao on/ona?

- a) DA
- b) NE

20. Ako je odgovor na prethodno pitanje DA, koji je to lik? (Navedi i za filmove, serije, crtane filmove)

21. Da li igraš sljedeće igrice? (u svakom redu označi sa znakom **X** koju igricu igraš, ili u zadnje, slobodno polje, dodaj neke druge):

	DA	NE
1. Fortnite		
2. Mortal Kombat		
3. Mother Russia Bleed		
4. Call of Duty		
5. Red Dead Redemption		
6. Minecraft		
7. World of Warcraft		
8. Grand Theft Auto (GTA 5)		
9. Plavi kit		
10. League of Legends (LOL)		
11. Counter strike		
12. The Sims		
13.		

22. Iz kojeg razloga si počeo/la igrati navedenu igricu?

- a) Znatiželja
- b) Na nagovor prijatelja
- c) Igrica je besplatna
- d) Igrica je popularna

23. Koju vrstu igrice najviše igraš?

- a) Akcijske
- b) Avanturističke
- c) Igrice u kojima se odvija pucnjava
- d) Igrice u kojima se odvija borba
- e) Sportske
- f) Edukativne

24. Izaberi koja se od navedenih tvrdnji odnosi na tebe? (tvrdnju u svakom redu označi sa znakom X):

	DA	NE	PONEKAD
1. Kada igram igricu uspješno zanemarujem buku i prisutnost drugih osoba			
2. Igranje igrice me toliko zaokuplja da zanemarujem ostale obaveze (zadaca, poslovi u kući...)			
3. Igrajući igricu gubim pojam o vremenu			
4. Igrajući igricu gubim pojam o tome gdje se nalazim			
5. Igrajući igricu osjećam se kao važan učesnik u priči			
6. Kada igram igricu poistovjećujem se sa likom			
7. Igranje igrice me čini nervoznim/om i ljutim/om			
8. Kada riješim neki izazov osjećam se sretno i zadovoljno			
9. Učiniti ću sve što igrice od mene traži kako bi došao/la do većeg nivoa (istući nekoga u igrici, ubiti, ukrasti)			
10. Konstantno produživao/la vrijeme igranja igrice			
11. Sukobio/la se sa prijateljima i porodicom zbog igrice			

25. Redovno igranje videoigrica razvija ovisnost o njima?

- a) Da
- b) Ne

26. Da li ti roditelji ograničavaju igranje videoigrica?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ne dopuštaju mi uopšte da igram

27. Koliko dnevno vremena provedeš pred TV-om, kompjuterom/laptopom, mobitelom?

- a) Manje od 1 sat dnevno
 - b) 3 do 5 sati dnevno
 - c) 6 ili više sati dnevno
28. Zbog čega koristiš Internet?
- a) Da bi ostao/la u kontaktu sa virtuelnim prijateljima i lakše pratio/la dešavanja u njihovom životu
 - b) Da bi ostao/la u kontaktu sa prijateljima koje poznajem lično
 - c) Da bi upoznao/la nove ljude
 - d) Zato što mi je ugodnije razgovarati na taj način
 - e) Da bi se osjećao/la prihvaćenim/om od strane svojih prijatelja

29. Posjedujem profil na barem dvije društvene mreže?

- a) Da
- b) Ne, jer mi nije potreban
- c) Ne, jer mi roditelji ne dopuštaju
- d) Ne, jer mislim da je beskorisno
- e) Ne, jer mi je draže družiti se uživo

30. Putem društvenih mreža ti se dešavaju? (u svakom redu označi sa znakom X ukoliko su ti se desile navedene situacije):

	DA	NE	PONEKAD
1. Uznemirujuće/prijeteće poruke			
2. Pravljenje lažnog profila koristeći tvoje ime			
3. Slanje tvojih slika bez dopuštenja			
4. Krađa šifre za društvene mreže i korištenje njome			
5. Objavljivanje privatnih podataka i neistina			
6. Uvrjedljivi komentari			
7. Poruke vulgarnog sadržaja			

31. Gledanje snimaka koji prikazuju školske tučnjave na Youtube-u je:

- a) Normalno
- b) Prihvatljivo
- c) Svi to rade
- d) Nasilje na internetu
- e) Neprihvatljivo

32. Po tvom mišljenju, glavni uzrok vršnjačkog nasilja je:
